

LUND UNIVERSITY

Statlig rasforskning en historik över Rasbiologiska institutet Broberg, Gunnar

1995

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Broberg, G. (1995). *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet*. (2 uppl.) (Ugglan; Vol. 4). Lunds universitet. Avdelningen för idé- och lärdomshistoria.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Statlig rasforskning

En historik över rasbiologiska institutet

Gunnar Broberg

Ugglan 4

Andra upplagan

Lund Studies in the History of Science and Ideas

Ugglan, Lund Studies in the History of Ideas and Sciences, publiceras av Avdelningen för idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet. Serien grundades av professor Gunnar Broberg 1991 i syfte att publicera konferensrapporter, preliminära forskningsredovisningar, källmaterial, kortare forsknings-texter m.m. Hittills har sjutton volymer i serien distribuerats och huvuddelen av dessa publicerades under 1990-talet. Men som Hegel hävdar, ännu flyger ugglan. Nuvarande redaktör för serien är professor Thomas Kaiserfeld.

Ugglan. Lund Studies in the History of Ideas and Sciences kan beställas via Lunds universitet:

<http://www.ht.lu.se/serie/ugglan/>

E-post: skriftserier@ht.lu.se

© Gunnar Broberg 1995
Avdelningen för idé- och lärdomshistoria
Lunds universitet

Denna utgåva är den tredje, dock utan textändringar,
bara några omdisponeringar av sidor. 2017

ISSN: 1102-4313

Tryckt hos Media-Tryck, Lunds universitet

MADE IN SWEDEN ■■

Media-Tryck är ett miljömärkt och
ISO 14001-certifierat tryckeri.
Läs mer om vårt miljöarbete på
www.mediatryck.lu.se

Förord

I svensk nittonhundratals historia har Statens institut för rasbiologi på senare år ofta uppmärksammats som ett lik i lasten. Institutet har framställts som belägg för existensen av en statligt sanktionerad rasism och som en härd för nazistiska ideer. Dess skamfilade rykte har använts i diskussionen om den svenska folkhemspolitiken och i bedömningar av halten i det svenska forskarsamhället. Syftet med den här framställningen är att så gott det går visa vilken verksamhet man egentligen bedrev. Det betyder ett ganska stort mått av detalj, mest om de dagliga rutinerna och mindre om de vetenskapliga resultaten. För det senare saknas tillsvdare en värdering av 1900-talets svenska genetik. Material för institutets moraliska bokslut finns däremot här, men innan slutsummeringen görs bör hela historien berättas.

Denna studie skrevs för flera år sedan men har blivit liggande. Den publiceras nu i något uppdaterad form. Jag hänvisar till och har låtit mig påverkas av nyare forskning och av vad jag själv skrivit i ämnet på annat håll, främst i min tillsammans med Mattias Tydén författade bok om den svenska steriliseringspolitiken, *Oönskade i folkhemmet* (1991). Det första här mycket nerkortade avsnittet om Rasbiologiska institutets förhistoria återgår på ett kapitel i en festskrift till Tore Frängsmyr, *Vetenskapens trädgårdar* (1988). Merparten handlar om institutets tidiga historia, medan tiden efter andra världskriget onekligen vore värd mer forskning. I arbetets tidiga fas hade jag glädjen att kunna samtala med Stina Dahlberg och professor Hjalmar Sjövall, som bäge nu är borta. Senare har jag utbytt tankar med fyra kännare av rasbiologins och rashygienens historia, professorerna Bengt Olle Bengtsson och Nils Roll-Hansen, docent Hertha Hanson och doktorand Mattias Tydén.

Här använda *förkortningar* är: *B* = Brev i Herman Lundborgs samling, UUB; *P* = Rasbiologiska institutets styrelseprotokoll, UUB; *I* resp *U* = Inkommande och Utgående handlingar, Rasbiologiska institutet, UUB; *Å* = /tryckt/ Årsberättelse för Rasbiologiska institutet. Rasbiologiska institutets arkiv, som även innehåller en omfattande foto- och pressklippsamlingar, förvaras på Uppsala universitetsbibliotek (UUB).

För utgivningsbidrag tackar jag Hultengrenska fonden.

Andra upplagan

Den första upplagan är slut varför ett nytryck med oförändrat innehåll nu görs. Den mängd forskning som tillkommit efter 1995 är här inte inarbetad. Denna studie är dock tills vidare den enda i sitt slag.

G.B.

Innehåll

Förord

STATLIG RASFORSKNING 7

Institutets förhistoria 7

Ett litet ämbetsverk 11

Ekonomi, lokaler, samlingar 15

Från Kiruna till Honolulu: verksamheten fram till 1933 20

Internationella kontakter 37

Upplysning och popularisering: föreläsningarna 45

De kaotiska åren runt 1933 53

Ny chef och nytt forskningsprogram 60

Reform eugenik och medicinsk genetik:

verksamheten efter 1937 72

Avslutning: statlig rasforskning 82

Noter 89

Personregister 105

Statlig rasforskning

En historik över rasbiologiska institutet

Institutets förhistoria

Rasbiologiska institutet hade vid sin tillkomst 1921 en förhistoria, som kan sträckas tillbaka ett par decennier. Det dröjde innan språk, tanke och tillgångar kunde förenas i handling och tillblivelse.

Rasbiologi som begrepp är inte svårförståeligt. Det behandlar biologiska frågor som har med ras och variation att göra. Det kan innebära studier på djur för att förstå den mänskliga ärftligheten eller i samma syfte användning av diverse medicinsk statistik. I och med den moderna genetikens framväxt från återupptäckten av Mendels lagar år 1900 och genom den begreppsklarhet som skapades av William Bateson och Wilhelm Johannsen under de första åren av 1900-talet fick genetikernamn och institutionella ramar. Dock rådde en flytande gräns till *rashygien*, den praktiska tillämpningen av rasbiologin. Ordet har tyskt ursprung, *Rassenhygiene*, och att det inte var dess engelska motsvarighet *eugenik* som användes i den svenska debatten vittnar om hur bunden Sverige var till den tyska kultursfären; "eugenik" eller läran om välborenhet är annars den äldre termen, skapad av Francis Galton redan 1883. Man skilde tidigt även på *positiv* eller upplysande och understödjande rashygien och *negativ* eller genom olika förbud verksam rashygien. Med tiden skulle terminologin utökas så att *Erbshygiene* eller arvshygien skulle ersätta till rasism alltför knutna begrepp. På trettioalet växer fram en opposition till den traditionella rashygien ("mainline eugenics") i skepnad av en reformerad rashygien ("reform eugenics").

Rasbiologi, eugenik och arvshygien skulle efter andra världskriget förvandlas till *humangenetik* och *medicinsk genetik*. Redan denna summariska termgenomgång vittnar om att det är en dramatisk historia som vi ska följa.¹

Rashygien (eugeniken) är en internationell företeelse, knuten till modernisering och vetenskapens allt påtagligare roll i samhället. Som en rörelse inom den akademiskt radikala eliten blir den synlig i Tyskland och England i åren runt sekelskiftet 1900. I Sverige skedde det första försöket till organisering genom Svenska sällskapet för rashygien, konstituerat hösten 1909 på hotell Kronprinsen i Stockholm med en rad prominenta akademiker bland medlemmarna. Zoologen och liberalen Vilhelm Leche var ordförande och i styrelsen satt Svante Arrhenius, som vanligt positiv till spridning av ny vetenskap. Sällskapetets egen historia ska inte bekymra oss här, men den visar att Sverige hängde med i den internationella utvecklingen också i den här frågan. Ett år efter rashygieniska sällskapet instiftades Medelska sällskapet i Lund med inriktning på genetik och växtförädling med Herman Nilsson-Ehle som den starke mannen. Ehle gavs en personlig professur i växtförädling 1916 och ett par år senare ett eget institut vid Svalöf; vi ska möta honom framöver som en ivrig supporter av rashygien. Hans medhjälpare i Mendelska sällskapet, redaktören Robert Larsson, var också en flitig popularisator och översättare inom rashygien under dess första fas. Redan före krigsutbrottet 1914 hade läran alltså hunnit in i den svenska debatten.

Herman Lundborg (1868-1943) är onekligen centralgestalten i denna historia. Sina medicinska studier bedrev han under 1890-talet i Lund och vid Karolinska Institutet med studieresor till Tyskland och Norge. Doktorsavhandlingen ägnade han en säregen ärtfyllig sjukdom lokaliserad till Listerlandet i Blekinge, vilken han följde upp med enorm empiri i den mäktiga sju-kilo-vägende *Medizinisch-biologische Familienforschungen innerhalb eines 2232-köpfigen Baurngeschlechtes in Schweden* (1911). Här lyckades Lundborg visa att sjukdomen var en degenerande form av epilepsi, dvs att till synes

flera sjukdomar avlöste varandra och att den nedärvdes recessivt enligt mendelskt mönster. Inte minst övertygande för samtiden var det sociala panorama som rullades upp genom de olika fallbeskrivningarna och som vittnade om en ekonomisk och kulturell degeneration i bygden. En ärftlig defekt hade genom ovisa äktenskap förstärkts och låtit en familj obönhörligen gå från storhet till misär. Som Lundborg såg saken i kommande populariseringar var blekingefamiljens sorgliga historia mikrokosmen av vad som höll på att hända Sverige. Hans forskning var inte bara vetenskapligt epokgörande genom sina resultat och sin användning av mendelismen, den var också en social moralitet, avsedd att upplysa nationen om hoten mot dess biologiska kärna, om pågående degeneration och rashygienien som evangelium.²

Lundborg gjorde flera försök för att skaffa sig och rasbiologin en fast plattform men hejdades av dyrtid och krigsutbrott. 1915 anställdes han vid Uppsala universitet som ärftlighetsforskare och rasbiolog och föreläste i dessa ämnen. Den som först, under läsåret 1916-17, systematiskt undervisade i den nya genetiken tycks ändå ha varit zoologen Nils von Hofsten, som 1919 publicerade en stor handbok i ämnet. (Som styrelsemedlem kom von Hofsten att figurera som en av Rasbiologiska institutets stöttepelare och som Medicinalstyrelsens expert skulle han leda den svenska steriliseringspolitiken, men som rektor för Uppsala universitet under andra världskriget höll han klar linje mot nazismen.) Efter freden 1918 utvecklade Lundborg en febril aktivitet, dels för att hjälpa tyska kolleger, *personae non gratae* hos segermakterna, och dels för att organisera den svenska rashygienen. Lundborg föreslog bl a en kulturakademi på biologisk grund. Rasbiologien låg i kulturens centrum, den var för honom inte bara en syntetiserande vetenskap utan också ett synsätt.

Som ledande kraft i Svenska sällskapet för rashygien ederade Lundborg dess folkupplysande skriftserie vari ingick ett nummer om blekingesläkten. Sällskapet paradpublikation var *The Swedish nation* (1921), ett arbete i stort format med mycket bilder avsett

närmast för svenskamerikaner och andra penningstarka mecenater som Carnegie och Ford. Den största kraftansamlingen krävde ändå den folktypsutställning som Lundborg arrangerade 1919 på olika orter i Sverige. Åtskilliga tiotusental åskådare besåg stora svenskar på parad men också degenererande typer ur kriminalregistret, allt en anslående propaganda för det egna arvet som förstärktes av en mestadels entusiastisk press. I Stockholms Dagblad avhölls också en skönhetstävling med Lundborg i juryn och med syftet att "söka få fram och fastställa en svensk-germansk ideal rastyp". Vinnaren, en stilig cykelreparatör i Skövde, är densamme som skulle representera svenskheten i en senare publikation från Rasbiologiska institutet om landets befolkning.

Mot slutet av 1918 hade Lundborgs gamla lärare vid Karolinska Institutet Frithiof Lennmalm föreslagit att ett nobelinstitut för rasbiologi skulle inrättas. Tidigare fanns Svante Arrhenius institut som mönster. Förslaget, som vittnar om rasbiologins och Lundborgs status, diskuterades fram och tillbaka men föll till sist. Det var en motgång men den definitiva vändningen kom med en riksdagsmotion 1920, inlämnad av socialdemokraten och medicinaren Alfred Petrén. Medmotionären, bondeförbundaren och statistikern Nils Wohlin hade likaså starka rashygieniska sympatier. Övriga undertecknare - Hjalmar Branting och Arvid Lindman ska nämnas - i de bägge kamrarna ägde inte samma kompetens, men var överens om behovet av forskning inom området. I de följande remissrundorna och riksdagsdebatterna rådde enighet, bortsett från att någon knorrade över utgifter i rådande krisläge. Frågan brådskade, ämnet var nationellt av högsta vikt och Lundborg var en utomordentlig forskare som inte fick försvinna ur landet.

Sverige var fortfarande ett bondeland: ibland när vetenskapen såsom sådan verkade abstrakt gjorde en blick på djur- och växtförädlingen saken begripligare: "Det underliga är ju, att medan vi äro ytterst angelägna om att föra stamtavlor över våra hundar och hästar, så äro vi icke alls angelägna om att se till, huru vi skola bevara vår egen svenska folkstock", förklararade blivande ecklesiastik-

minister Arthur Engberg. Han lika litet som någon annan ifrågasatte rasbiologin som vetenskap och nyttig för nationen. Flera uttryckte sin stolthet över den germanska rasen, men också farhågor för dess framtid. Men jordbruksminister Nils Hansson förutskickade att det rasbiologiska forskningsarbetet skulle sätta igång en "självuppföstran bland vårt folk". Begrepp som "ras", "folk" och "nation" hade ännu inte för de flesta annat än en frisk och manande klang.

Det fanns förstås en rad organisatoriska problem, om man skulle satsa på en universitetsinstitution eller ett fristående institut, vidare den tilltänkta organisationens uppgifter och personal. Oklarhet rådde om institutet skulle placeras i Stockholm eller någon annanstans, liksom dess mer exakta forskningsinriktning. Från universitetsvärlden hade man betonat betydelsen av en mer biologiskt-experimentell riktning, något som tills vidare fick vänta. Ekonomin var tills vidare klart underdimensionerad, 60.000 per år, men bättre tider måste ju komma. Propositionen hade åstadkommit viss debatt i andra kammaren men utgången var ändå given. Riksdagen biföll den trettonde maj 1921 att ett svenskt rasbiologiskt institut skulle inrättas på stat under Uppsala universitet men annars fristående. Detta var det första statliga rasbiologiska institutet i världen. Männen bakom den nya organisationen hade skäl till stolthet. Krigsåren var över, framtiden tillhörde den moderna vetenskapen. Den kunde förändra samhället och hejda tidens destruktiva krafter.³

Ett litet ämbetsverk

På nyåret 1922 kunde så Statens institut för rasbiologi med säte i Uppsala öppna sina portar. Institutet leddes av en styrelse bestående av landshövdingen i Uppsala Hjalmar Hammarskjöld som ordförande (till 1925), vidare nyss nämnde Fritiof Lennmalm, anatomiprofessorn J Vilhelm Hultkrantz vid Uppsala universitet hörde också till de tidiga förespråkarna i styrelsen, genetisk expert var Herman Nilsson-Ehle från Lund och Svalöf, liksom Nils von Hofsten från Uppsala. Som särskilt engagerad i sociala frågor ingick

fru Emilia Broomé och försäkringsmannen Adolf af Iochnick. Lennmalm avled 1924, Broomé 1925 och Hultkrantz avgick vid sin pensionering 1929, af Iochnick 1934. Nya i styrelsen blev generalfältläkaren Fritz Bauer, professorn vid Lantbruksuniversitetet Nils Hansson - som i egenskap av jordbruksminister från regeringens sida talat varmt för institutet vid riksdagsbehandlingen, medicinaren Thore Engströmer, fysiologen Gustaf Göthlin, generaldirektören i medicinalstyrelsen Nils Enoch Hellström (de båda sista från 1930). Hansson var ordförande 1925-28 då han begärde entledigande, därefter fungerade Bauer i rollen. Dessutom fanns givetvis chefen själv, Lundborg, på plats. Det var alltså en meriterad skara ämbetsmän och forskare som styrde institutet. Mest engagerade utöver Lundborg var utan tvekan von Hofsten och Nils-son-Ehle. Bortsett från naturlig avgång satt man troget kvar, ett tecken snarare på plikt-känsla än på att allt fungerade väl.

Personalen bestod av Herman Lundborg med professors titel och tjänstebeteckningen chef, som statistiker fram till 1927, tillika chefens ställföreträdare, licenciaten (sedermera bibliotekarie vid Statistiska Centralbyrån och professorn vid Uppsala universitet) Frans Josua Linders, som medicinsk assistent från början licenciaten Gunnar Dahlberg, som skulle bli Lundborgs efterträdare (1893-1956). Den sistnämnda tjänsten benämndes sedan "rasbiolog" och innehades 1925 till 1931 omväxlande av serologen Eric Daniel Schött, på trettioalet vid Statens bakteriologiska laboratorium och praktiserande läkare i Stockholm), psykiatern Torsten Sjögren, och med lic 1930 John Paul Edwardson (1898-1949); rasbiologen gällde från 1928 som chefens ställföreträdare. Under Lundborgs sjukdomsperiod 1935 var Edwardsson sålunda chef. Med olika sysslor, som reseassistent m m hörde Sten Wahlund (1901-76) till den tidiga uppsättningen; 1927 efterträdde han Linders som statistiker. Sedermera blev han docent i ämnet (1935) och chef för Stockholms statistiska kontor, under 40-talet engagerade han sig också som politiker inom bondeförbundet. Tjänsten som antropolog upprätthölls inledningsvis av Wilhelm Wolfgang Krauss som även skötte

Delar av Rasbiologiska institutets första medarbetarstab: Stina Dahlberg, Gunnar Dahlberg, okänd, Herman Lundborg, Wilhelm Krauss, Ella Heckscher. (Rasbiologiska institutets samlingar, UUB)

biblioteket. Fru Ella Heckscher (1882-1964), som innehavare av en genealogisk byrå i Uppsala, uppbar tjänsten som genealog under de första åren och avlöstes 1925 av folkskolläraren August Ljung (1885-1976), annars verksam i Kiruna; från 1929 fungerade fil lic Sigurd Dahlgren som genealog. Därtill kom kvinnliga reseassistenter, Gunnar Dahlbergs hustru Stina, utbildad sjukgymnast, från 1924 sjuksköterskan Anna Myrsell (1889-) Gideå, och gymnastikdirektören Berit Bodinson - de fick verkligen kуска runt i riket. Slutligen fotograf, skrivbiträden, vaktmästare och tillfälliga resebiträden och andra medhjälpare. Bland sådana dyker en del intressanta namn upp, t ex Estrid Ancker (1922-23, Torgny Segerstedts förtrogna), den populärvetenskapligt verksamme Robert Larsson och 1924 dr phil Hans Günther, beryktad tysk rasforskare och bland vännerna kallad "Rassen-Günther".

Åtskilliga oregelbundenheter förekom. Brist på penningmedel

vakanssatte tjänsten som fotograf 1929. Tandläkaren Gustaf Bergfors, bror till Lundborgs förtrogne kyrherden i Vittangi, arbetade tidvis runt 1930 bl a som antropolog och reseassistent. Åtminstone 1932 hade Lundborg en tysk privatsekreterare, Fröken Helga Aschaffenburg.⁴

Tjänstehierarkin växlade men följde i stort sett ordningen chef, statistiker (tillika souschef), rasbiolog, genealog, antropolog, assistent, reseassistenter, fotograf, skrivbiträde, vaktmästare; mot slutet av tjugotalet bytte statistikern och rasbiologen plats. Personalproblemen var legio, vilket bl a hade att göra med oklara uppgifter och usla löner, liksom inbyggda ekonomiska orättvisor. Hade chefen 100% i lön hade rasbiologen två tredjedelar därav, statistikern hälften, genealogen 40%, antropologen 40% osv. Hur rekryteringen till en början gått till är inte klart, men uppenbarligen frågade Lundborg sig fram utan att alltid få vad han önskade. Nils Heribert Nilsson tackade nej, med honom hade man annars haft en duglig genetiker. Det förefaller rentav som om den berömde Erwin Baur erbjöds tjänsten. Baur tackar i brev för omtanken, vilken den nu var, men ville fullfölja sina forskningar i Tyskland - även om tillvaron skulle ha varit lugnare och sorgfriare i Sverige. Förklaringen till att Lundborg försökte vinna över Tysklands enda professor i genetik var att Baur inte lyckades få det institut han åträdde för sin forskning.⁵

Ur mängden namn bör framhållas Krauss, en främmande fågel vid det annars pursvenska institutet. Han var elev till Rudolf Pösch i Wien, hade studerat antropologi, geografi och filologi, kom till Sverige med en kontigent flyktingar 1918 på inbjudan av Uppsala studentkår. Krauss visade omedelbart vilja att acklimatisera sig, tränade svenska som han vid institutets start behärskade utmärkt. Han beskrevs som anspråkslös, utomordentligt villig att vara Lundborg till lags, arbetade hårt, "måste dock hvila och sova ibland. Hans mångåriga svält går igen förstås. Kroppskrafterna inte särskilt stora." Det pedantiska draget framhålls - synligt på handstilen liksom på den prudentliga uppenbarelsen med den välansade mustaschen. Brevet till Lundborg andas oerhörd beundran. Redan 1920 känner

han Lundborg. Han har hållit två föredrag i Wien om Sverige. Det är bland svenskar han känner sig hemmastadd. Österrike är en döende stat, och hans själ är hela tiden i Sverige. Lundborg tackas för möjligheten att resa till Lappland.⁶ Sedan hos Bergforss i Vittangi - på nytt dyrkande brev i oerhört omständlig stil. 1923 var han tjänstledig en kortare tid för att fullborda sin doktorsgrad i Wien. Åter vid institutet utnyttjades han hårt bl a för sina kunskaper tyska, franska, engelska och italienska. Bland mycket annat skötte han den utländska korrespondensen. 1925 gav Krauss ut en bearbetad *Raskunskap* efter Kraitschek, med bl a avsnittet om judarna nyskrivet - avsnittet låter inte ana hans egen judiska bakgrund. Året därpå blev Krauss svensk medborgare.

Eftersom personalen till stor del saknade speciell utbildning anordnades 1924 kurser i antropologi under Hans Günther (elva föreläsningar med demonstrationer på Anatomen) och i fotografi av amanuensen Hugo Andersson (sex föreläsningar med experiment, vad det nu var, på Kemicum). Günthers medverkan är anmärkningsvärd, han bodde 1923-29 i Sverige (Lidingö) och i Norge, innan han blev nazismens store rasteoretiker med boken *Rassenkunde des deutschen Volkes* (fram till 1944 utgiven i 420.000 exemplar) och 1930 fick en professur i ämnet vid universitetet i Jena. Han hade en stor beundrare i Rolf Nordenstreng, som beskrev honom som en "sällsynt fin personlighet, intelligent och älskvärd, djup och kunnig".⁷

Ekonomi, lokaler, samlingar

Tjänstetablån kunde ytterligare kompliceras, ett tecken på att man hela tiden gick fram med provisorier. De anställda var anmärkningsvärt unga och omeriterade; Edwardson t ex med tjänsten som chefs ställföreträdare var blott med kand. Intrycket blir att Lundborg hade svårt att rekrytera folk, dels beroende på osäkra framtidsutsikter, dels beroende på att ämnesområdet var oklart och svårt att förena med andra utbildningsvägar; genetiken saknade fast fot vid

universitetet varför flera tog kurser hos Nilsson-Ehle. Som extra svårighet fanns Lundborgs person, varom mera senare. Men under tjänstgöringen lyckades Dahlberg, Linders, Sjögren, Wahlund liksom Krauss disputerar.

Ständigt återkommande i årsberättelsen är ekonomiska problem och lokalfrågor. Anslaget var från början 60.000 per år med ett tilläggsanslag för första året vartill kom chefslönen. Mer medel utlovades vid bättre tider. Motsatsen inträffade, och efter ett par år var anslaget nere i 55.000 - samtidigt som chefslönen steg från 7.500 till 12.000. Styrelsen och Lundborg vädjar i olika skrivelser till regering och på annat håll. 1925 skänkte sålunda Wallenbergiska stiftelsen 5.000. Institutets trogne vapendragare i riksdagen Alfred Petrén gjorde vad han kunde; här startade man det första statliga institutet i sitt slag i världen och lät det sedan hamna i lägervall - situationen var en fråga om landets heder.⁸ 1926 hade anslaget nått upp till 65.000 men medlen var även för den tiden knappa. Man levde från början på en sorts krisbudget. Anslaget skulle räcka till löner, drift, extraomkostnader, lokaler, inte minst resor, bibliotek - undantag var chefens lön och fördyrande publiceringskostnader. Mer och mer åts upp av löner, varför t ex resepoten minskade. Runt 1929 hade man inte råd annat än att vakanssätta vissa platser. Det rådande ekonomiska eländet återkommer ständigt i Lundborgs brevväxling, som till stora delar handlar om besvikelsen över att hållas på statlig svältkur.⁹

Historikern kan ändå vara tacksam över läget eftersom därmed Lundborgs kontaktnät framträder. Emil A. Matton i Gävle fortsatte sitt hemliga stöd, fast nu med blott 1.000 kronor mot 25.000 tidigare oredovisade kronor. Uddevallaläkaren Hjalmar Andersson lovade 500 kr och stödde därtill utgivningen av *Svensk raskunskap* (1927). Prästen Georg Bergfors i Vittangi efterlyste i pressen apropå "Rasbiologiska institutets nödläge" vidsynta donatorer. Napp i industri-fisket fick Lundborg hos Axel Leman, VD för Holma-Helsinglands linspinneri, där institutet gjort mätningar. Leman lovade att försöka påverka riksdagsmän och att själv bidra med 1.500 kro-

nor samtidigt som han förmanar Lundborg att inte lämna "det sjunkande skeppet", "skjuta av den sista projektilen" och ge sig av till USA; Leman hörde till deltagarna vid rasbiologiska konferensen 1925 och stödde även ett par år senare institutet med 1.000 kr.¹⁰

Redan 1924 hade Lundborg hotat med sin avgång om inte ekonomin förbättrades. "Det är sålunda statsmakternas sak att avgöra frågan om institutets framtid" utropar Lundborg, förvissad om att "institutet, det är jag". Vad han tydligen viftade med var vad som kallades "Torontoprojektet" - härom tillskrevs hygienprofessorn JG Fitzgerald, som förespeglat möjligheterna av ett rasbiologiskt institut i Toronto, men att det där inte fanns någon kompetent ledare. Lundborg erbjöd sina tjänster glömsk om sina bristande kunskaper i engelska!¹¹ Så där gick det på, klagobrev, sympatibevis, insamlingar, hot om avgång.

Lundborg omgav sig inte alltid med de bästa rådgivare. Birger Welinder t ex, grundaren av Svalöf och tillika en stor entusiast för människoförädling, brukade svara tvivlare med att "allt levande kan förädlas, både människor, djur och växter". I den andan planerade han en uppvaktning av Henry Ford tillsammans med Lundborg. På dennes förslag om en stödförening, ett "Förbund för folkhälsa och raskultur", rådde emellertid Welinder att slopa den sista leden eftersom den kunde missförstås. Sin propaganda spred han på fina middagar vid samtal och i form av utdelade publikationer. Hela 1923 talades det om amerikaresan och om Föreningen för folkhälsan, för vilken folkbildaren Carl Cederblad engagerats. Men snart rann det hela ut i sanden.¹² Leman hade också föreslagit en förening à la Nationalföreningen mot tuberkulos med dispensärverksamhet. Ekonomin ordnade sig bara 80 personer tecknade sig för 100 kr var!¹³ Amerikadrömmen levde kvar. Gulli Öberg-Callowhill i New Hampshire föreslog ett upprop som skulle spridas i Sverige. Hon anför Tegnér's "Tvätta det främmande smink!" En annan svensk-amerikan med starkt engagemang för saken var Dr Johannes Hoving i New York, som önskade att man skulle låta villiga personer teckna sig för bidrag på 500-1000 kronor årligen

under ca tio år. Modellen var Hazelius' beprövade nationella räddningsaktion.¹⁴ - Vi återkommer till trettitalets ekonomiska läge.

Lokalfrågan var likaså problematisk. Man disponerade från början tre rum i "gamla seminariebyggnaden" (numera lokal för teologiska fakulteten vid Uppsala universitet). Utrymmet utökades senare med ytterligare något rum, därtill visst utrymme på Landsarkivet eller på Universitetsbiblioteket för genealogiska undersökningar.¹⁵ I chefens rum fanns biblioteket, som snart växte ur sin kostym. Fotografier, statistiskt material och andra samlingar tog sin plats, fotografen behövde utrymme osv - man kan förstå lamentationerna. 1925 klagade man över att platsbristen tvingade institutets egna befattningshavare till hemarbete och att man måste tacka nej till utländska forskare, som på platsen önskat studera institutets organisation och arbetsmetoder. Från 1926 hyrde man som komplettering en fyra på Drottninggatan 3 - där satt Lundborg. Lika fullt måste fortfarande material avsett för ett antropologiskt museum magasineras - ett sådant hade ju annars Kungl Majt angett som ett angeläget önskemål. Givetvis var det en olägenhet att ha institutet lokalmässigt delat. 1929 byttes våningen på Drottninggatan till en sexa på Järnbrogatan 22, en uppenbar förbättring. Sådant förblev läget fram till nyorganisationen 1937.

Trångboddheten i kombination med inriktningen på tungt inventerande var givetvis ogynnsam för verksamheten. Bibliotekets tillväxt skedde genom inköp, prenumerationer och donationer - det senare bl a genom att Lundborg sålde sitt bibliotek för 2.500, senare donerade sin klippsamling för 1920-talet, (klippt av firman Svenska Argus, fortsatt till 1934); särskilt särtrycksamlingen blev med tiden imponerande. Vid slutet av år 1922 hade man 650 volymer och 700 småtryck (ca 20 hyllmeter), 1928 omfattade det 7.000 nummer, 1931 8.500 eller 95 hyllmeter. Man höll mellan ett tio- och femtital tidsskrifter av de mest skilda nationaliteter i prenumeration (13 1923, 30 1925, 47 1931). Som ett sorts mått på aktiviteten kan utlåningssiffrorna nämnas, mellan 300 och 600 per år. Även fotografiska samlingar och instrumentuppsättning tog plats;

några notiser visar vad man praktiskt sysslade med: 1922 inköptes fem antropometrar av Martins modell samt sex instrumentväskor utrustade bl a med Tasterzirkel och Gleitzirkel, en antropometer och instrumentväska lånades av Pedagogiska seminariet. Man inköpte även en resekamera (plåtstorlek 18 x 24 cm), året därpå en annan, vartill kom framkallningsattiraljer osv.

Lundborg donerade omedelbart vid starten sitt fotomaterial, 800 negativ. 1925 var det fotografiska materialet uppe i 4.000 nummer; 1927 var summan drygt 6.500, en bit in på trettioalet talades om 10.000 nummer. Gåvor till fotosamlingarna kom från MacAuliffe (Paris), 327 fotografier av franska kriminella män undersökta antropologiskt enligt Bertillons system, vidare rastyper från Davenport, Kerr (Edinburgh), Hashebe och Kaganei (Japan); professor Eugen Fisher (Freiburg) skänkte en samling originalfotos av "rastyper av bastarder mellan boer och hottentotter", dvs de berömda Rehoboth-bastarderna som skulle återkomma i den nazistiska raspropagandan. 1928 införlivades i samlingarna Gustaf Retzius och Erik Nordensons originalfotografier, ett fyrtital, till *Finska kranier* (1878), och samma år anlände från svensk-amerikanske läkaren N P Larsen i Honolulu (som vi kommer att möta ytterligare) en samling rastypfotos från Hawaii. 1926 köpte man blodtagningsinstrument. Då och då donerades släkttavlor och liknande. Stockholmsläkaren Bertel Bager skänkte material rörande en undersökning av polydaktyli (1927). Inte minst skrymmande var det antropologiska mätbladsarkivet. Ur alla dessa samlingar lånades det, t ex foton till *Encyclopedia Britannica* eller till en utställning av rastyper vid en konferens på Java (1929). Som synes glömdes aldrig Institutets stadgeenliga uppgift att verka för ett svenskt rasbiologiskt museum men den blev heller aldrig någon riktig ledstjärna för arbetet.¹⁶

Från Kiruna till Honolulu: verksamheten fram till 1933

Trots besvärliga yttre förhållanden arbetade man under de första tre-fyra åren framgångsrikt. Eftersom det var så här verksamheten var tänkt föjer vi den i viss detalj. Framför allt syftade man till en stor inventerande undersökning av det svenska folkets fysiska antropologi. I Institutets arbetsplan av år 1921 hänvisar man till Gustaf Retzius' önskan om en sådan *Anthropologia Suecica renovata* som skulle jämföras med hans och Hultcrantz undersökning från 1902. Härför fordrades mätningar och de två första åren genomfördes sådana till ett antal av nästan 100.000 svenskar. Drygt två tredjedelar utfördes på värnpliktiga, en annan stor grupp - 18% - var skolbarn, 5 % var seminarister, 3,6 % patienter vid sjukhus och sanatorier, 5% övriga, däribland fångar; en rad anstaltsbesök ingick, vid Hall, Långholmen, Svartsjö, Bona osv. Bevarad finns t ex en konfidentiell lista över anläggningar 1921 med minst 50 kvinnliga anställda och olika tillståndsansökningar, (Långholmen etc).¹⁷ Man följde ett utarbetat antropologiskt undersökningsblad (familjebakgrund, social status, kroppslängd, axelbredd, bäckenbredd, näshöjd, näsbredd, öronbredd osv, vikt, "hull", ögonfärg, hårfärg, skäggbeklädnad, axelhår, blygdhår osv; vid mätningar av värnpliktiga skulle till undersökarens förfogande ställas sex fast anställda eller värnpliktiga, därav minst två befäl. Som övertalning av de värnpliktiga tycks man ha lovat foton; t ex klagar menige Blomquist på 18 över att han trots upprepade påstötningar inte fått avtalat foto av sig själv i uniform.¹⁸ Till en början användes upp mot tusen resdagar per år, sedan minskar antalet när materialet skulle bearbetas.

Reaktionerna på besöken kunde växla. Rektor Ejnar Öje vid Stockholms högre folkskola för allmän medborgerlig bildning såg rasbiologiska undersökningar som en intressant möjlighet att pröva sambandet mellan samhällsklass och begåvning. Intagningsförfarandet vid hans skola var tydligen speciellt och enligt Öje överlägset läroverkens varför undersökningen kunde "vara av värde ur skolorganisatorisk synpunkt". En hjälpsam herre var Eskil Kihlberg,

vicedirektör i Luleå utskänkningsbolag: Systembolaget skulle under 1923 genomföra noggranna kontrollcirkulär på alla kunders födelse-tid och ort, yrke, äktenskap, inkomst, bostadsförhållanden, namnteckning/!?, uttag av spritdrycker, fylleriförseelser m m - vilket väl vore något för framtida rasbiologisk forskning. Kihlberg ber alltså om forskningssamarbete.¹⁹ Exemplet är ett av många på sambandet mellan nykterhetsintressen och rasbiologi. Institutet finansierades för övrigt bl a ur rusdrycksfonden.

Men skolrådets ordförande i Hille (Gästrikland) satte sig på tvären: "Som barnen själva äga och svara för sina huvuden, får man nog också med dem göra lämpligt avtal, om man på något sätt vill taga dem och deras hjälp i anspråk". Tidningen *Fäderneslandet* blåste till batalj. Löpsedeln utropade "Nakna flickor som studiematerial" och en mycket raljant artikel lyckades verkligen utmåla Lundborg som en Peeping Tom av lapskor och unga lärarkandidater: "De unga damerna måste en och en spritt nakna in till Lundborg. Förgäves tiggde de att åtminstone få ha linnet på sig. Detta måste den faseliga Rektorn med våld dra av några av dem. Och Lundborg myste och log och mätte flickorna över låren och bröstet samt ansiktet". Institutets ära stod nu på spel. När tidningen inte ville ta rättelse vädjade Lundborg om hjälp från Svenska Läkarförbundet - men förgäves. Man uttryckte sitt beklagande men mot dylikt fanns inget vapen. - För att *Fäderneslandet* inte ska få stå oemotsagd bör understrykas att det var den kvinnliga reseassistenten som utförde undersökningarna, Lundborg satt vid protokollet och att Alfhild Tamm, seminariets läkare, tillsammans med elevkårsrepresentanter skriftligt gick i god för undersökningen. Den här typen av skriverier förmörkade Lundborgs himmel där åskan mullrade allt dystrare.²⁰

Tillstånd att göra mätningar på värnpliktiga innebar inga större problem men mätningar på kvinnor skapade etiska problem; det låga antalet mätta kvinnor förblev ett problem. En principiellt intressant diskussion drogs igång av landsarkivarien i Uppsala, Josef Sandström, som i ettriga skrivelser till styrelsen angrep Ella Heckschers utnyttjande av sin tjänst vid institutet för sin genealo-

giska byrå. Styrelsen å sin sida hävdade rätten för en statlig myndighet till dylika handlingar. Sandström vidhöll att Heckscher i så fall hörde till två läger. Hans berömvärda värnande om den individuella integriteten men försvagades av synpunkter som att fröken Heckschers namnteckning var svårläst.²¹ Vi vet inte om landsarkivarien drevs av personlig animositet eller av skepsis inför rasbiologin. Heckscher avgick snart från sin tjänst och uppenbarligen kunde hennes efterträdare fortsätta arbetet på Landsarkivet.

En liten tidsbild från arbetet på fältet, närmare bestämt Österbybruk i Uppland och fotografering av valloner, ger fotografen Gunnar Sundgren: "I en skola disponerar jag en sal och ett kök, som blivit ett utsökt mörkkrum. Ljuset förefaller att vara tillfredställande. /.../ För säkerhets skull for jag första dagen till Kyrkoherden i Film, som numer har befoganderätten över vår lokal. Detta var välbehövt, ty den gode kyrkoherden var alldeles okunnig om expeditiönen. Naturligtvis hade han inget emot vårt arbete. Då han genast frågade efter 'vännen Professorn', skyndade jag att framföra Professorns hjärtliga hälsning - till Kyrkoherdens glädje och Professorns förvåning. Jag känner det så, som om det vore oerhört viktigt att ingjuta så mycket personlig sympati som möjligt var vi draga fram." Även följande tidningsreportage från Gnarp är talande: "Antalet sockenbor, som uppmänts, är över 500. dessa är att finna hos olika åldersgrupper, men särskild vikt har tagits vid skolbarheten, vilka så gott som samtliga varit föremål för undersökningen. För en del personer ha endast "grövre" mått tagits medan man åter hos mer intressanta typer varit noggrannare samt därjämte tagit en del fotografier ända upp till 25 st per person, då naturligtvis i olika ställningar. - Kyrkoherden visade därpå ett exemplar av de formulär, vilka skola ifyllas. Mått sådana som av ansiktshöjden och -längden äro av stor betydelse. Man har sålunda vissa ansiktsindex och huvudindex. Även näsan är ett viktigt raskännetecken. Dess bredd kan även uttryckas i index, därtill kommer näsryggens form, näsborrarnas ställning o.s.v. Nog har det varit arbete, säger den leende kyrkoherden, men så ha vi också nått goda resultat. Till och med

*Seminarister från något av Rasbiologiska institutets mättningsbesök.
(Rasbiologiska institutets samlingar, UUB)*

professor Lundborg har uttalat sin tillfredsställelse över de resultat, som nåtts. Många, många äro de intressanta typer, vi funnit” - varpå nämns nämndeman Wallén, bonden Petrus Eriksson, postmästare Lundgren och byggmästare Söderström, alla ”ypperliga representer för nordborna”.²² Båda exemplen berör samarbetet mellan institut och prästerskap. Det var snarare prästen än läkaren som bar fram den rasmässiga kartläggningen av det svenska folket. Prästen som kulturbärare också i det sekulariserade 1900-talet borde studeras.

Slutarbetet skedde genom stansning och sortering av mätbladen enligt den Hollerith-metoden. Ganska snabbt framställdes det stora arbetet *The Racial Characters of the Swedish Nation* utgiven under både Lundborgs och Linders namn och färdigt till julen 1926. Den icke nämnde översättaren var Clinton Brooks, amerikansk ingenjör som även bistått ärkebiskop Söderblom. För den statistiska bearbetningen hade man alltså i Linders en expert, man rådgjorde även med astronomiprofessorn Charlier och docenten Sven Wiksell i

Lund, Harald Westergaard i Köpenhamn etc. Organisatoriskt var undersökningen en triumf. Lovorden strömmade in: "This is, for the first time, a really definite anthropological study of a nation" (E A Hooton); "No other nation has produced anything that can approach it" (P Popenoe, *Journal of Heredity*). "Utan tvivel kommer Edert arbete att spela en framstående roll i den antropologiska vetenskapens utveckling och att under lång tid utgöra ett ouppnåligt mönster för liknande företag i andra länder" V Bunak, Moskva); "Jag kan ej låta bli att uttrycka min stora beundran för denna underbara publikation. Den ensam motiverar väl upprättandet av det svenska statsinstitutet för rasbiologi" (C Davenport, Carnegie Institute).²³ En grumsande svensk recension undrade över om svenskarna skulle presenteras som lappar för utlandet, vilket Lundborg bemötte som "svammel och löst prat".²⁴ Vad institutet åstadkommit var enligt den allmänna uppfattningen en utomordentligt solid faktaredovisning.

Trots dryga portokostnader spriddes arbetet effektivt. Från Java önskade man 50 ex av mastodontverket till utdelning i Ostindien - vilket intrycket blev på indonesisk forskning är okänt. I svensk handel kostade det inte mindre än 100 kr vilket redan det visar att syftet var av officiell natur. Att det gavs ut på engelska kan tolkas som att rasbiologin främst fortfarande uppfattades som en anglosaxisk företeelse, men också att man särskilt riktade in sig på rika amerikanska donatorer. Tyskarna kände sig missgynade och en Sven Valerius erbjöd sig att översätta verket till esperanto.²⁵

Men behovet av en svensk version växte också. En sådan kom 1927 liksom året därpå en tysk. Arbetet med *Svensk Raskunskap* hade sina sorglustiga poänger. Krauss specialfotograferade cykelmontören Åberg i Skövde helt naken för att man skulle se hans välutvecklade muskulatur och fick tillstånd att publicera honom utan mask i folkupplagan - givetvis utan nämnande av namn och hemort. "Det utgör en heder att på detta viset bli utvald till mönstertyp för hela vårt folk"; man valde dock att skyla ansiktet. Men värre var det med den tilltänka omslagsbilden av en kvinna som i allra sista stund visades ha blivit sinnesjuk. Som alternativ gav Lund-

borg i stället de grova bondtöserna från Västergötland pl xx i stora boken.²⁶ Mottagandet av *Svensk raskunskap* blev positivt, försäljningen gick också bra. Den första upplagan på 4000 exemplar såldes snabbt slut och den andra lades på 7000.

Just bildkvalitetens voyeuristiska möjligheter bör ha lockat köpare. "Betraktandet av plancherne enbart bereder en höggradig njutning" - man kan undra om det var det trycktekniska eller människokropparna man njöt av. Just på den här punkten förekom mothugg i *Handelstidningen*: var det här vad institutet lyckats åstadkomma med sina 38.500 i statsanslag? Ett fåtal textsidor med inget egentligt nytt, helsidesplancher av svenska berömdheter, diverse anonymiteter i profil och en face i en enda godtycklig röra, inte en rad som upplysning varför en företrädare för det eller det yrket placerats framför kameran. Detta som folkläsnings för 5 kronor exemplaret. Recensenten undrar över utgivarens förmåga att kunna leda ett vetenskapligt institut varefter Lundborg svarade med en vred utläggning om okunskap och personlig illvilja. Det senare var säkert sant, anmälaren förklarade sig annars vara varm vän av rasbiologisk forskning, fast inte av Lundborgs modell.²⁷

Så den tredje parodipublikationen från institutet, *Rassenkunde des schwedischen Volkes*, utgiven på Gustav Fischer Verlag i Jena 1928. Det var visserligen en rejäl nedbantning av *The Racial Characters* men likafullt en anslående volym. Krauss stod för översättningen, Hans Günther och Hamburg-dozenten Walter Scheidt hade bistått liksom en rad svenska experter. Innehållet erbjuder inget nytt och i fotomaterialet ingår åter en sorts rastypernas hall-of-fame. Reparatören Åberg finns med på två ställen, nakenbilden med skylt ansikte men på annat ställe i profil och en face. Eftersom data var de samma på båda ställena var kombinationen inte svår att göra, inte heller att närmare ringa in namn då ålder, hemort och faderns yrke fanns anmärkt. De avklädda samerna i helfigur är medelålders medan den nordiska och ostbaltiska "modeller" är män och kvinnor i sin bästa blomning. På det här förledande sättet användes fotografiet i vetenskapens namn.

Undersökningar av det här slaget hörde till tiden. Kaarlo Hildén

arbetade med liknande ting i Finland men hann inte så mycket han önskade. Man fick tills vidare nöja sig med Westerlunds många undersökningar.²⁸ I Norge erhöll Halfdan Bryn och anatomen Kristian Emil Schreiner statsanslag för motsvarande forskning och i Danmark ansvarade Sören Hansen för den danske antropologiske kommités undersökning. Men i inget av grannlanden ledde ansträngningarna tillnärmelsvis lika långt som i Sverige. Statistikern Isidor Flodström (1856-1939) hade redan 1915 i *Ymer* (sedan även i den ambitiösa publikationen *Sveriges folk*, 1918) med användning av Retzius-Fürsts arbete sökt ge geografiska konturer åt den svenska rasfördelningen.²⁹ Tydligt överens om institutets arbete återkom han vid mitten av tjugotalet till Vetenskapsakademien med ansökan om medel. I stället för landskapen skulle häraden tjäna som geografisk enhet.³⁰ Pengarna utföll inte och ett par år senare närmade han sig institutet. Enligt Flodström var västsvenskarna troligen en förarisk typ till skillnad från östsvenskarna; om själva begreppet "ras" här borde användas ville han inte uttala sig om. Sin uppfattning byggde Flodström på synintryck från skolåldern, vilket bör innebära Hedemora.³¹ Hans upprop för rastypiska porträttbilder och geografiska forskningar är lätt att avfärda som kuriosas, men han förefaller ha ägt ett ansenligt mått sakkunskap. Inspiration från Flodström kan också spåras i valhända försök från Statistiska Centralbyrån att avgöra förhållandet mellan finnar, svenskar och samer vid Torneå. Etiketteringen, hur omöjlig eller onödig den än blev till sina konsekvenser, var ett mål i sig.³² Fler liknande undersökningar kunde nämnas.³³

Samtidigt fortsattes Lundborgs undersökningar i Norrbotten för att beskriva samerna rasbiologiskt och för att utreda rasblandningens effekter. De hade påbörjats redan före första världskriget och borde alltså redan ha slutförts. Här för knöts till staben folkskolläraren i Kiruna August Ljung. Lundborg skulle stora delar av året vistas uppe i Lappland för sina forskningar, troligen också eftersom han trivdes med ensligheten. Utgångspunkt togs hos familjen Bergfors i Vittangi eller i Lundborgs egen kåta, en torvgamme, ensligt

Samebarn (Rasbiologiska institutets samlingar, UUB).

belägen i Laimolahti. Under många år vistades han på ständig resa i lappmarken, företrädesvis mellan midsommar och september. Vad det nu gällde var att ”medan tid ännu är” utforska en nomadiserande folks livsbetingelser, framför allt utreda de orsaker som gör sig gällande då ett sådant folk uppgår i ett annat, respektive försvinner. Ett tungrott arbete uppe i de olika lappländska socknarna och arkiven följde. Släkttavlorna tog tid, register utarbetades, mätningarna gjordes. Syftet var en komplett genomgång av befolkningen individ för individ från början av 1700-talet och framåt. Man arbetade med hjälp av en räkneskiva, uppfunnen av Wahlund och med räknekort - sådana fanns 1928 till ett antal av 3.000, vilka skulle leda till flera

hundratusental uppgifter.³⁴ 1929 omnämns 10.000 kort i en ovanligt utförlig rapport, uppenbarligen skriven för att övertyga myndigheterna om betydelsen av undersökningen. Publiceringen beräknades ske 1930 - men det dröjde till 1932 och då kom bara hälften; resten följde i nedbantat skick 1941. Gång på gång upprepades undersökningens betydelse: genom bosättning och följande rasblandning skulle lapparna snart inte existera, ett förlopp som med hjälp av kyrkböckerna kunde studeras i ett tvåhundraårigt perspektiv. Det var ett svåradministrerat företag, t ex så måste man ta med sig eget mörkrum.³⁵ Krauss arbetade särskilt i Tärnaby tillsammans med fröken Petersson. Genom besök vid lappmässorna ville man fånga in så många lappar som möjligt. Torsten Rietz vid länslasarettet i Värnamo påbörjade blodgruppsundersökningar på lappar med stöd av Rasbiologiska institutet men samarbetet stördes av oenighet med ordinarie serologen Schött.³⁶

Uppenbarligen fanns också lokala problem. Schött rapporterade från Jokkmokk där pastor Grundström lugnade de intagna på ålderdomshemmet. "Man har agiterat där emot provtagningar".³⁷ Hur man från befolkningens sida såg på saken framgår av en skildring av Sara Ranta Rönnlund: Samerna var rejält uppskrämda inför rasbiologens besök eftersom han först skulle hänga upp dem i ett träd och sedan borra upp deras tinningar för att se om blodet farit ner i skallen på dem. "Han tryckte ned uppnäsor och krökte raka näsor, för så gör rasbiologer. Han ansåg att lapparna skulle ha breda munnar och på ett mycket enkelt sätt ordnade han om att gapet intog standardformat. Allra först skulle han börja omforma skolbarnen. Många var de lappbarn som i timtal stod och tittade mer i sjöns speglade vatten för att riktigt påminna sig sitt gamla utseende, som nu skulle försvinna." Så farligt blev det inte. En äldre gråsprängd herre kom med sin sextonårige i lappkläder klädde son och nomadskollärrarinnan (Hilja Holm). Skolklassen i Årosjokk var vettskrämd, men lugnade sig när lärarinnan helskinnad klarade sig igenom den första mätningen. Sonen (Erik) antecknade de obegripliga siffror och konstiga ord fadern halvhögt dikterade.³⁸ Lundborg vann förtroende genom att ge medicinska råd. Det fanns också

andra vägar. I ett brev klagar en förgrymmad lappgosse över att inte han som andra fått sitt utlovade fotografi - tydligen den muta man använde.³⁹

Allt skulle mätas och fyllas i på korten: personlig *begåvning* - från "mycket begåvad" till "sinnesjuk" - *lyten* - fallandesjuk, dövstum - *hälsostånd*, *karaktär* - god, mindre god, bråkig, supig, lättsinnig - vidare *social duglighet* - dugande, skötsam, mindre skötsam, odåga - slutligen *yrke* - nomad, halvnomad, bofast - hur nu allt det skulle besvaras.⁴⁰ Det var troligen svaren på sådana frågor som Dahlberg senare skulle ta bort (nedan s 77). En kort rapport om besvären i fjällvärlden: "På grund av värmen och den uppskjutna helgen fingo vi ju knappast en enda nomad till undersökning i Ammarnäs. Jag rådgjorde med diverse sakkunniga och hörde att visserligen skulle lapparna vara samlade efter mässan, nämligen på renskiljningen uppe i fjället, men de skulle då ha hårt arbete och vara trötta. Under sådana förhållanden och då nomaderna äro våra svåraste 'offer' syntes det lönlöst att då försöka. I stället ville jag söka dem vid gränsen senare, vilket skulle bli möjligt endast om Sorselelapparnas tillsyningsman, Emil Eriksson, skulle bli ledig att följa oss till deras spridda läger."⁴¹ Inte desto mindre hade man varit framgångsrik, och gjort av med nästan alla mätkort.

Lundborg hade även påbörjat en undersökning av den gotländska antropologin och orsakerna till den gamla bondeklassens tillbakagång.⁴² Som en pendang till Listerundersökningen (1911) och de fatala effekterna av ingifte specialstuderade man befolkningen på Fårö från 1760 och framåt. Det betydde arbete i kyrko- och landsarkiv av samma slag som Lundborg tidigare lärt sig behärska; valet av Fårö betingades av att befolkningen där varit ovanligt stationär. Axel Klint, som skrivit på temat gotländskt folklynn, lovade att bidra i Lundborgs Gotlandsbok, varav annars inget hördes. Ett annat område på förslag var Svärdsjö socken i Dalarna. Lundborg ställer sig 1929 positiv till en rasbiologisk undersökning av någon siljanssocken, förslagsvis Sollerön; förmånligt, eftersom den mångkunnige Karl Lärka fanns på plats. Sexhundra kr föreslås som stöd för hans fotoarbete. Ibland anmälde sig amatörer för att hjälpa

till med mätningar. Så t ex Bertil Hasselberg i Östersund, som lånade apparatur för undersökningar av Graningebornas rasbeskaffenhet. Axel Garboe, präst och vetenskapshistoriker bad från Agersö i Stora Bält om rasbiologisk undersökning, varvid Lundborg troligen med Krauss i tankarna lovade att skicka en assistent.⁴³

Man hyste ett särskilt intresse för öar: Gotland, Sollerön, Agersö, Runö och Hawaii (nedan), för isolerade byar som på Lister, eller socknar i Lappland. Undersökningar på Gammal-svenskby-borna i Ryssland hör till samma intresseområde. Kaarlo Hildéns forskningar på Runö-svenskarna hade aktualiserat frågan, som bl a entusiastmerade Krauss. Han lovade svenskbybornas andlige ledare, pastorn Kristoffer Hoas, att själv bekosta resan; uppehållet beräknades till tre månader och skulle inte kosta mycket och någon avklädning behövdes inte vid undersökningarna. Senare, då gammalsvenskbyborna var på väg till Sverige, ombads institutet att bistå med undersökningar ur rasbiologisk, psykologisk, serologisk och filologisk synpunkt; för en planerad bok vidtalades Lundborg. Då de ca niohundra gammalsvenskbybornas anlände sensommaren 1929 var Lundborg och Krauss på plats vid uppsamlingslägret i Jönköping.⁴⁴ Kombinationen av gammal ryssantagonism och föreställningen om den uråldriga svenskheten förklarar det extrema intresset för den lilla kontingenten. Ur vetenskaplig synpunkt lockade den som en kontrollerbar enhet, besläktad med de medicinska utopier eller dystopier rashygienikern gärna utgått från i sina övergripande programskrifter.

En annan, medicinsk snarare än antropologisk inriktning representerades av Gunnar Dahlbergs tvillingundersökningar, som resulterade i avhandling 1926 och docentur i rasbiologi (*Twin births and twins from hereditary point of view*). Avhandlingen undersöker frekvensen tvillingfödslar och tvillingars likhetsgrad (örat) men innehåller få direkta rashygieniska markeringar. Materialinsamlingen skedde delvis som en följd av övrig inventering via institutet. Med hjälp av utskickade blanketter till pastorsämbetena lokaliserades drygt fyra tusen tvillingpar, varav några hundra studerades närmare. Med Dahlbergs försvinnande under nästan exakt ett decennium

från institutet försvann också den mer teoretiskt medicinskt inriktade rasbiologin.

Ett nytt inslag var blodgruppsforskningen, baserad på Landsteiners identifiering 1901 av de viktiga blodgrupperna A, B, AB och O. 1926 hade bildats Deutsche Gesellschaft für Blutgruppenforschung med planer på en heltäckande undersökning av Tyskland och Österrike, på sikt hela Europa; faderskapsmål hade även börjat behandlas serologiskt. Biträdande rasbiologen E.D.Schött var institutets expert. Han uppfann en mätbräda avsedd för undersökningar på skolbarn; ett fyrtital sådana mätbräder skulle spridas.⁴⁵ För studier av isohämaglutination reste Schött 1927 till Finland, Danmark, Tyskland, Schweiz, Danzig och Polen. Blodgruppsbestämningar blev som vi sett också ett uppmärksammat inslag i Laplandsundersökningarna.

Forskning av modernt snitt pågick alltså inom institutets trånga ramar. Efter Dahlberg disputerade Linders på en demografisk studie över svenska prästerskapet (1928). Torsten Sjögren, periodvis tjänstgörande som rasbiolog, fullföljde sina undersökningar om den juvenila amaurotiska idiotins ärftlighet, vilket resulterade i en avhandling 1930 (publ *Hereditas* 1931), alltså ett ämne i närheten av Lundborgs om den degenerativa myoklonusepilepsin. Statistiker Sten Wahlund disputerade 1932 på samisk antropologi och förordnades som docent i statistik i Uppsala året därpå; från 1935 var han verksam som direktör för Stockholms stads statistiska kontor; till 1952 var han professor vid Stockholms högskola innan han på allvar gav sig in i politiken som bondeförbundare. Paradoxalt nog är Wahlund säkert den från Rasbiologiska institutet som givit den internationellt mest betydelsefulla insatsen genom den mycket ofta återopade "Wahlunds varians", en vidareutveckling av Hardy-Weinbergs princip, publicerad som ett delresultat i en lång artikel i *Hereditas* 1928.^{45a} Genealogen Sigurd Dahlgren fick däremot aldrig sin avhandling om ståndscirkulationen vid universitet och högskolor färdig. Sammanlagt utarbetades fyra avhandlingar vid institutet under Lundborgs tid, och samtliga författare blev i sinom tid professorer.⁴⁶

Även internationella undersökningar planerades. Det från raslagar fria Hawaii blev aktuellt i två omgångar. Lundborg hade tydligen tidigt intresserat sig för ögruppen och skrev härom till professorn vid universitetet i Honolulu Romanzo Adams, som senare skulle publicera ett standarverk i ämnet (1937). Adams vitsordade att det mesta fanns kvar att göra på ögruppen, varpå Lundborg rekommenderade Gustaf Bergfors att resa.⁴⁷ Besöket på Hawaii resulterade i 1.000 fyllda mätkort från rasrena polynesier. Även Samoa besöktes i samma syfte. Bergfors hjälptes av överläkaren Nils Paul Larsen där men främst gick hans tack till Lundborg, resans befrämjare. Bergfors reste via Amerika för bearbetning av materialet och för att där skaffa pengar till institutet, bl a genom att dela ut det stora verket.⁴⁸ Hemma verkade han som assistent vid institutet 1930, och lånade eller gav 1.000 kronor innan han återvände till sin tandläkarpraktik i Örnsköldsvik.

Den andra Hawaii-resan skedde några år senare. 1928 framkastades förslaget till Larsen att assistenten, dvs Krauss, skulle tillbringa ett eller två år där. Först 1934 blev resan av med stöd av Vetenskapsakademien; Nils von Hofsten tycks ha varit behjälplig. Krauss väg kan följas via vykort till institutet: först London (den pågående etnologiska konferensen gav mindre utbyte eftersom den innehöll för litet antropologi och eugenik), sedan Holland (vars räshygieniska sammanslutning inte visade sig mycket värd); på väg mot USA drömmer Krauss om den svenska granskogen och Uppsala. Samlingarna vid Cold Spring Harbor imponerade men Rasbiologiska institutet framträdde ändå i mycket ljus dager - bara man finge hela gamla seminariet. Krauss var och förblev den borne optimismen.⁴⁹ Överallt höll han föredrag och gav bort *The Swedish Nation*. Ett livstecken från Hawaii berättar att han tagit itu med en japansk blandfamilj. I en lång och entusiastisk redogörelse vädjar Krauss till styrelsen att trots inställda omförordnanden få stå kvar i tjänsten, men förgäves. Styrelsen hänvisade till stadgarnas passus om forskning ”med särskild hänsyn till *svenska* folket och förhållanden inom *Sverige*. Åtminstone ett resultat av hans studier kom

likafullt tids nog.⁵⁰ Krauss försvinner ut i glömskan - men nyligen (1990) har hans kappsäck återbördats till efterlevande i Wien. Vad den innehåller är inte bekant för den som nu skriver.

Hawaii hörde samman med Lundborgs intresse för rasblandningen, manifesterat i lapplandsundersökningarna och utarbetat till en större forskningsöversikt av relevant litteratur. Den initierades till viss del av Davenport. Långt tidigare hade också norrmannen Mjöen skrivit om "racekryssning mellem lapper og nordiske". Han redovisade resultatet av mätningar på ca 600 samer och ca 200 hybrider under åren 1908-14; de senare fann han mer lagda för sockesjuka, men med viss immunitet mot andra sjukdomar, äga nedsatt fruktsamhet, sakna "blend i lungvolym och muskelkapacitet utan stor variation".⁵¹ Lundborg lät sig emellertid inte imponeras. När Mjöens uppfattning om den negativa effekten av korsningar mellan vitt åtskilda raser angreps av Castle 1924 fann Lundborg visserligen Castles sociologiska förklaring ohållbar men betonade: "Din åskådning sammanfaller visserligen med min men det gäller att framdra ovedersägliga bevis".⁵² Med det syftet välvde man stora planer. I ett brev till Samuel J Holmes i Berkeley linjeras upp ett rasbiologiskt institut med globalt arbetsfält och med särskild inriktning på rasblandningsfrågan. Lundborg talade ivrigt om den bredd ett sådant institut borde ha, hur dotterinrättningar snart kunde uppstå i Sydamerika, i Indien, Australien osv. Det vore också utmärkt med samarbete med det svenska institutet, bl a för utbildning av experter. Men Holmes måste tyvärr meddela att inget skett i ärendet. För Davenport förklarade Lundborg att religiösa, politiska och kulturella aspekter hejdade studiet som gick lättare bland primitiva stammar. Sådant kostade likväl pengar och att det därför borde skapas en sammanslutning för saken. En kommitté bildades med Davenport som ordförande och med Lundborg, Nilsson-Ehle, Mjöen, Eugen Fischer, Rodenwaldt och Schlaginhaufen som ledamöter. Uppgiften var att utvälja lämpliga regioner för studiet, att standardisera metodiken inom antropometri, IQ test och fysiologiska data. Med det senare avsågs väl blodgruppsbestämningar.

Det är i ljuset av dessa internationella strävanden som de hawaiianska äventyren ska ses. Lundborg tog på sig uppgiften att utarbeta en bibliografi över ämnet, vad som blev en rejäl volym *Die Rassenmischung beim Menschen* (Bibliographia genetica viii, 1931). Det refererande syftet hindrar inte plats för tendensiösa kommentarer. I sina *EndErgebnisse* understrykar Lundborg att man inte får låta sig nöja med antropologiska massundersökningar utan måste utgå från det genealogiska perspektivet, använda fotografier, genetik, serologi, söka upp relevanta områden, bl a i den amerikanska övärlden; USA borde bidra ekonomiskt fast varje kulturnation givetvis själv måste inse sitt ansvar och upprätta egna rasbiologiska institut. Det avslutande citatet från Sigfried Lenz anger det bakomliggande engagemanget: "Wir glauben nicht, dass der nordischen Rasse drohende Schicksal unabwendbar sei."

Någonstans mitt emellan forskning, dokumentation och hobbyverksamhet befinner sig mängden släktutredningar. Genealogin, för det mesta den oskyldigaste av vetenskaper, var inte något Lundborg tog lätt på; institutet hade den från början inskriven i sina stadgar, en särskild genealog ingick i staben. Pedigree-metoden hade han själv drivit till dittills okänd höjd i Listerundersökningen. Redan i en artikel 1916 hade han pläderat för en genealogisk nationalförening med regionala underavdelningar, därtill upprättande av enskilda familjearkiv, sockenregister och till sist ett centralinstitut med läkare, biologer, statistiker och genealoger - förslaget är bara en variant på förarbetet till det egna institutet, som här framträder snarast som en folklig, hembygdsvårdande angelägenhet.⁵³ Vi påminner också om alla släkttavlor på folktypsutställningen 1919. Även senare dyker temat upp, t ex i samarbetet mellan Lundborg och läkaren Emanuel Bergman.⁵⁴ Vid institutet slog man dagligdags i adelskalendrar, herdaminnen och personhistoriska tidskrifter. Förfrågningar utifrån mottogs vänligt. Några exempel: en släktforskare Edberg i Ängelholm erbjöd sina tjänster omedelbart vid institutets start. Otto Mattsson i Woxna bruk utlovade en släkthistoria lik den Selma Lagerlöf berättat i Jerusalem knuten till Njupasläkten. Ingenjör Agnar Engström i Stockholm hade utarbetat stamträd över

Erik den heliges ättlingar upptagande 3.000 namn knutna till nästan alla Europas regerande furstar; undersökningen ställdes ut i samband med Stockholms stadshus invigning. Engström, som utnyttjade ett eget system, förordade inget mindre än en "folkregistrering på genealogisk grund". Hallands hembygdsförbund och Dalarnas hembygdsförbund önskade samarbete med institutet, t ex för att använda ett enhetligt system för hår- och ögonfärg.⁵⁵ Genealogiskt hållen var kyrkoherden Robert Littmarks arbete om statarnas flyttningar i Uppland omfattande 772 familjer, för vilket han ville intressera institutet. Eric von Rosen skickade sina undersökningar av ätten Rålamb. Juristen och målaren Algot Törneman frågade om Europas furstehus och blödarsjukan varpå Lundborg avgav konfidentiellt svar. En kommitté för folkuniversitetet med Johannes Kjellström, Nils Lithberg vid Nordiska Museet och Frans von Scheele ville höra Lundborgs mening om inrättandet av en lärarbefattning i släktforskning.⁵⁶ Institutet skulle också engagera sig i utredandet av Stormors ättlingar, ett stort nummer på Stockholmsutställningen 1930. (Mer härom senare, liksom om den bisarra serien *Genealogia Gothica*, nedan sidan 57).

Vi ska inte heller glömma att institutet hade en äktenskapsrådgivande roll, fast den aldrig var omfattande. T ex frågades "min fru och jag är kusiner. Min far och min mor och likaså min morfar och mormor. Kan under sådana förhållanden det inverka något menligt på våra ev. barn". Svaret kan man lätt tänka sig. Någon gång finns anledning att misstänka skämt. Ett odaterat brev från "Greta Svensson" frågar om inte hennes baby bytts ut på BB. Hon är mycket mörk och fadern orientalisk matthandlare, men trots det barnet blont och blåögt. Brevskrivaren önskar personligt samtal med Lundborg.⁵⁷

Institutets verksamhet under 1920-talet svarade väl mot de målsättningar man startade med. Draget av tung inventering är uppenbart, man arbetade på ett sätt som måste ha slitit på krafterna. Mycket av den stora restiden var från början tillspillogiven väntan och mycket arbete bortkastat. Gammalt (de nötta kyrkboksläggen) och nytt (mängden maskinbehandlade Hollerithkort) möttes i olyck-

salig rasblandning. Luften tycks ha gått ur institutet efter publiceringen av *The Racial Characters*. Kanske var det så att Lundborg nu blivit gammal, kanske var arbetsuppgifterna inte lika klara, kanske berodde skillnaden på att Linders lämnade sin tjänst för ett docentstipendium. Möjligen kan man också tala om ett pågående, vardagligt sabotage nerifrån av personalen - det var ibland Lundborgs tolkning. Institutionshistoria får inte bara bli chefshistoria. Skrivbiträden, instrumentmakare och vaktmästare står för energi, ibland också för bristen på den.

Stämningen vid institutet kunde inte annat än påverkas av den dåliga ekonomin och osäkra anställningsförhållandena. Därtill kom Lundborgs besvärliga person. Det gick bra med en osjälvisk medhjälpare som Krauss, men det skar sig med Linders, statistikern. Man kan troligen tala om alltför olika kynnen, Linders var katolik med vad det bör ha inneburit för hans ståndpunkt i befolkningsfrågor. Han opponerade sig i en skrivelse 1928 mot en formulering i årsberättelsen om att han skulle ha föredragit ett mer lukrativt docentstipendium framför arbetet på institutet. Orsaken till att han lämnat institutet var i stället beskuren forskningsfrihet. Han hade "ofta måst ställa sig chefens osakkunniga anvisningar till efterrättelse". Att institutet inte kunde behålla personal berodde mindre på de låga lönerna än på "chefens oförmåga att samarbeta med honom underordnade befattningshavare, särskilt om dessa på grund av sin ansvarskänsla ansett sig böra framlägga en självständig uppfattning inom områden, på vilka de vunnit sin vetenskapliga utbildning". Ett gräl mellan Lundborg och Linders hade uppenbarligen försiggått. På anklagelserna svarade Lundborg med en niosidig inlaga. Institutets personella problem har att göra med den dåliga ekonomin. Han hade tvingats anställa vad han kunde få, Linders var av ingen ansedd som någon framstående akquisition. Hans långsamhet i färdigställandet av doktorsavhandlingen, hade hejdat institutionsarbetet liksom hans vacklande hälsa, han saknade medicinskt kunnande och trodde blint på den matematiska biometriken. Däremot besatt han inte ens elementära antropologiska, genetiska

eller biologiska kunskaper. Lundborg hade upplyst honom om att han inte kunde bli docent i statistik och antropometri (var det kanske det man grälat om). Nå, ingen skada var skedd, försäkrade chefen, staben blev bättre efter Linders avhopp. De kvarvarande, Wahlund (på Linders post), genealogen Ljung, antropologen Edwardson ställde sig solidariska. Linders, som snarast haft alltför mycket tid för egen forskning var helt enkelt otacksam.⁵⁸

Man kan tillägga att Linders hann bli professor i statistisk i Uppsala innan han avled redan 1938. Till Uppsala universitetsbibliotek hade han inlämnat en skildring av de verkliga förhållandena vid Rasbiologiska institutet, vilken skulle få läsas först efter femtio år. Detta vittnesmål är numera tyvärr försvunnet men innehållet kan anas.

Internationella kontakter

Som en höjdpunkt på institutets verksamhet måste betraktas den nordiska konferensen för rasbiologi och antropologi 1925. Lundborg hade åren efter världskriget arbetat för samnordisk organisering av forskningen. Arbetsplanen 1921 talar om ett sådant samarbete som en ”mycket betydande vetenskaplig erövring” som skulle göra Norden till en internationell förebild. Lundborg skrev till K E Schreiner i Kristiania om det önskvärda med en nordisk konferens innan man förenade sig med någon av de bäge konkurrerande internationella rashygieniska sammanslutningarna. Den som främst sköt på var läkaren Gudmund Hannesson, Reykjavik. Ett möte mellan nordiska antropologer kunde resultera i beslut om gemensam mätmetod eftersom Rudolf Martins tabeller (*Lehrbuch der Anthropologie*, 1914) och Fishers tabeller för hår osv inte alltid passade nordiska förhållanden.⁵⁹ Lundborg svarade med konferensen i Uppsala-Stockholm 25-28 augusti med ett trettiootal deltagare från samtliga nordiska länder. Hedersordförande blev gamle Carl M. Fürst, ordförande Halfdan Bryn och Hannesson, generalsekreterare Lundborg och sekreterare Linders. Man beslöt enhälligt att bilda en nordisk förening för antropologi. Chefen uppdrogs att utarbeta en gemen-

Deltagarna i nordiska konferensen för rasbiologi och antropologi i Uppsala 1925. För identifiering se not 60. (Ur Den nordiske race, 1925.)

sam nordisk antropologisk nomenklatur till nästa konferens. Den skulle ske på inbjudan av Schreiner i Oslo 1927.

Bland föredragen märktes Lundborg om lapparnas rasbiologi - "nögtert, nästen tørt, meddelte prof. Lundborg en rekke generelle inntrykk han hadde mottatt". Mjöen talade om det norska rashygieniska programmet och Schött om färgfotografering som hjälpmedel vid antropologiska undersökningar enligt Lumières autokrommetod. Förhandlingarna sista dagen hölls i Stockholm på Statistiska centralbyrån, där Linders demonstrerade institutets antropometriska undersökningar och användningen av Hollerithmetoden. Därtill föredrag av övriga deltagare, till stor del på antropologiska teman.⁶⁰

Någon konferens i Oslo 1927 avhölls aldrig. Skälen står inte utsagda, men uppenbart är att enigheten inte var vad den borde vara och att det rasbiologiska temat inte längre räckte för att hålla samman intressena. 1925 års konferens var och förblev den enda samlade nordiska rasbiologiska manifestationen.

En tidskrift kunde ha haft en samordnande roll. Frågan hade

dryftats tidigare. Halfdan Bryn klagade över bristen på gemensamt nordiskt forum och rådde Lundborg att kontakta Bonnevie, Mjöen och Mohr i ärendet. Ymer var ju endast öppen för etnografi och inte antropologi, ärftlighetslära och rasbiologi. Mendelska sällskapets tidskrift *Hereditas*, som till en början anknöt till eugeniska frågor, omorganiserade sig under åren 1921-22 till en samnordisk publikation med Nilsson Ehle, Johannsen, Mohr, Federley och Lundborg (till sin död 1943) i redaktionskommittén - men med en snäv genetisk inriktning.⁶¹ Långt populärare var Mjöens *Den nordiske race* (1919-31), utgiven vid Vinderen Laboratorium och åtminstone till en början ganska samnordisk men aldrig med någon större spridning. Under några år gavs den också ut som bilaga till danska tidskriften *Den nye Nord* (1919-25); senare bestod innehållet till stor del av uppmuntrande yttranden från den internationella rörelsens galjonsfigurer. Mjöen tog även villigt på sig den internationella rollen och var en stor kongressräv. Här låg den svenska kollegan i lä. Institutets brist på ett eget pressorgan kan ses som ett negativt besked på frågan om styrkan i kontakterna utåt.

Lundborg upprätthöll personlig förbindelse särskilt med finlandssvenska kolleger (Federley, Hagelstam, Schauman, Hildén). Det berodde både på gemensam forskningsinriktning och gemensam politisk hållning. Danskarna hade kanske inte så mycket att komma med i ämnet, Johannsen stödde institutets tillblivelse men var aldrig någon riktig entusiast för rashygienen, Westergaard skickade många men intetsägande brev, medan den flitige Sören Hansen var en ensamvarg. I Norge fanns Bonnevie, Bryn, Schreiner och Mohr, alla med något förhållande till rasbiologin eller antropologin, men ingen av Lundborgs ull.⁶² Jon Afred Mjöen stod honom närmast politiskt och intressemässigt men Mjöens diletantism skapade också ett avstånd. Man kan tala om en relativ isolering, som givetvis har betydelse för förståelsen av institutets arbetsmöjligheter. Det är också fullt möjligt att mängden internationella kontakter som trots allt upprätthölls snarare tyngde ner verksamheten än fick den att lyfta.

Lundborg och Linders deltog i 17:e skandinaviska naturforskar-mötet i Göteborg 1923, varvid bildades en särskild sektion för rasbiologi och ärftlighetsforskning. Vid den föregående konferensen, 1916 i Kristiania, hade tillkommit en sektion för ärftlighetslära genom Johannsen, en naturlig följd av ämnets expansion. Men 1928 var Kaarlo Hildén, Lundborg och Schreiner eniga om att man inte skulle verka för en rasbiologisk sektion vid naturforskar-mötet i Köpenhamn 1929; det vore att splittra krafterna inför den planlagda antropologiska konferensen i Oslo 1930 - som alltså inte blev av. Även inslag som de här tycks tala för en försvagning av den nordiska sammanhållningen. Rasbiologin tycktes på väg att förlora sin vetenskapliga position.⁶³

Föreläsningarna (nedan) var ett uttryck för institutets internationella kontaktyta. På så sätt besöktes institutet av en rad tyska eugeniker (Lenz, Verschuer, Eickstedt, Muckerman, osv.) Dessutom visiterades institutet av bl a R R Gates London university, Charles Davenport, Sören Hansen, Kommitén för Danmarks antropologi (1922), Wilhelm Johannsen, Leonard Darwin (preses i The Eugenics Education Society of London), Harry Laughlin (Carnegie institute), en trio japanska och kinesisk professorer (1923), ledaren av den unga sovjetiska statens rasbiologiska rörelse J Philipschenko (Lenin-grad), rektorn för universiteter i Peking (1924), en radda nordbor, främst finnar, därtill rockefellerstipendiaten J Ekblom-Gullberg från Sidney för en antropologisk undersökning om seminarister (1925), sexologen Agnes Bluhm (Berlin), Halfdan Bryn (Trondhjem 1926); 1930 kom docenten "S." Myrdal, Genève; något senare skulle man nog ha angett hans initial rätt.

Skälet för intresset var naturligtvis institutets officiella karaktär. Australiska regeringen begärde 1922 upplysningar om dess organisation. När ett Forschungsinstitut für Rassen- und Konstitutions- Anthropologie skulle sättas upp i Wien så skulle det ske enligt de svenska principerna. Lundborg inbjöds som första gäst att hålla föredrag, men måste avböja.⁶⁴ Härtill Fischers utlåtande om att Kaiser Wilhelm Institut (1927) modellerats efter Uppsala (se sid 55).

Här kan nämnas de studieresor som utgick från institutet: *Lundborg* reste 1921 som nyutnämnd chef för sitt institut på en sorts eriksgata till Berlin för att besöka hygienprofessorn Grotjahn, vidare till Ploetz i München och Baur i Potsdam, till Zürich, Freiburg, Stuttgart. 1924 for han på föreläsningsturné till USA, 1925 till Berlin med föredraget "Die drohende Entartung gewisser Kulturvölker", 1927 till Greifswald för att tala vid svensk-tyska sällskapet, 1929 till Berlin - Dahlem.⁶⁵ *Krauss* återvände till Wien för doktorsgraden 1923, reste två år senare till olika antropologiska institutioner i England, Frankrike, Schweiz och Österrike, 1927 till München, Wien, Warszawa, Moskva, Leningrad, och Helsingfors; han höll föredrag i antropologiska sällskapen i Moskva och Leningrad om svenska rasförhållanden och svensk rasforskning, och besåg rastyper från alla möjliga delar av Sovjet; 1928 talade Krauss i Paris över ämnet "Problemes de race en Suède" och 1930 - på semester och egen bekostnad - reste han till Deutsches Hygien-Museum och Internationale Hygien-Ausstellung i Dresden, 1931 bevistades under likartade betingelser kongressen för befolkningsfrågor i Rom med föredrag. 1934 bar det alltså av till Hawaii.⁶⁶ *Schött* besökte 1927 och 1929 Berlin för studier i sin specialitet.⁶⁷ Ytterligare resor kunde anföras som belägg för internationella strävanden men klart är att statistikern och genealogen inte ansågs behöva vidga sina vyer, klart är också att den språkkunnige Krauss var den verkligt bereste i staben. Riktningen mot Tyskland förvånar knappast, banden med den tyska vetenskapen och kulturen är överallt märkbara.

Tysklandsfrågan kastade sin skugga över tjugotalets internationella strävanden till vetenskapligt samarbete.⁶⁸ I september 1923 deltog Lundborg som ledamot i The International Commission of Eugenics, som sammanträdde i Lund. Deltagare var bl a ordföranden Leonard Darwin, Harry Laughlin, Nilsson-Ehle, Mjöen, Wimmer och Federley, dock inga tyskar fast de önskat bli inbjudna. Mötet avhölls med mottagningar och skålar av alla de slag. "Det er vel neppe et tilfelde, at det folk, som av antropologerne betegnes

som verdens renaste race, eier en social kultur og en formernes sikkerhet, som gir deres fester adel og glans".⁶⁹ Lundborgs förslag om ett uttalade om betydelsen av ras- och ärftlighetsmuseer upptogs av konferensen. 1924 nekade Lundborg däremot medverkan och inträde i l'Institut International d'Antropologie i Paris eftersom bl a Tyskland inte inbjudits. Senare tackade Dr Krohne, Deutsche Gesellschaft für Rassenkunde (Berlin), för hans försök att klara upp missförstånd med International Commission; Leonard Darwin hade skrivit att tyskar och fransmän beroende på Ruhrfrågan inte kunde sitta vid samma bord; det var på hans anmodan Lundborg nu agerade medlare.⁷⁰

1927 bevistade Lundborg första internationella befolkningskommisionen i Geneve och talade om rasbiologiska institut och deras betydelse, varvid kontakt togs med Jonathan Leunbach, Köpenhamn, som gjorde reklam för den internationella "Welt-Liga für Sexual-Reform"; världsligan skulle verka i samförstånd med Internationale Gesellschaft für Sexualforschung, grundad 1914 av August Forel. Lundborg uttalade sig varmt för projektet, det var viktigt att gripa in så att inte "hela vårt kulturliv försumpas". Magnus Hirschfeld ville också locka över Lundborg till ligan - bland andra svenska namn igenkänns Ivan Bratt och Alma Sundquist. Men Lundborgs engagemang låg åt annat håll. 1929 avsade han sig utan större saknad posten i International Committee for Populations Problems. Hos Eugen Fischer klagade han över det starka inslaget av nymalthusianism, säkert en fara för kulturvärden om man inte samtidigt verkade för att de bästa och dugligaste gavs möjligheter att bilda familj; förståelsen för en kvalitativ befolkningspolitik saknades i Geneve.⁷¹

Så här gick det på, tiden, lusten, ideologin saknades - galoscher-na passade inte riktigt. 1928 måste Lundborg tacka nej till International Eugenics Federations sammanträde i Amsterdam på grund av tidsbrist. 1928 skickade han sitt föredrag Die Rassenmischung bei Menschen för uppläsning i München. Uppenbarligen med rätta klagade Lundborg 1931 över att institutets svaga ekonomi tvingade honom till tidsödande materialinsamling varför han inte kunnat

upprätthålla de internationella förbindelserna. Han hade tvingats avböja inbjudningar till kongressen i befolkningsfrågor i Rom (1931), till The sixth international Congress of Genetics i Ithaca (1932) och The third international Congress of Eugenics i New York (1932) i samband med vilken "en del amerikanska universitet" begärt att höra föreläsningar av honom. (Inte desto mindre begärde Lundborg 750 dollar i reseanslag). Samma år, 1931, ingick förfrågan till institutet om inte Sverige kunde agera värd vid nästa internationella antropologkongress. Lundborg hörde sig för hos Erland Nordenskiöld i Göteborg, men pengar saknades. 1933 accepterade dock Lundborg medlemskap i kommitté för standardisering av fysiska mätinstrument.⁷² Vi har också sett hur han engagerade sig i den lilla kommitté som tagit på sig att utreda rasblandningsproblematiken (ovan s 33).

Naturligtvis kan man säga att Lundborg stod för ensam för att hinna med allt. Å andra sidan hade han själv skapat sin outhärlighet. Vilka andra fanns att tillgå? I en redogörelse avsedd för Laughlins *Eugenical News* räknar Lundborg upp medlemmarna av den inre kretsen svenska rashygieniker: Professor Gaston Backman Uppsala (anatom och antropolog), Dr Ivan Bratt Stockholm (sociolog och eugeniker), professor Carl M Fürst Lund (anatom och antropolog), professor Gustaf Göthlin Uppsala (fysiolog och genetiker), docent CA Hallenquist Lund (genetiker), prof Nils von Hofsten Uppsala (zoolog och genetiker), professor JW Hultkrantz Uppsala (anatom och antropolog, Professor Herman Lundborg Uppsala ("Medical race biologist"), docent Heribert Nilsson Lund (botanist och genetiker), professor Herman Nilson-Ehle Lund (genetiker), Dr Rolf Nordenstreng Uppsala (filolog och "race investigator"), professor Martin Ramström Uppsala (anatom och antropolog), professor Lännart Ribbing, Stockholm (zoolog och antropolog), professor Otto Rosenberg Stockholm (botanist och cytolog).⁷³ In allo fjorton "rashygieniker", varav åtminstone den åldrade Fürst gjort sitt. Man kan observera att ingen ytterligare från institutet ansetts värdig omnämnande. Man saknar t ex statistiker som Isidor Flodström och KA Edin, en samhällsvetare som Nils Wohlin, en

socialhygieniker som Ernst Almquist, en sexualhygieniker som Johan Almquist och kanske några andra medicinare och psykiatriker, Einar Sjövall, Alfred Petré, Olof Kinberg, Erik Essen-Möller. Skiktet svenska rasbiologer och rashygieniker var inte obetydligt, men Lundborg var den ende som med skäl kunde kallas professionell i rollen.⁷⁴

Ett par namn med direkt kontakt med institutet bör framhållas: Herman Nilsson-Ehle och Nils von Hofsten. Den berömda Ehle var Lundborgs trogne vapendragare i rasbiologin även om han sällan öppet tog till orda i frågan: "Det är en svår gemensam kamp, vi ha att utföra, mot många oberäknade faktorer. Men sanningen kommer nog ändå så småningom att segra, trots allt oförstånd och segt motstånd. Det finnes ett oerhört intresse för saken, en verklig rörelse på *djupet*, och det är därför tacksamt att verka, om ock många gånger provande."⁷⁵

Det internationella samarbetet var alltså livligt men utan egentlig framgång. Det samma kan sägas om nordiska strävanden. Av organisationer fanns Dansk antropologisk kommité (Sören Hansen), i Finland Eugenical Society of Swedish Finland (Harry Federley), i Norge Consultative Eugenics Committee of Norway (Mjöen) och University Institute for Hereditary Research (Bonnevie, Mohr), i Sverige Statens institut för rasbiologi och Svenska sällskapet för rashygien. Benämningarna imponerar kanske men t ex Davenport beklagade sig som ansvarig för International Federation över det ljumma danska intresset och önskade att Lundborg i stället för de passiva Sören Hansen och August Wimmer skulle entusiasmera Herluf Winge.⁷⁶ I Norge rådde sedan 1915 en splittring mellan Mjöens extrema linje och Otto Lous Mohrs modernare, modestare modell, vilket knappast stärkte någondera organisation. Och i Sverige var vid den här tiden Sällskapet för rashygien helt inaktivt i skuggan av Rasbiologiska institutet. Som jämförelse kan nämnas att för USA:s del tolv institut räknas upp.⁷⁷ Det nordiska samarbetet ville sig inte riktigt. Möjligheter fanns, likaså viljan, däremot inte förmågan. Arbetet inom det egna landet räckte mer än nog.

Upplysning och popularisering: föreläsningarna

Föreskrivna i stadgarna var de offentliga föreläsningar man höll alltifrån 1922, tio i varje svit. En rad av samtidens mest berömda fackmän talade i Uppsala, uppenbarligen inför en talrik publik - universitetsaulan måste ibland användas. En snabb uppräknning visar rasbiologins omfattning och institutets personella kontaktnät:

Första året, 1922, gavs fem orienterande föreläsningar av Lundborg om rasbiologi och rashygien, två om ärftlighetslärans grunddrag av botanisten Ossian Dahlgren och tre om ärftlighetsteori av Nils von Hofsten. 1923 hölls sex föreläsningar av Hans Günther om Europas *Rassenkunde*, två om ärftlighetslärans grunder av Nils-son-Ehle och två av ärftlighetslära och cellforskning av professorn vid Stockholms Högskola Otto Rosenberg. 1924 hölls fem föreläsningar av Eugen Fischer över olika ärftlighetsspörsmål, familjeantropologi och raskorsning, två av Lundborg om "Kultur och rasfrågor" med särskild hänsyn till Sverige och tre av professorn i anatomi vid kongsakademien Lennart Ribbing om "Antropologien, dess mål och medel". 1925 inbjöd man till fem föreläsningar av Fritz Lenz (München) om urartningsfrågan, om rashygienens sociala uppgift och möjligheter till framgång, två av professor Louis Backman om inresekreteriska förlopp och människoutvecklingen, en av docenten Nils Åberg om kulturmotsättningar i nordisk stenålder och två av teologiprofessorn Edvard Lehman, Lund, om "Gruppbildningens sociala värde". 1926 gavs tre av den norske genetikern Kristin Bonnevie om arvets lagmässighet, om tvillingforskning och om fingeravtryck som raskaraktär, en av arkeologen Gunnar Ekholm om Sveriges tidiga bebyggelse, två av Kaarlo Hildén från Helsingfors om Runösvenskarna, två av Lundborg om svenska folkets rasbeskaffenhet, två av nordistprofessorn JA Lundell om "Uppfostran ur rasbiologisk synpunkt" och en av Schött om serologi och faderskapsmål.

1927 stod på programmet föreläsningar av professorn i husdjurslära Herman Funquist, Alnarp, om djurförädling, av Nils-son-Ehle om växtförädling, av professor Nils Hansson, Ultuna, om

svinavel och Ivar Johansson om nötkreatursavel; därtill talade Israel Holmgren om kroppskonstitution och ärftlighet, docenten KA Edin om frivillig barnbegränsning och "den primitiva och den rationella fruktsamhetstypen (Norrbottens- och Stockholmstypen)". 1928 föreläste Lundborg om rashygieniska grundåskådningar och om "zigenare- och tatarfrågan", Harry Federley, Helsingfors om kromosomläran och om steriliseringsfrågan, professor August Wimmer Köpenhamn om sinnesjukdomarnas ärftlighet, professor Heribert Nilsson, Lund, om Mendel och hans vetenskap, genealog Dahlgren vid institutet om befolkningsfrågan och studenternas levnadsbanor. 1929 gavs två föreläsningar av Schött om blodgruppsforskning och rasforskning, av Herman Muckermann, Berlin, om cellläran och eugenik och om "Die begabte Familie und das Problem ihrer Erhaltung", av Otmar von Verschuer, Berlin, om normalt arv av andliga egenskaper och om tvillingforskning och om steriliseringsfrågan av professorn i rättsmedicin Einar Sjövall, Lund, av Wahlund om kyrkböcker som statistisk källa och av genetikprofessor Otto Lous Mohr, Oslo om "dödsbringande arvefaktorer hos husdjur och människor". 1930 gavs en föreläsning på franska av professor D. Zolotarev, Leningrad, om Kolahalvöns befolkning, vidare talade Herman Muckermann om Rassenbiologie und Ethik - kontakt via ärkebiskop Söderblom, som lovade bekosta resan med önskan om att föredraget om Rassenbiologie und Ethik skulle gå i institutets regi men med närvaro av teologistudenterna - Nils Larsen föreläste om Hawaii, land och folk, docent Hans Harmsen, Berlin, om den minskade fertiliteten och dess följder för kulturfolken och om den hotande faran i samhällets fortskridande omstrukturering, professor Günther Just, Greifswald, om "Begabung, Vererbung und Milieu", Jon Alfred Mjöen, Oslo, om förbrytaren och geniet som biologiskt problem och om "folkeslagenes blomstring og forfall".⁷⁸

År 1931 var programmet ovanligt internationellt och upptog föreläsningar av Walter Scheidt, Hamburg, över "Rassenbiologie und Kultur", av Ernst Kretschmer om "Menschenkenntnis auf Grund der Körperform och Die Züchtung der Begabung, av pro-

fessor Martin P:n Nilsson, Lund, om rasblandningen i historien, av professor Theodor Mollison, München, om människans förhållande till aporna och utvecklingsläran, av professor HW Siemens, Leiden, om hudsjukdomarnas ärftlighet och om tvillingforskning. 1932 talade Kaarlo Hildén om finnarna ur rassynpunkt, genetikprofessorn Erwin Baur, Berlin, om Kulturfolkens undergång i rasbiologisk belysning, botanisten Ossian Dahlgren om mendelism, Lundborg om arv och miljö, Krauss om rasforskning och om jordens raser. 1933 föreläste professor J. Lange, Breslau, om "Kriminelle Jugendliche unter Zugrundung von Zwillingsuntersuchungen" och "Untersuchungen an 250 Kastraten", docent Otto Heilborn om cellforskning och utvecklingslära, Sten Wahlund om städer och landsbygd ur demografisk-rasbiologisk synpunkt, professor John Runnström om ärftlighet och fosterutveckling och genealog Dahlgren om ståndscirkulation - alla två gånger var. 1934 års lista slutligen upptar bara sex föreläsningar, (två av de utländska föreläsarna var förhindrade att komma), Friherre Egon von Eickstedt, Breslau, med "Weltgeschichte der Menschenrassen", Harry Federley om tvillingforskning och om brottslighet som biologisk företeelse, samt professorn vid Ultuna Ivar Johansson om arvsfaktorer och egenskaper, om raser och raskorsningar - man får förmoda på husdjur.⁷⁹ Därefter upphörde föreläsningsverksamheten i sin ursprungliga form.

Listan imponerar, även med sina upprepningar. Lundborg figurerar flera gånger med snarlika teman, av icke-nordbor ldominerar tyskarna helt. Några av besöken kan ses som svarsvisiter på Lundborgs besök vid Kaiser Wilhelm Institutet i Berlin-Dahlem. Att döma av tidningsreferaten var publiktillströmningen mestadels mycket god. Det här var föreläsningsväsendets och skioptikonapparatens gyllene tid, ett aktuellt ämne som rashygien drog. Att man enligt statuterna skulle föra närvarolistor tyder på ett didaktiskt syfte. Entrén var fri. Men mer än folkbildning var det här utbildning av den akademiska publiken i ett nytt ämne. Rasbiologin tangerades visserligen i en del andra ämnen alltifrån arkeologi till

biologi och statistik, men hade inte någon fast fot vid universitetet. Uppmärksamheten i pressen vidgade inflytandet.⁸⁰ En känslig fråga var naturligtvis hur personligt värderande föreläsaren tilläts vara. Fritz Lenz varnades: "Da man sich in Rassenfragen auch hier nur vorsichtig äussern darf, wäre es geraten, nur streng objektive Themen zu wählen".⁸¹ En ämnesmässig tablå över verksamheten 1922-33 ger följande statistik: allmänna föreläsningar hölls i rasbiologi och rashygien 42, i ärftlighetslära 37, antropologi och konstitutionsforskning 26, demografi, genealogi, samt frågor rörande ståndscirkulation 10, växt- och djurförädling 10. Summa 121.⁸² Siffrorna visar institutets spännvidd.

Det finns gott om exempel på hur man ivrigt engagerade sig för folkbildning och popularisering, även propaganda. Lundborg höll föreläsningar vart han kom. En text-bildserie framställd av honom användes bl a av Röda Korset. Även Krauss var flitig i talarstolen och bearbetade också den populära handboken *Raskunskap* (1925) av Gustav Kraitschek. Förfrågningar av alla de slag kom till institutet, inte minst om bildmaterial för föreläsningar. Därtill försäljning av Svenska sällskapet för rashygiens skrifter, ibland till förmånspriser. Socialdemokratiska kvinnoförbundet önskade en särupplaga av Lundborgs artikel i *Morgonbris* till gratisutdelning. Man lånade ut bilder, t ex till Otto Nordenskiöld i Göteborg för en föreläsningsserie om rasproblemet, till läkaren Lennart Blandini i Västerås för anförande om "folkens framtid - rasens hälsa"; Lundborg bifogar tio exemplar av *Svensk raskunskap*. Anna Myrsell väckte så stort intresse vid sitt arbete på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg att en Inga Henning inspirerades till rasbiologiska undersökningar samtidigt som hon beställde 300 exemplar av Lundborgs bok.⁸³

Institutet nådde även ut i skolorna med sitt budskap. *Svensk raskunskap* såldes för halva priset till lärare. Uno Sundelin vid seminariet i Linköping ägnade stor uppmärksamhet åt rashygien i undervisningen och upplyste om att många elever frivilligt läste Lundborgs skrifter; i högsta klassen brukade man göra biologiska mätningar på varandra. Sundelin önskade handledning - vilken meddelades av chefen. Enligt biologilektorn Karl Erik Johansson, Sö-

dertälje, ville lärarna låta eleverna själva med mätningar bistå i rasanalysen, ett förslag som upptogs med tacksamhet; vi finner Johansson ännu 1935 bland institutets låntagare. Frågan skapade ibland problem. Albert Carlgren för stiftelsen Norrbottens läns arbetstugor tackar för tio erhållna exemplar av *Svensk raskunskap* som skulle utdelas i varsin arbetstuga. Dock hade han rivit ut de två sista bladen med nakenbilder, detta för barnens skull.⁸⁴

Tidigt förekom tanken på att utnyttja filmen. Lundborg tillfrågade Julia Svedelius om manus till ett "biografdrama", men hon rekommenderade Harald Grote, dvs Frida Stenhoff - och därmed föll kanske saken. I oktober 1923 var det aktuellt att göra en rasbiologisk film för försvaret, uppenbarligen i samband med de undersökningar som utfördes på värnpliktiga; Arméförvaltningen ansåg att det skulle ta tid men fann inga hinder föreligga om institutet skötte inspelningen; styrelsen uttalade sig också positivt, men troligen kom inget mer ut av initiativet den gången heller.⁸⁵

Institutet deltog i 1930 års berömda stockholmsutställning på avdelningen kallad Svea Rike. Man ville skapa en syntes av svensk historia och kultur med hjälp av sammanbindande text av Lubbe Nordström, "en dalmålning i modern anda" enligt en tidning.⁸⁶ Utanför lyste den moderna funkisen men institutet erbjöd samma traditionellt bonderomantiska budskap som vid den framgångsrika rasexpositionen 1919. Fyra motto hade valts: "Till ariskt blod, det renaste och äldsta,/ till svensk jag vigdes av en vänlig norna" - samma Rydbergcitat som 1919 dög nu också; "Intet är jag, men min ras och min rot och min stam är allt" - antiindividualism modell Bertel Gripenberg; "Ett folkmaterial av god ras är ett lands största rikedom", orden var Lundborgs; "Lyssnen till den granens tysta susning vid vars rot ditt bo är fästat" - ingen källa angiven och lika gott var väl det.⁸⁷ Man ställde ut foton på rastyper, kända personer, företrädare för olika samhällsgrupper och gjorde dessutom en större genomgång av Stormors i Daloms släkt - dvs ättlingarna till prästfrun Margareta Zebrozyntia Bure (1594-1657). Hon var beviset, om man så ville, på bondebefolkningen, särskilt den i Dalarna, som Sveriges ryggrad.

Ivar Lo-Johansson berättar i en bekant passage i *Författaren* (1957) hur han drev runt i hettan på Stockholmsutställningen, om-
tumlad av den nya sorts poesi som måste till för att översätta intrycken
av denna nya värld. Han frågar också efter ”den nya människan”
som skulle passa in, men fann henne ingenstans. Hade han gått på
Svea Rike hade han ännu mindre hittat denna märkliga nya art.
Tvärtemot vad man brukar föreställa sig omhuldades 1930 snarare
den gamla människan.

Även under 1931 figurerade Stor-Mor i institutets verksam-
het. Sten Wahlund slet med statistiken, Lundborg utarbetade genea-
login medan den kulturhistoriska delen skulle anförtros någon där-
till kompetent. Poängen med undersökningen var att visa upp livs-
kraft och duglighet; andra liknande släktforskningar hade avlöjat
hur bristande upplystning ledde till degeneration. Men vetenskaps-
män, generaler, biskopar och politiker - Selma Lagerlöf, Harald
Molander och Karl Staaf - vittnade om Stormors styrka. Några tusen
ättlingar hade spårats, säkert kunde antalet utökas till tiotusen, men
för det behövdes idealitet, mecenater, och ca 25.000 kronor. Men
det skulle vara väl använda pengar eftersom ingenstans i världen
fanns en sådan praktsläkt. När Svensk uppslagsbok några år senare
frågade angavs det beräknade antalet ättlingar till 18.000; under-
sökningen låg tyvärr nere och sägs främst ha varit Lundborgs pri-
vata.⁸⁸ Den var på sitt sätt hans yttersta bekännelse till arvet från
den krigiska stormaktstiden, till Dalaidealet och ursvenskheten.

All denna utåtriktade verksamhet betydde inte att Rasbiolo-
giska institutet alltid vann good-will. Med jämna mellanrum gav
pressen gliringar åt Lundborg och hans institut, vilket försämrade
relationerna till anslagsgivande överhet. Något härav har skymtat
ovan, t ex *Nya Dagligt Allehandas* recension av *The Racial Charac-*
ters och *Handelstidningens* av *Svensk raskunskap*. *Göteborgs Han-*
dels Tidning till skillnad från *Nya Dagligt Allehanda* verkar ganska
konsekvent i sitt avståndstagande. *Social-Demokraten* stödde
Lundborgs institut längre än de flesta, troligen mest som en marke-
ring just mot den liberala pressen.

Det starkaste motståndet fanns i liberala *Dagens Nyheter*, som, bara ett år efter institutets start, gick till frontalangrepp. Det var Torsten Fogelquist, före detta folkhögskoleman och humanist med klassisk förankring, som under rubriken "Rasbiologins mysterier" krävde besked om vad saken egentligen gällde. Faktiskt var han sedan 1917 invald i Svenska sällskapet för rashygien. Nu hade han satt sig att läsa Lundborgs lilla skrift *Degenerationsfaran* (1922), men utan att bli klokare. Det mesta fann han vara upprepningar, truismer eller tvivelaktigheter. Framförallt siktade Fogelquist in sig på sammanblandningen mellan biologiskt och kulturellt. "Att fosterlandslöshet, gudlöshet, individualism och egoism ur rasbiologisk synpunkt skulle vara degenerationsfenomen eller degenerations-symptom är en högst intressant nyhet". Ironin är obarmhärtig när Lundborg beklagat sig över tvåbarnssystemets skadliga följder för "vårt lands kulturbärande skikt" - som det fjärde barnet skulle han därmed blivit blivit ofödd: "Man måste ju förstå att varje självmedveten människa måste rygga tillbaka för en så obehaglig eventualitet som den sistnämnda". Fogelquist går särskilt hårt åt Lundborgs schema över "förändringar i samhällsstrukturen hos ett urartat folk", dvs följderna när "det värdefullaste folkskiktet" hemfaller åt 1-2 barnssystemet. Uppfattning av medelklassen som ett biologiskt begrepp avvisas: "Det betänkligaste i detta allmänna pratande hit och dit, som prof. Lundborg upphöjer till rang, heder och värdighet av vetenskap, är att han underbart nog synes jämställa biologiska människokategorier med sociala kategorier och yrkeskategorier. Att småborgare och lägre tjänstemän skulle utgöra en biologisk kategori är ju fullständigt absurt. Inte ens bondeklassen utgör någon biologisk enhet." Fogelquist frågar - med all rätt - efter det vetenskapliga underlaget för figuren. "Finns en sådan faktisk verklighet eller är alltsammans bara prof. Lundborgs fria fantasier?" Rasbiologin, slutar Fogelquist, "har en verklig uppgift att fylla", men måste vara noga skild från "sociologiska och politiska kannstöperier". - Lundborg i sin tur avfärdade Fogelquists angrepp som osakkunnigt och illvilligt. Han hänvisade till alla positiva recensioner hans skrift

fått och att den översatts till isländska och till danska. Taktiken är densamma som annars, ingen är profet i sitt eget land eller i sin egen tid - men på sikt ska sanningen ändå uppdagas.

Men en så upphöjd hållning förmådde Lundborg knappast bibehålla inåt. För honom blev *DN:s* angrepp en bekräftelse på "judepressens" falskhet. Tydligt uppfattade han artikeln som skriven av Olof Kinberg, hans ovän från åren vid Uppsala asyl.⁸⁹ Ett nytt angrepp i samma stil från *Dagens Nyheter* i februari 1928 gjorde Institutets ställning ändå svårare.⁹⁰ Med ingången av trettitalet förvärrades läget ytterligare. "Som bekant har den i så gott som hela pressen systematiskt bedrivna agitationen mot Rasbiologiska institutet och dess energiske och uppoffrande chef resulterat i en sänkning av det begärda anslaget."⁹¹ Institutets ekonomi och allmänna läge var sämre än någonsin, en tidningsartikel kunde vara spiken i kistan.

De kaotiska åren runt 1933

Det är rimligt att också för den svenska rasbiologiska historieskrivningen sätta en gräns vid 1933. Den nazistiska raspolitiken kastade sin skugga över diskussionen i Sverige. Institutet kom vid samma tid in i en akut krissituation, som nära nog fick det på fall. Förhållandet hängde ihop med chefsskiftet, vilket praktiskt taget lamslog verksamheten under dessa år. Lundborg höll fast vid det gamla forskningsprogrammet men ett nytt förbereddes av styrelsen, som skulle ge rasbiologiska institutet en ny profil. Verksamheten fortsatte enligt bara alltför gamla planer. Lundborg var som så ofta i Lappland, Wahlund bearbetade lapplandsmaterialet, vilket skulle bli hans doktorsavhandling. Dahlgren slet med sin aldrig slutförda dissertation; den rörde en komplicerad ögonsjukdoms nedärvande. Om Torsten Sjögren sägs i rapport från 1932 att han "vielleicht Professor Lundborgs Nachfolger wird".⁹²

Samma år skar Riksdagen ner anslaget med 5.000 kronor och avslag ett tryckanslag på 4.500. Styrelsen avstod från att protestera, skrivelsen riktad till kungen gick i Lundborgs namn - här märks slitningarna mellan chef och styrelse. Oturen satt i: de 80.000 Ellen Vleugel testamenterat till institutet fick tas i bruk först efter 25 år!⁹³ Något senare diskuterades nedskärningar med ytterligare 10.000 - långa besvärsskrivelser följde, nu med samtliga i styrelsen bakom. Institutets existens var allvarligt hotad. I januari 1933 kom Riksdagens beslut, anslaget var nedskuret till 30.000. Efter motion av bl a Wilhelm Björck, Alfred Petrén och Nils Wohlin gavs ändå en budget på 45.000. Nedskärningarna innebar att Lundborg inlämnade sin avskedsansökan. Styrelsen bordlade ärendet med förhoppning om återtagande. I januari 1934 hade Lundborg följt maningen.⁹⁴

Vid 1934 års riksdag riktades mot institutets anslagsframställan anmärkningar från ett statsråd och en socialdemokratisk riksdagsman, i andra kammaren från ett statsråd, troligen Östen Undén. von Hofsten underströk i brev till Wilhelm Björck att man inte borde förväxla styrelsens uppfattning med Lundborgs. Man uppskattade hans insats men delade inte alltid hans åsikter - "själv tycker

han väl snarast att det aldrig har skett”.⁹⁵ Chefen bemötte klagomålen i en promemoria ställd till universitetsberedningen: den viktigaste invändningen, lappundersökningens bristande värde, avfärdades som okunnighet. Lapparna erbjöd en möjlighet att följa ett folks undergång. När man önskade att institutet skulle inrikta sig på ”vår förnämliga ras och utforska de faror som lurar på den”, citerade Lundborg, glömde man den största faran, rasblandningen, vilken bäst studerades just i Lappland.⁹⁶

Onekligen hade Lundborg rätt i att de usla anslagen kvävde forskningen. Han klagade ändå förgäves, budgeten 1934/35 bestämdes på nytt till 45.000. Enligt Årsberättelsen 1934 hade en anonym givare tillskjutit 7.000 och Lundborg hade också skrapat ihop 5.100 från tandläkare Bergfors, godsägare Högfeldt, Krauss, stadsläkare Hugo Severin och sig själv. Man vände verkligen på slantarna. En propagandabroschyr av Erwin Baur, finansierad av Carl Ernfrid Carlberg, utbjöds i kommission för 75 öre styck, varav institutet skulle få 25 öre. Med alla femtio exemplaren sålda skulle affären inbringa kronor 12.50!⁹⁷ Den mängd utredningar med vidhörande officiella tryck som statsmakterna i gengäld ägnade institutet skulle högst väsentligt hjälpt upp läget. Institutet for illa i rådande snålblåst. Våren 1934, när 7.000 kr ur Wallenbergfonden tillskjutits för att gottgöra personalens arvodesanspråk, förordade chefen i stället en gratifikation på högst 200 kr per person och resten till Lapplandsboken. Lundborg stormade mot styrelsens motsatta beslut, ett ”flagrant majoritetsövergrepp”, och bråket gick ytterligare upp i varv när genealogen Dahlgren begärde tjänstledighet för slutförande av sin avhandling och med räkenskapsföraren Kruses lönekrav.⁹⁸

Från den här tiden stammar ett par försök till nyorganisation. Birger Welinder, nämnd ovan för sitt amerikaprojekt, smidde nya planer. Nilsson-Ehle, som var honom stor tack skyldig, berättade: ”Då han nu tänker grunda en storstilad organisation på den mänskliga rasbiologins område, önskar jag varmt, att han lyckas på samma sätt som när han grundade Svalöf, något som jag också tror han

kommer att göra, enär han är besjälad av idén att gagna allmänt väl, särskilt vad gäller de nordiska folken, och därmed besitter en sällsynt förmåga att övertyga.” Härav blev intet.⁹⁹ Ett odaterat uppprop, undertecknat av onämnda ”representanter för Dalarna och Norrland”, ledde inte heller någonstans. Uppropet går till våldsamt angrepp mot myndigheternas oförförmåga att inse följderna av ”ett nationellt storverk”. När nu Lundborg snart skulle gå i pension vore det av högsta betydelse att skapa ”ett fristående svenskt rasbiologiskt institut, grundat på bidrag från enskilda och oberoende av statsmakterna”. Även i andra delar av Sverige skulle teckningslistor utgå undertecknade av personer i dessa trakter. - Man började om, men förutsättningarna var inte desamma som när Rasbiologiska institutet kom till. Vem skulle t ex leda en sådan sammanslutning, när Lundborgs krafter började svikta?

Det odaterade upppropets norrlandsförankring tyder på den bisarre kyrkoherden i Gnarp Ernst Ålander som upphovsman.¹⁰⁰ Redan 1923 hade Ålander kontaktat institutet och rekommenderat sin socken för undersökningar eftersom befolkningen där länge varit stabil (jfr ovan s 22).¹⁰¹ 1930 förklarade han profetiskt att den rasbiologiska forskningen helt visst tillhörde framtiden ”på ett sätt vi inte kan föreställa oss” - vilket onekligen var sant. Han öser sin vrede över storkapitalet, som beredde väg för individualism, teknikyrdn och nöjesliv, som ledde till familjelivets upplösning, nationalkänslans förstörande, imbicillitetens tilltagande och människovärdets utplåning. Dylikt predikades säkert från predikstolen i Gnarps kyrka. 1930 skickade han 250 kronor till Lundborg i bidrag, dvs sin årliga skjutnersättning. Långa, vackert präntade brev följde med rasistiska utsvävningar, våldsamma utbrott mot judendom och bolsjevism. Lundborg tilltalas ”Broder” - de kom överens. Ålander förklarade riksdagens misstänksamhet mot institutet med en bland ledamöterna cirkulerande broschyr *Kulturpolitiska faror*, tillskriven institutet men uppenbarligen författad av den initierade brevskrivaren. Den är riktad mot tiden ”oerhörda dekadensfenomen i samband med den judiska expansionen”. Det var absolut nödvändigt att bilda

en "mellanfolklig bondeunion på nationell grund", i kontrast till internationella industriorganisationer. Som det nu är grasserar mammonväsendet fruktansvärt, fastslår Ålander. Han vill också plädera för sin sammanslutning Nationella Blocket, som sägs vara spridd över alla svenska landskap. Kyrkoherden slet hårt med en insamling av resterade medel utan att lyckas. Snart sagt varje dag under 1933 hade han utsänt skrivelser till inflytelserika personer men resultatet hade blivit magert - begripligt eftersom Ålander inte var rätt man i den här saken. Litet senare kom förhoppningsfulla bulletiner, Ålander tror på framgång hos "den rika damen i Sundsvall".¹⁰² Vem hon var och om det ledde till något är obekant.

Nazism och antisemitism ryckte alltså närmare. Ålander hade kontakt med Eugen Fischer, som därmed tillskrevs från styrelsen för ett yttrande till institutets fromma. Fischer, då rektor vid Berlins universitetet och chef för Kaiser Wilhelm Institut für Anthropologie i Berlin, förklarade att betydelsen av ett sådant institut som det svenska var självklar i en nationalsocialistisk stat men också annars. Hans eget, tillkommet 1927, hade sålunda svensk modell. Fischers artiga försök att både binda rasbiologin till nazismen och fjärma den därifrån tycks emellertid inte ha haft någon effekt.¹⁰³

Det finns gott om anknytningar både till rasism i allmänhet och mer specifikt nazistisk raspolitik i institutets handlingar. Ett axplock: i ett förvirrat brev hävdar Carl Landegren i Perstorp att man måste bevara den svenska folkstammen mot "huliganer, zigenarfolk, slaver och hunner" som tränger in från Finland över germanerna. Alfred Pettersson, hemmahörande i Karlskrona, skriver: "Vårt land är öfverbefolkat. De borde minskas tills landet kan föda sina innebyggare. Derför licens för giftermål. Blonda sjelfskrivna, brunetter knappast, de svarta få lefva den fria kärleken utan anmärkning. När födotvånget upphör lindras bestämmelserna". Voila! Mot slutet av tjugotalet märks det mer organiserade rasintresset. Krauss skickar Hans F. Günther, Lidingö, foton på "rassischen Kommunistenführern" - sådana var svåra att få. Löjtnant Sven Hedengren i Visby, Sveriges Fascistiska kamporganisation, tackar 1928 Lundborg för hans svar i en DN-polemik till

Marcus Wallenberg - som ju ofta uppfattades som på något sätt "judisk". Svadan är hejdlös: "en gång genom den väpnade kampens biologiska akt" skall den nordiska rasens överlägsenhet hävdas. Han hänvisar till Spöknippet, till Blått Blod och till programskriften Vår Kamp, och vänder sig mot "den estetflabbiga antisemitismen i Vidi" eftersom endast väpnad kamp duger mot bolsjevikjudendomen, mot ogräset som parasiterar på fosterlandets jord. Det danske nazistpartiets grundare Einar Vaaben ställer frågor om judisk ras och undertecknar "Med hakkorshälsning!"¹⁰⁴

Så oförblommerat uttalade sig inte Svenska Orden även om man i vidlyftiga prospekt anknöt till samma åsiktssfär. Sammanslutningen var av högre ståndskaraktär och hade i styrelsen bl a Rutger Essén och Annie Åkerhielm; Lundborg erbjöds inträde och accepterade. På uppdrag föreslog han som deviser i ordenslokalerna: "1-2 barnsystemet förmår i längden ej hålla folket uppe". "De kroppsligen och andligen bäst rustade inom alla stånd bör bli föräldrar." "Minns att det *bästa* Du kan giva Dina barn är ej gods och guld, utan *ett gott biologiskt arv*" etc. Av särskilt intresse här är den äktenskapsbyrå Svenska Orden reklamerade för med professor Johan Almquist som ansvarig; hos äktenskapskandidaterna skulle "ärftlighetens beskaffenhet" inskräpas. Den med Svenska orden besläktade Carlbergska stiftelsen skänkte till institutet exemplar Erwin Baur's broschyr. Visserligen bråkades det en del om utförandet men institutet sände i alla fall glatt ut denna uppenbart nazistiska propagandaskrift till höger och vänster - mest höger.¹⁰⁵ En medicinare med nazistiska sympatier bad om forskningshjälp, en amanuens vid Nordiska museet önskade bildmaterial för föredrag om "Den nordiska tanken i rasbiologisk belysning", därtill avhörde militärer, politiker och lärare med liknande förfrågningar - och institutet ställde hjälpsamt upp. T ex bad lektorn och släktforskaren Johannes Kjellström, Södertälje, om rekommendationsbrev till olika tyska rasbiologiska institut. en CJ Carlsson, Ringås, önskade Lundborgs kontroll av hans föredrag före en "predikotur" bland bondeförbundare i Östergötland.¹⁰⁶ Liknande godkännande önskade kaptenen Erik C:n Swartz för de rasbiologiska synpunkterna i

Genealogia Gothica, dvs den skriftserie i släktforskning och heraldik, som gavs ut med anknytning till Svenska Orden; Swartz grundade också Skandinaviska Släktstudiesamfundet med klara rasbiologiska inslag på programmet. Fil dr Erik Arrhén för Ungsvenskarnas *Svensk Lösen* önskade studieplan av lagom elementärt slag, medan Bertil Brisman för samma sammanslutning vill recensera det stora verket, men manades till försiktighet för att inte krängla till chefsfrågan.¹⁰⁷

Allteftersom blev Lundborg allt mer bitter och svårhanterlig. Någon enkel karriärist hade han aldrig varit, t ex avböjde han av principiella skäl ordensutmärkelser. De personliga förhållandena var inte lyckliga. Hans första hustru Tyras (f Peterson) död 1931 sattes sålunda samman med andra hustrun Maja Isaksson, som var städerska vid institutet, från Lappland och "enkelt folk"; om henne berättar protokollen att hon uppburit för hög lön. Lundborg kände hela tiden sitt livsmål hotat och hamnade ofta i olycksaliga försvarspositioner. Här en uttjuttelse i samband med avskedsansökan 1925: "Alla institut av detta slag ha att vänta sig angrepp eller ovilja icke blott av okunniga och ensidigt religiösa människor, utan också hemligt mullvadsarbete från *judiskt* håll. Dessa utmärkta medborgare - visserligen med en del undantag - vädra i rasforskningen en fara för sin ekonomi och dessutom frukta de för antisemitism. De söka därför kväva forskningen i sin linda genom köpta bulvaner o.a. Taktiken är densamma i alla länder. Vi ha också som Ploetz m.fl. förut sagt, fått kännning härav." Och till Harry Federley skriver han även att "åtskilliga judetidningar med DN i spetsen ha börjat en hetsig kampanj mot Rasbiologiska institutet, vilket vi länge väntat oss". Utbrotten är anmärkningsvärda särskilt som Federley knappast var en meningsfrände annat än i den bemärkelsen att han också kände sig förföljd som finlandssvensk.

Redan 1924 hade Lundborg i extrema ordalag bekänt sig till antisemitismen i brev till Birger Furugård, av vars nya tidskrift *National-Socialisten* han beställde tio exemplar. "Det behövs endast några få angrepp i judetidningarna under vinterns lopp, så beviljar riks-

dagen ej minianslagen /till institutet/. Då avgår jag och lämnar Sverige. En sådan vändning kan ske redan i maj nästa år. Judarna jubla, och de ha hemburit en seger på ett par årtionden. Judarna i Sverige ha hittills förhållit sig relativt neutrala, därför att jag så sorgfälligt - av taktiska skäl - att beröra judefrågan. Nu blir gärdet upp-rivet förr eller senare.”¹⁰⁸ Paranoikern Lundborg får ständigt sina farhågor besannade. 1928 hamnade han i den nyss nämnda dispyten med Marcus Wallenberg, som ofta uppfattades som en länk i det judiska kapitalet. Beredvilligheten från institutets sida att hjälpa nazistiska och halvnazistiska rörelser svarade alltmer både mot Lundborgs gamla tyska sympatier och hans känsla av att Sverige tillsammans med hans institut höll på att gå över styr.

I stället riktade han sina förhoppningar mot den tyska rörelsen. Ett uttryck för Lundborgs anseende är att när Günther var på tal som profesor i Vorgeschichte und Anthropologie i Jena 1930 tillfrågades han om utlåtande av professor Ludwig Plate - starkt positiv till Günther. Var denne en vetenskapsman eller som somliga kolleger menade blott en skriftställare? Lundborg skrev en varm rekommendation och Günther svarade med att be om hans porträtt till tjänsterummet. När Günther blev professor i Heidelberg tackade han genom att göra Lundborg till hedersdoktor. Några år in på trettitalet finner vi Lundborg som medarbetare i en rad bruntonade tidskrifter (*Rasse, Die Sonne, Zeitschrift für Rassenkunde* etc) och även översatt i bokform. Hans stridsskrift *Västerlandet i fara* utgiven 1934 utgör ett beryktat aktstycke rasistisk propaganda. Han syns också som författare i Carlbergs tyskvänliga *Gymn*.¹⁰⁹

Men trots sin pronazistiska hållning tappade Lundborg inte helt omdömet. När *Die Sonne*, organ för den tyska ”Nordiska” rörelsen med Lundborg i redaktionen, blandade ihop lappboken med *The Racial characters of Sweden* föranledde det ett korrigering: undersökningen hade inte alls resulterat i fem avhandlingar, inte heller kunde man med institutets begränsade medel fullgöra en antropologisk undersökning av hela svenska folket. Tidningen replikerade med frågan om varför Lundborg publicerade sina stora under-

sökningar på engelska - en paradox om man betänker hans tyska orientering - troligen hoppades man på nostalgiska svensk-amerikaners frikostighet. Vid annat tillfälle (en recension av Ivar Kamkes *Schwedische Männer der Gegenwart*) talas om Lundborgs försiktighet apropå hans rasdefinition ("Unter einer Rasse... versteht man eine Gruppe von Menschen, die gewisse physische und psychische Merkmale gemeinsam haben, welche sich von Generation zu Generation vererben").¹¹⁰ Någon opportunist var aldrig Herman Lundborg. Han omfattade den nordiska tanken men också på tron vetenskapen, särskilt i sin stora tunga empiriska form. I hans inre kämpade vetenskapsmannen och propagandisten om makten. Segern för den senare kraften var en för mellankrigstidens talande tragedi.

Ny chef och nytt forskningsprogram

Tidigt dryftades frågan om ny chef och dennes kompetens. Från början var den ett led i de allmänna försöken att skapa status för Rasbiologien, senare blev den en ideologisk fråga som utkämpades på liv och död. Tillsättningen blev ovanligt komplicerad eftersom det fanns flera delproblem som först måste lösas: ett var professorslönen, vilket hängde på om chefen skulle pensioneras vid 65 eller 67 år - vilket i sin tur var en fråga som avgjordes med hänsyn till vem man önskade som efterträdare. Med tanke på institutets ekonomiska och forskningsmässiga krisläge måste en nytillsättning överhuvudtaget motiveras. Härför behövde man ett nytt forskningsprogram. Ett sådant utarbetade styrelsen likaså med en snegling på möjliga tronpretendenter. När det var dags för val av sakkunniga skedde nästa styrning. Med så många diskutabla punkter är det givet att oenighet måste följa, inte minst eftersom starka motsättningar verkligen rådde om rasbiologiska institutets framtida linje. En professorstillsättning är en prosaisk historia men utförligheten här motiveras av att striden verkligen gällde principiella frågor.

Redan vid institutets första sammanträde i oktober 1921 klagade Lundborg över chefslönen. Han framhöll den vidsträckta kom-

petens som behövdes för en sådan befattning - om han skulle ersättas funnes ingen möjlig ersättare att tillgå i Skandinavien. Klinisk medicinsk utbildning, kunskaper i teoretisk ärftlighetslära, statistik, genealogi, allt ingick. Med tanke på utbildningstiden räckte inte vanlig professorslön för att locka spekulanter.

Vid senare diskussion (1925) skulle styrelsen dela sig i två läger i frågan med ordföranden Hammarskjöld med för Lundborg negativ utslagsröst. I en skrivelse till Kungen drar Lundborg sin långa meritlista - nitton års utbildning i en rad olika discipliner, därtill omkostnader på 40.000 kr - vilket borde vägas mot en lön i genomsnitt på 4.800 per år. Men hans klagan var förgäves.¹¹¹

Chefens kompetens var nästa fråga. Hur skulle betoningen läggas inom de olika delområdena: medicin-rasbiologi-ärftlighetslära, psykiatri-neurologi resp. antropologi? I styrelsen intog Göthlin en markerat psykiatri-vänlig hållning. Han talar energiskt för den ansvarsfulla bevakningen gentemot hotande degeneration. von Hofsten fann det inte lika nödvändigt att betona den psykiatriska expertisen, utan föreslog att det inom institutet skulle upprättas *en* avdelning för allmän rasbiologi och *en* för medicin-psykiatri. Endera av tjänsteinnehavarna kunde förordnas som chef. von Hofsten talade för delat ansvar men också för utökad ärftlighetsforskning. Av övriga remissinstanser hade lundensarnas önskat att inte bara rasbiologin utan också den praktiska rashygienen skulle skrivas in i programmet; den psykiatriska sidan kunde tillgodoses genom psykiatrisk erfarenhet hos den medicinske assistenten. Karolinska institutets förslag var likartat, chefen behövde inte ens vara läkare; man tog också relativt lätt på kompetenskraven inom antropologi. Från institutets sida betonade man i slutomgången däremot läkar-kompetensen och det med det lustiga argumentet att Lundborgs läkarkunnande hade visat sig viktigt för att vinna lapparnas förtroende! Man avvisade förslagen om en nedtoning av psykiatrisk kompetens och vidhöll kompetenskraven inom alla tre områdena, även "ådagalagda goda insikter i antropologi".¹¹² Som synes rådde motstridiga viljor om vad rasbiologi egentligen var eller borde vara.

Det nya programförslag styrelsen utarbetade var både ett försvar för den tidigare verksamheten och ett försök att finna nya vägar. Den generalinventerande uppgiften som varit föreskriven från början var inte slutförd med *The Racial Characters of the Swedish People* av år 1926. Den pågående undersökningen av samebefolkningen ingick som ett led i den mer detaljerade kartläggningen men hade hejdats av otillräckliga medel. Som läget var måste t ex undersökningen av finnarna i Sverige uppskjutas. Man försvarade sig mot kritik för bristande effektivitet. Den tidsödande typ av forskning det rörde sig om, mängden material som i sista stund insamlats, den tid som gått åt till utbildningen av personal, bristen på ekonomiska resurser samt först som sist vunna forskningsresultat vittnade tvärtom om ansevärd arbetsförmåga. Och det fanns gott om nya arbetsuppgifter: i fråga om negativ rashygien kartläggningen av de psykiska folksjukdomarna, särskilt förhållandet mellan sinnesslöhet och vissa ögonsjukdomar, mellan tbc och dementia precoc, vidare ärftligheten hos dövstumma och döva. För att få grepp om det utomordentligt omfångsrika materialet kunde man börja på Ulleråker i Uppsala. "Härigenom skulle kunna ernås ett siffermaterial, som bör läggas till grund för ärftlighetsprognostiskt bedömande av de olika sjukdomarna och över huvud giva hållpunkter för den sjukliga belastningens betydelse för individen och släkten". Man hänvisade till arbetsmetoderna vid Ernst Rüdins institut i München. Därtill undersökningar på isolat, för vilka den 1902 påbjudna kyrkoboksregistreringen av sinnessjuka och sinnesslöa var ovärderlig. Vidare framhölls undersökningar på blindas vid anstalterna i Tomtebodas och Växjö och ärftlighetsmedicinska undersökningar på kriminella. Något i skymundan nämns tvillingforskningens möjligheter; arvsanlagen måste därvidlag ses i sitt förhållanden till totalmiljön.

En bred meny dukades upp. Man lovade inte några snabba ekonomiska vinster men på sikt betalade sig rasbiologisk forskning. Det underläge institutet befunnit sig i jämfört med växt- och djurförädlingsanstalter svarade inte mot dess principiella betydelse. Institutet borde därför inte stängas utan utökas. Tre avdelningar

föreslås, vardera en för psykiatri, ärftliga sjukdomar och kriminalitet. En sådan specialisering skulle befrämja effektiviteten. Men eftersom personella och ekonomiska förutsättningar tills vidare saknades framhöll man den psykiatriska inriktningen. Uppenbarligen var huvuddelen av arbetsprogrammet Lundborgs verk spetsat med bidrag från von Hofsten (inledningen) och Nilsson-Ehle (jämförelser med växt- och djurförädlingen, avslutningen). I stort sett förordades en omläggning från tidigare antropologisk till en ärftlighetsmedicinsk forskning.¹¹³

Utanför själva programförslaget återfinns följande resonemang om motståndet mot rasbiologin: "Styrelsen har den bestämda uppfattningen, att dylika missförstånd ej i längden skola kunna göra sig gällande, enär det skall komma att inses, att en objektiv och förutsättningslös forskning på detta område lika väl som eljest endast kan vara till samhällets verkliga gagn, lika väl som individen lär sig inse, att läkaren med sin behandling åsyftar hans sanna väl, även i sådana fall där behandlingen kan vara smärtsam. Dessutom är rädsla för den rasbiologiska forskningens metoder och resultat även såtill vida obefogad, som vad den övervägande delen av befolkningen beträffar en förutsättningslös forskning snarast torde visa, att olika sociala grupper var för sig hava sina speciella olika värdefulla egenskaper, som det gäller att bevara och utveckla, vilket således visserligen ger till resultat bestämda och bestående *olikheter* mellan, men därför ej nödvändigtvis *olika värde* hos olika folkgrupper, och att den praktiska konsekvensen därav snarast utmynnar bl. a. i en ändamålsenligt utförd arbetsfördelning redan t ex vad utbildning i skolor beträffar samt vad det indirekta urvalet beträffar uti framhållande av vikten av en för bibehållande av den relativa numerären tillräcklig nativitet inom *samtliga* värdefulla befolkningsskikt." Noga lästa ger de här två långa meningarna det väsentliga i programmet. Men vad menades t ex med "ej nödvändigtvis olika värde"? Vilken skolpolitik avses närmast?¹¹⁴ - Man slåss ur underläge men tror på sin sak.

Nästa fråga rörde organisationsformen, om institutet skulle förbli fristående eller uppgå i universitetet som en institution bland

andra i medicinska fakulteten. Vid sammanträde i september 1933 med universitetskanslern Trygger och justitieminister KG Westman var alla ganska eniga om att den fristående formen borde bibehållas. Nilsson-Ehle betonade att institutets praktiska nytta var i paritet med växt- och djurförädlingsanstalterna; anslagen skiljer sig däremot på ett upprörande sätt: växtförädlingen får det sjudubbla men "är av oerhört ringare betydelse" - ett osjälviskt yttrande med syftet att stärka institutionstanken. Engströmer betonade undervisningsaspekten, vilket talade för något samröre med universitetet, och Westman, som i egenskap av justitieminister hade inflytande för den fortsatta beslutsgången, placerade chefen som ledamot i medicinska fakulteten men institutet fristående. Han förklarar njuggheten mot institutet med att det gett sig in på undersökningar som inte från början avsetts. Nilsson-Ehle förklarade att "Lapparbetet är inte alls något 'lappverk' som insinuerats". Universitetsberedning gick också på samma linje som Westman föreslagit, närmare bestämt med chefen i personalunion anknuten till medicinska fakulteten vid Uppsala universitet.¹¹⁵

I lokalfrågan, till sist, föreslog af Jochnick flyttning till Stockholm, varemot Lundborg har en rad invändningar, bl a betydelsen av Landsarkivet, samarbetsmöjligheter med professorn i finsk-ugriska språk (K.B. Wiklund) och storstadens nervösa anda! Man önskade få hela gamla seminariet, en rejäl yta med ett tjugotal rum, men tilldelades bakterilogisk-hygieniska institutionen, dvs Torbern Bergmans gamla Laboratorium chymicum; någon glädje över att få vistas på historisk mark hördes inte av.¹¹⁶ Där skulle man hur som helst komma att vistas under nästan ett halvsekel.

Det nya programmet liksom den nya stadgan skulle gälla från juli 1935. I stadgan sägs bl a att institutet skulle meddela undervisning, delvis av chefen. Verksamheten skulle inrättas så att den kunde "tjäna som grundval för ett blivande svensk rasbiologiskt museum". I styrelsen satt chefen plus åtta ledamöter, utsedda av Lunds och Uppsala universitet, av Svalöf, Lantbrukshögskolan, av Karolinska Institutet. Det allra mesta handlade emellertid om hur det skulle gå till vid tillsättandet av chef.¹¹⁷

Så utannonserades tjänsten efter Lundborg i maj 1934. De två sökandena var docenterna Sjögren och Dahlberg. *Designatus* var tidigt Torsten Sjögren (1896 - 19??), psykiatriskt utbildad, verksam på Rasbiologiska institutet under kortare förordnanden och med en tung forskning inom samma område som Lundborg som främsta merit. Flera år innan avhandlingen var klar talades öppet om successionen: 1927 lovade Sjögren att ytterligare speciminera för chefsbefattningen genom kurs i ärftlighetslära för Nilsson-Ehle. Ett år senare började han tveka. Lundborg uttryckte sin besvikelse över att Sjögren svek löftet att helt arbeta på institutet för att meritera sig. Sådant tar tid - underskatta inte rasbiologin, manade han. Sjögrens villkor var oantagliga - "detta är ledsamt." I dunkla ordalag skrev anatomiprofessorn Ivar Broman samtidigt om att "Siwe" (Sjögren) förklarat att han inte kunde tänka sig ändra livsuppgift. Men Lundborg borde stanna på sin plats, eventuellt vänta ut det hela genom att inte pensionera sig förrän vid 67 eller invänta att Essen-Möller blev kompetent. (Erik Essen-Möller arbetade sedan en längre tid vid Rüdins institut i München där han trivdes gott; senare ändrade han uppfattning.) Övriga trodde Broman inte lämpade sig.¹¹⁸ Sjögrens avhandling om den juvenila ameurotiska idiotins nedärvningsgång, baserad på en genomgång av "skaksjukan" i den ångermanländska Norsjösläkten (i avhandlingen kallad "Xsjösläkten"), vann högt anseende. Den är baserad på en minutiös memdicinsk-genealogisk översyn av arvsgången av 59 familjer och 115 fall. Sjukdomen börjar med nedsatt syn, som snart övergår i blindhet, härpå följer epileptiska anfall och egenartade motoriska störningar, slutligen demens och marasm. Döden inträffar i femton-tjugooårsåldern. Förändringar i retina och hjärna är särskilt typiska. Sjögren visade att sjukdomen framkallas av ett enda recessivt arvsanlag. I hans meritförteckning ingick andra liknande arbeten på isolat, särskilt X-sjö socken med 52 fall av oligofreni fördelade på 34 familjer vilka genealogiskt återförts till tre stam-par, allt en följd av höggradigt ingifte i en isolerad norrländsk socken. Sjögren hade också genom flera generationer undersökt Huntingtons chorea och var vid den här tiden verksam vid Lillhagens sjukhus utanför

Göteborg. M a o spelade han på bortaplan med de problem det kunde innebära. 1945 blev Sjögren professor vid Karolinska Institutet.

Helt annorlunda var förhållandena för den andre sökanden, Gunnar Dahlberg. Han hade ju hört till institutets första medarbetarstab, disputerat med docentkompetens redan 1925 på en betydande undersökning inom tvillingforskningen. Lundborg gav ämnet, men därefter tycks samförståndet ha upphört. Dahlberg hade i stället god kontakt med Hultkrantz. Docentåren resulterade i en rik, men ganska splittrad produktion. Han sägs nästan på egen hand ha skrivit bestsellen *Tidens lexikon* (medredaktörer Ivar Högbohm och Herbert Tingsten 1924ff) och tillsammans med Hultkrantz utarbetade Dahlberg Röda korsets tusensidiga uppslagsbok (1932). Senare var *Svensk politisk uppslagsbok* (1937) på nytt frukten av ett samarbete med Herbert Tingsten med den enkla arbetsdelningen att Dahlberg stod för ”aktuella politiska frågor”, medan Tingsten ”författade övriga artiklar”. Ett säreget mellanspel utgör Dahlbergs försök att återvända till institutet 1933 i rollen som rasbiolog, m a o en tjänst han tidigare som odisputerad innehåft och som han väl nu ville utnyttja som utgångspunkt för vidare manövrer. Enda medsökande var med lic Viktor Linder. Lundborg inkompetensförklarade Dahlberg för bristande psykiatrisk erfarenhet och förordade Linder, varvid styrelsen löste problemet med en sådan flagrant sidsteppning som att övertala förre likaså odisputerade innehavaren Edwardson att sitta kvar.¹¹⁹

Lundborgs och Dahlbergs profiler var alltför olika: den ene en gammaldags bonderomantiker, stel och dogmatisk, den andre en modern intellektuell, en ironiker med socialistiska sympatier som redan varit i konflikt med de svenska nazistgrupperna. Till Dahlbergs umgänge hörde clartéister som Ernst Bárány och Gunnar Inghe. Forskningsmässigt rådde stor olikhet, Lundborgs tunga samlarempiri står mot Dahlbergs intresse för teori och statistik. Lundborg moraliserade utifrån historien medan den samtidsinriktade Dahlberg t ex skrev: ”Man kan inte använda historiska lärdomar för att generalisera, då det inte finns tillräckligt många fall för

att man skall kunna göra en statistik".¹²⁰ Utnämningsfrågan blev en envig dememellan, en kamp i skilda viktklasser men också i åldersklasser. Sjögren var mer en sidofigur, fast han länge framstod som den självklare segraren.

Som sakkunniga utsågs Harry Federley (särskilt för experimentell ärftlighetsforskning), professor Oluf Thomsen i Köpenhamn (för medicinsk ärftlighetsforskning), Charles Davenport i Cold Springs Harbor (för antropologi och rasbiologi), Ernst Rüdin, föreståndare för München-institutet, vars program inspirerat styrelsens nya förslag; så småningom tillkom också ett par specialsakkunniga, psykiatrikern Henrik Sjöbring och statistikern Frans Josua Linders, institutets förre ämbetsman. Vägen till färdiga utlåtanden var törnbeströdd. Lundborgs egen röst förhindrades av medicinska fakulteten i Uppsala (Backman, Fåhrens, Westman, Bárányi agerade mot); sårad förklarade Lundborg för styrelsen att han inte ville komma in fråga. Nilsson-Ehle höll i sakkunnigfrågan inte oväntat på sin gamle meningsbroder medan von Hofsten fann att han "beklagligtvis saknar förmåga av objektivt bedömande". von Hofsten tvekade även inför valet av en tysk ärftlighetsforskare men fann Rüdins kompetens i psykiatriska frågor värdefull.¹²¹ Dahlberg protesterade och påvisade Rüdins stöd till den nazistiska raspolitiken. En kritiker som Karl Saller i Göttingen hade berövats undervisningsrätten och Dahlberg hade både anknutit till Sallers program och kritiserat nazismen. Något tvetydigt förklarade han att Rüdin riskerade personliga obehag om han gav positivt omdöme om Dahlberg.¹²² Ett ytterligare problem var att Federley och Linders måste begära uppskov med sina utlåtanden, på grund av politiska problem i Finland respektive ohälsa. Innan spelet kunde börja måste vissa skrifter översättas till engelska och tyska för att utländska sakkunniga skulle kunna tillgodogöra sig dem.

Av sakkunnigutlåtandena förefaller Federleys mest välavvägt; vi kan lägga märke till att han inledningsvis förordade human ärftlighetslära eller humangenetik som beteckning i stället för rasbiologi. Han både berömmar och kritiserar Dahlberg. Ingen tvekan rådde om avhandlingens stora värde men författaren betecknades

som mer intresserad av sociala än biologiska perspektiv. Synpunkterna på steriliseringens ineffektivitet, på den genealogiska metodens brukbarhet annat än för mycket speciella sjukdomar, på för-grovd raspsykologi, fann Federley väl extrema men uppskattade motsägelselustan. Dahlberg bedömdes framför allt vara statistiker medan hans få experimentella arbeten tillmättes föga betydelse. På plussidan stod också förmågan till popularisering. Sjögren beskrevs som en forskare av en helt annan typ, mycket grundlig och gedigen, men tills vidare begränsad till psykiatri och där nästan uteslutande till sinnesslöheten. Ensidigheten kunde givetvis vändas till berömvärd specialisering, men Federley satte Dahlberg i första rummet för hans rikare vetenskapliga och populära produktionen.¹²³ Även Rüdin skrev positivt om Dahlbergs suveräna statistik, men fann honom alltför splittrad och utan goda arbeten i psykiatri; för rasbiologin kritiska arbeten omnämns inte av Rüdin, vilket måste ha kostat på med tanke på deras starkt divergerande åsikter om exempelvis steriliseringen. Sjögren arbetade helt med eget material, "wie bei Lundborg, seinem grossen Lehrer und Vorbild". Det var på sådana undersökningar ett folks rashygien kan byggas. Sjögrens företrädare var för Rüdin tveklöst. Dahlberg föreslogs likväl flott en professur i statistik. Thomsen förordade Sjögren i ett blekt yttrande, Davenport, som uppenbarligen inte riktigt förstått sig på sitt uppdrag, tycktes luta åt Dahlberg för hans "classic" och "outstanding" avhandling, men rankade inte de sökande. Den statistiksakkunnige Linders kompetensförklarade Dahlberg men underkände Sjögren, tvärtom gjorde psykiatrisakkunnige Sjöbring.¹²⁴

Om man så ville gick det att få yttrandena till en oavgjord match. Medicinska fakultetens mening om dess framtida kollega var också delad. Tio var för Dahlberg och fyra för Sjögren. Hårdast engagerade tycks Louis Backman och Gustaf Göthlin ha varit, för Dahlberg resp för Sjögren. Backman finner Sjögrens undersökningar föga originella, inte mer än en kopia på Lundborgs, Göthlin anser på motsvarande sätt Dahlbergs tvillingundersökningar relativt perifera när uppgiften gäller hela folkets arvs massa.¹²⁵

Styrelsens uppfattning var desto klarare. Med röstsiffrorna 7

mot 1 förordade man Sjögren. Den avvikande rösten tillhörde Lantbrukshögskolans Ivar Johansson, som betonade den teoretiska frågan om genotypens förhållande till miljön och därmed betydelsen av tvillingforskning. Psykiatrikern Sjöbring underströk tyngden i Rüdins votum eftersom han var den ende av sakkunniga som förestod ett liknande institut och eftersom han så väl insåg betydelsen av läkaren-psykiatrikern. Institutets traditionella uppgift var också huvudpunkten i Nilsson-Ehles långa försvar för Sjögren, som han ansåg att också Federley - egentligen - förordat. Ärftlighetsforskning var ofrånkomlig för dess fyllande, och Sjögren följde en central linje härvidlag som svarade även mot alla stipulerade krav. Till skillnad från Dahlberg hade han också tagit fram sitt material helt på egen hand. Modererande uttalade sig von Hofsten, som släppt sin ursprungliga tveksamhet inför Rüdin vid läsningen av dennes "fullkomligt objektiva utlåtande". De sökande var emellertid inkommensurabla och vem man satte först berodde på hur institutets uppgift fattades. Bäst vore om man gav dem varsin tjänst, institutet var det enda i landet och hade genomgått "en oberäknat långvarig och av ej odelat lyckliga förhållanden präglad period"; von Hofsten höll alltså fast vid sin tidigare önskan om ett utvidgat institut - tanken skulle återkomma (nedan s 75). Som läget var förordade han Sjögren för hans närmare kontakt med den egentliga rasbiologin.¹²⁶

Om man såg till det framtida samarbetet inom institutet borde saken ha varit klar, desto mer eftersom Dahlbergs besvär hos K Majt inkom för sent. Universitetskansler Trygger förklarade att tjänsten främst avsåg medicinsk ärftlighetsforskning och att den av styrelsen uppsatta kandidaten borde tillerkännas klart företräde.¹²⁷ Men frågan tog en annan vändning. 11/6 1936 var Dahlbergs utnämning klar och han hade då redan tillträtt tjänsten.

Dahlberg hade goda politiska försänkningar. Från Paris på välbehövlig semester skrev han till sin vän Gunnar Myrdal: "Kara (sic) Gunnar Myrdal, vill bara med några rader tacka Dig. Så labil, som situationen varit, har uppenbarligen Din och Herberts insats varit avgörande. Det kommer jag aldrig att glömma. Känner mig som en

annan människa. Hjärtliga hälsningar till Alva. Din tacksamme Gunnar Dahlberg.” Myrdal har tillfogat på brevet: ”Vi talade vid Undén”. Han och Herbert Tingsten hade alltså gjort upp saken med ministern. Tingsten talar i en essäsamling om chefsskiftet som ”en ödes ironi”, och det kan man ju kalla det.¹²⁸ Dahlbergs tillsättning var politisk och ska ses i samband med den stora befolkningspolitiska diskussion som bland annat Myrdalarna förde, varom mer på annat håll.¹²⁹

Uppenbart är att ingendera parten gick ur bataljen med rena vapen. Styrelsens önskan framgår sålunda redan av försöken att hitta de ”rätta” sakkunniga. Dahlberg samlade dokumenten i frågan till en strid i elva etapper.¹³⁰ Den första var den ovan nämnda utnämningsfrågan 1933 mellan honom, Linder och Edwardsson om anställningen som rasbiolog. Här var Dahlberg klart förfördlad. Men hans roll i etapp två är osäkrare.

Av ecklesiastikminister Engberg hade Dahlberg fått upplysningen att institutet eventuellt skulle läggas ner; förutom de ansträngda finanserna talade Engberg om den starka kritik som vissa kretsar riktat mot institutet och dess chef. För att avvärja en nedläggning hade Dahlberg skickat en skrivelse till Undén och även till ordföranden i Rasbiologiska styrelsen Bauer. Bauer - enligt Dahlberg - lämnade sedan ett missvisande referat av skrivelsen så att av Dahlbergs räddningsförsök i stället blev ett agitationsnummer riktat mot honom. Han hade framhållit institutets svåra läge, men angivit att det nog kunde klara sig på 40.000 i stället för 65.000. Han föreslog också institutets införlivande med universitetet och att den psykiatriska kompetensen kunde utgå, dvs förändringar som blandat talade för institutet och för honom själv. Man kunde invända att Dahlberg saknade mandat till skrivelsen och att han genom sin föreslagna drastiska prutning av anslagen knappast såg till institutets bästa. Dahlbergs egen kommentar: ”Den starka motsättning som finns mellan den nuvarande chefen och institutet och mig, innebär naturligtvis ej, att jag önskar skada själva Institutet och den vetenskap, jag ägnar mig åt. För min del har jag härvidlag ingen svårighet att skilja på person och sak.” Det låter nog bra - men Dahlberg

förtegg att han också skrivit en artikel i *Nordisk Medicinsk Tidskrift* 1933 där han kritiserade den nya linjen - artikeln ”ställer hela arbetsprogrammet på huvudet” enligt Bauer. I en artikel året innan hade han - utan närmare hänvisning visserligen - smulat sönder de olika begrepp som använts i *The Racial Characters of the Swedish Nation* inklusive ”nordisk ras” med därav förbundna slutsatser.¹³¹

Av följande etapper i Dahlbergs krönika rör de flesta redan bekanta ting utom den femte, där Dahlberg avslöjar sin roll bakom medicinska fakultetens nej till Lundborg beroende på personlig fiendskap till en av de sökande. Dahlberg hade beskrivit styrelsens agerande och understrukit dess bristande kompetens i rasbiologiska frågor, liksom de sakkunnigas. Han skulle ha accepterat von Hofsten - som visserligen höll på psykiatrin men som var rättrådig, likaså Otto Lous Mohr - med gott anseende inom ärftlighetsforskningen, psykiatrikerna Viktor Vigert eller Bernhard Jacobowsky - som ändå visat saken intresse och slutligen Sven Wiksell - en statistiker behövdes. Därmed blev juryn en annan och spelet därefter. Striden varade, beräknar Dahlberg, i fem och ett halvt år. I sin dossier över ärendet kommenterar han inte Myrdals roll.¹³²

Hela den här omständliga historien är viktig eftersom den profilerade lägren och eftersom den betydde en omsvängning av den svenska rasbiologins kurs. Det var i medvetande härom man arbetade - tretton styrelsesammanträden hölls under 1935. Mängden skrivelser är imponerande. Till allt annat måste man också ta ställning till Lundborgs olika krav i samband med Lapplandsundersökningen. Med den hårda linje man valde så uppsade den forne chefen allt samröre med institutet.¹³³ I slutänden fick den Lundborgska linjen klart underbetyg, men det skedde på sätt och vis genom ett *deus ex machina*-ingripande. Vad som hade hänt om Sjögren fått tjänsten är omöjligt att säga. Även om hans forskning stod nära Lundborgs var han en annan person, som så vitt känt inte ägde de lundborgska avigsidorna. Viktigare än personfrågan är den hållning som framkom i spelet om institutets framtida roll. Styrelsen stod fast vid sin tro. Det program man bestämmer sig för 1932 var i hög grad en fortsättning av det gamla. Men andra ideal trängde

på, vilket ledde till Dahlbergs utnämning. Från tyskt håll ansåg man att institutet hade fallit i rövarhänder och blivit en hård för "wiedervölkische Wirken des Marxismus".¹³⁴ Exit även Lundborg, vars pensionsår tillbragtes på olika platser i Uppland, utan telefonabonnemang och med det tyskvänliga *Aftonbladet* som husorgan. Den sista stationen blev i Östhammar där han sjuttiofem år gammal för alltid slöt sina - med Eugen Fischers ord - "Forscheraugen, die so klug und treuhertzig blicken konnten."¹³⁵

Reformeugenik och medicinsk genetik: verksamheten efter 1937

Dahlbergs entré på institutet betydde nya pengar, ny personal, ny lokal (gamla hygienisk-bakteriologiska institutionen, från början Torbern Bergmans anrika Laboratorium chymicum), nytt forskningsprogram - kort sagt en ny start. Rensningen för luft och ljus innebar också att en hel del äldre politiskt material slängdes (vilket historikern kan sörja). Organisation och personal kan behandlas ganska summariskt: Edwardsson avpolleterades till Svenska läkartidningen, genealogen Dahlgren försvann likaså. Statistiktjänsten som varit vakant efter Wahlund inkorporerades delvis i Dahlbergs uppgift; som assistent på posten skulle sedan under många år Elvir Lander (1899-) verka. På så sätt frigjordes pengar och skapades en mer elastisk organisation. I stället för Krauss i exil på Hawaii förordnades Hjalmar Sjövall (1909-1993) som rasbiolog, son till Ejnar Sjövall, radikal och metodologiskt modernt inriktad.¹³⁶ Andra vänsterorienterade medicinare knackade också på, som Gunnar Inghe (1910-77) och Torsten Romanus (1910-); Romanus var med många tjänstledigheter anställd under ett dussin år. Inghe skulle efter kriget liksom en annan av Dahlbergs vänner statistikern Erland Hofsten, Nils von Hofstens son, vara verksam i Förbundet Sverige-Sovjet. Man kan säga att Dahlberg tog över Olof Kinbergs roll som ledare för socialt intresserade unga medicinare. Kommunisten och blivande nobelpristagaren Hermann J. Muller på flykt från Sovjet 1937 inbjöds att arbeta vid institutet men måste tacka nej.¹³⁷

Under någon period under kriget vistades Lancelot Hogben (professor i social biologi vid London School of Economics och ledande i motståndet mot "mainline eugenics") med dotter i Uppsala tillsammans med Dahlberg; Hogben står som översättare av Dahlbergs *Arv och ras* (1940), som gavs ut i London under brinnande krig med den talande titeln *Race, Reason and Rubbish* 1942 (dessutom finsk, dansk och norsk utgåva, 1947 även tysk). Den blivande västtyske ministerpresidenten och tunge socialdemokraten Herbert Wehner arbetade som kommunistisk flykting vid institutet som arkivarbetare (den vanliga uppgiften för intellektuella flyktingar) mellan 1945 och 1946 efter något års tukthus och därpå följande internering i Smedsbo, Dalarna. Behandlingen länder inte precis den svenska politiken till heder; i en minnesanteckning förklarar dåvarande statssekreteraren i socialdepartementet Tage Erlander att man levde i en "Kommunistenangst".¹³⁸

Antalet utläningar är en möjlig orsak till att institutet vederfors den tvivelaktiga hedern att särskilt avlyssnas av svensk säkerhetspolis under kriget.¹³⁹ Den nazistiska pressen såg i Herbert Tingsten och Dahlberg anhängare av en extrem miljötro enligt devisen "Giv mig en bantuneger och jag skall av honom göra en topp-svensk".¹⁴⁰ Dahlberg var påpassad från flera håll men förefaller ha gått med rak hållning genom kriget. Ett visst mått av pragmatism var ändå nödvändigt: "Motstånd utan våld kan lyckas, om den man gör motstånd mot inte är för brutal. Men våld kan också lyckas. Man kan inte använda historiens lärdomar för att generalisera, då det inte finns tillräckligt många fall för att man skall kunna göra en statistik."¹⁴¹ Vetenskapen räckte inte som livshållning. Någon insomnad och rofylld arbetsplats var knappast Rasbiologiska institutet under de här åren.

Efter kriget förändrades styrelsen succesivt. Anatomen E. Louis Backman tog plats, vidare psykiatrikern Henrik Sjöbring, Torsten Sjögren, Elis Essen-Möller, senare Bo Vahlquist och Arne Müntzing. Ordförande var bl a universitetets rektor Åke Holmbäck. Som kvinnlig assistent tillkom 1940 Metta Lindberg (1908-) och från samma

år fungerade Carl Henry Alström som rasbiolog. Saga Erlander var verksam som biträdande statistiker på 1950-talet. Som trotjänare som aktuarie-statistiker och institutets tilltränkta historiograf tjänade Elvir Lander.

Utvecklingen mot ett sifferinstitut krävde också en räkneassistent, en roll som under en lång följd av år (1935-1965) uppbars av Margit Skattman. I enlighet med Dahlbergs program hade försöksdjuren gjort sitt inträde 1937, då 120 burar för råttor, marsvin och kaniner inköptes, med utökade uppgifter för vaktmästaren. I genomsnitt fem doktorander arbetade varje år vid institutet mellan 1936 och 1958. De populära föredragen hade utan diskussion upphört med Dahlbergs tillträde. Att döma av en genomgång av pressklipp tilldrog sig institutet mest hela tiden föga uppmärksamhet från media. Dess existens observerades, men ifrågasattes inte.¹⁴² Institutets uppgift var forskning, som 1941 bestreds bl a med Rockefeller-medel.

Vid sitt tillträde reste Dahlberg för att studera ärftlighetsinstitut i England, Danmark och Norge. Sensommaren 1936 väckte han frågan om nyorganisation i en skrivelse till styrelsen: institutet hade hittills mest inriktats på rasforskning, insamling och bearbetning av antropologiskt material, ett arbete som nu i det närmaste var slutfört - härmed avsågs lapplandsforskningen. Nu behövde annat primärmaterial insamlas. Programmet av år 1932 var främst inriktat på ärftlighetsundersökningar av psykiatrisk karaktär, speciellt sinnessjukdomar. Men detta var knappast rätt väg. Dahlberg hade med sin undersökning 1933 om sinnessjuka kvinnor visat att deras fruktsamhet snarast är lägre än andras, resultat som bekräftats av Essen-Möller på tyskt material. Dahlbergs förslag syftade därför till statistiska undersökningar av folkets arvssammansättning med utgångspunkt bl a i officiell statistik. "Undersökningen måste läggas på ett representativt sätt och får därigenom en mer eller mindre klart statistisk karaktär. Det är m a o nödvändigt, att man erhåller en syntes av den experimentella och den biometrisk riktningen."

I sin skrivelse förordar Dahlberg som en *första* uppgift undersökningar av blindas, dövstummas, vanföra, fallandesjuka, sinnessjuka,

sinneslöa och klen begåvade, tillsammans ca 4.3% av befolkningen. Siffran medges vara en approximation, och alldeles särskilt osäker var den beträffande "klen begåvade", där man hade en undersökning på väg. Det var material samlat i särskilda "svagklasser" i Stockholm, som kunde visa hur eleverna senare klarat sig i samhället, i vilken utsträckning de blivit kriminella, alkoholiserade, prostituerade osv.¹⁴³ Som en *andra* grupp förordas undersökningar av rent ärftlighetsmässig art över vissa vanliga sjukdomar - den ärftliga dispositionen för tbc, cancer och åderförkalkning kopplat till frågan om livslängdens ärftlighet. Dahlberg vänder sig mot intresset för sjukdomar av "kuriositetsintresse". (Sitt intresse för folksjukdomar dokumenterade Dahlberg vid den här tiden i tvåbandsverket *Sjukdomarna och samhället* i Medicinskt folkbibliotek, 1934-37). En *tredje* grupp experimentella undersökningar skulle utnyttja djurförsök bl a för att undersöka tbc:s ärftlighet. Råttor, marsvin och kaniner kunde här komma till användning. För att lättare(!) klara av sitt program fann Dahlberg att statistikern och genealogen kunde undvaras, rasbiologens lön väsentligt sänkas och in summa 21.000 kronor sparas.

Styrelsen fann att man tillsvidare kunde följa den nye chefs riktlinjer, men framhöll att på sikt 1932 års program borde gälla. Något motvilligt gick man med på att slopa föreslagna tjänster. Man pläderade också för en särskild ärftlighetsmedicinsk avdelning av institutet under Sjögren vid Sahlgrenska i Göteborg - så det gamla programmet i viss mån kunde uppfyllas. Styrelsen stod alltså på sig trots nederlaget i chefstillsättningen - särskilt Nilsson-Ehle och Sjöbring agerade för saken. Dahlberg slingrade sig; han ville gärna ge enskilt anslag till Sjögren men inte utöka institutet. Tre sakkunniga tillkallades, bl a universitetets rektor Thore Engströmer, tillika ledamot i institutets styrelse. Man infordrade även yttrande från professorn i psykiatri i Uppsala Bernhard Jacobowsky, som ur sitt perspektiv fann det motiverat med en expansion. Rasbiologin, "denna sammanfattning av vetenskaper", hade en så oerhört stor mängd betydelsefulla arbetsuppgifter som det vore fåfängt att gradera". Man fann alltså att tillgängliga resurser skulle få avgöra inrikt-

ningen men underströk, bl a som en följd av Jacobowskys utlåtande, önskvärdheten i en ärftlighetsmedicinsk avdelning. Dahlbergs förslag om en nedbantning av tjänsteuppsättning till två huvudtjänster, chef och rasbiolog (vartill lågt avlönade assistenter och skrivbiträden) accepterades. På så sätt skulle man frigöra resurser. Konsistoriet i Uppsala tillstyrkte, men Linders reserverade sig mot att hans gamla tjänst reducerats till en assistenttjänst. Departementschefen slutligen följde Dahlbergs linje och den nedbantade tjänsteuppsättningen (som med olika påslag ökade budgeten) och ville avvakta med ärftlighetsavdelning för Sjögren. Den inrättades 1939 och var under ett par år en sorts förlängning av institutet, uppenbarligen mot Dahlbergs vilja.¹⁴⁴ Samma år försökte Olof Kinberg förmå Rockefeller Foundation att stödja ett kriminologiskt institut, men utan framgång. Man kan tillägga att samtidigt, 1937, tillkom *Statens institut för folkhälsan* i Stockholm, en större satsning med en liknande konstruktion som Uppsala-institutet men med tre professurer. Dess inriktning var bl a på födoämneshygien, på mat i stället för arv.¹⁴⁵

Lundborgs ståtligt tänkta institut, som lidit av byråkratins tyngande plikter och en urgröpt ekonomi, hade ersatts av en smidig och lättfotad institution med två fasta tjänster (men med en styrelse på nio personer!), och av ett handlingsprogram som kunde rulla vidare enligt tillgängliga resurser och aktuella samhällseliga och forskningsmässiga behov. De stora inventeringarnas tid var förbi, i stället skulle specialstudier följa. Styrelseprotokollen blir allt fattigare, eftersom Dahlberg hade verksamheten i fast, ibland självsvåldig hand. Övergången var knappast enkel. I styrelsen satt från 1936 den nazistiskt anstuckne medicinen vid Karolinska institutet Gösta Häggquist, vid mitten av 1950-talet berömd för sin lansering av kromosomgrisen. Exempel på motsättningar finns också, men som i så många andra sammanhang betydde krigsåren fredsvilja även internt.¹⁴⁶ Användbar i styrelsen var von Hofsten och den jovialiske Sten Wahlund, som 1938 återvänt i ny roll. Med Dahlberg hade en ny epok inträtt i rasbiologiska institutets historia.

Själv skrev Dahlberg rastlöst i en rad olika publikationer, var-

av något samlades i ett par essäsamlingar, som visar en ganska intelligensaristokratisk profil (*Dit min tanke nått*, 1945!). Hans signum är korta ifrågasättande begreppsutredningar av invanda föreställningar. Ofta anar man inspiration från hägerströmskt håll. T.ex. kritiserar Dahlberg typbegreppet i Kretschmers och Sheldons tappningar, säkert med goda skäl. En rad smärre utredningar som det skulle leda för långt att följa här rör könssjukdomar, nicotinism och alkoholism baserade på olika statistiska enkäter. Huvudtemat är diskussionen om det traditionella rasbegreppets giltighet, t ex i "En analys av rasbegreppet och en ny metod att särskilja raser" (*Nordisk medicin*, 1941). En senare variant är "The Swedish Jews. A discussion of the basic concept" (*Acta genetica et Statistica medica*, 1952). Vi kan citera ur *Arv och ras* (1940): "Ett folk degenererar ej, därför att antalet defekta ökar, men det degenerar, om dumheten tar överhand, om den allmänna intelligensnivån sjunker." "En åsikt som lanserats i Tyskland är att den nordiska rasen skulle vara överlägsen alla andra raser. Utländska forskare som besöka vårt land känna sig dock besvikna när de se de en smula fetlagda medelålders svenskarna."

Om förföljelsen av judarna är Dahlbergs uppfattning klar: "Det finns inga som helst skäl varför man skulle förfölja dem, svälta dem och plåga dem och behandla dem sämre än man behandlar djur." Dahlberg fördröjde utgivningen av Lundborgs och Wahlunds undersökningar av samisk antropologi och lade till en viktig diskussion om rasbegreppet förstått som ett statistiskt begrepp med tveksam användning i praktiska frågor (1941). När Dahlberg 1944 diskuterar sterilisering som en möjlighet till någon allmän folkförbättring ställer han sig skeptisk. Vi måste hur som helst ta hand om olyckliga individer. Vad gäller Förintelsen anser Dahlberg på sitt ironiska sätt redan detta år att dess rashygieniska innebörd är osäker: "Det är dock mycket möjligt, att judarna på det hela taget haft något bättre intellektuell kvalitet än exempelvis det tyska folket i genomsnitt. Att de haft sämre moraliska kvaliteter än de som utmärker tyska folket i genom snitt kan man knappast numera med framgång göra gällande. Under sådana omständigheter är det möjligt,

att judarnas utrotande betytt en förlust av arvsbetingad begåvning, som kommer att visa sig vara av viss betydelse.”¹⁴⁷

Diskussionen om rasbegreppet liksom Dahlbergs position i det under kriget neutrala Sverige gjorde honom till ett naturligt val till den grupp på ett dussintal genetiker och antropologer som utarbetade UNESCO:s betydelsefulla Statement on Race (1950 och följande). Tillsammans med Gunnar Myrdal ingick Dahlberg i gruppen kommentatorer till den första versionen som 1951 ingav en komplettering. Man under kände i detta andra statement varje okvalificerat bruk av ordet ”ras” och sökte efter ett ersättningsord också i biologiska sammanhang, visserligen utan att lyckas. Ett enda citat kan räcka för att ge andemeningen: ”Det vetenskapliga material vi för närvarande har till vårt förfogande berättigar inte till slutsatsen, att genetiska olikheter är en avgörande faktor för tillkomsten av skiljaktigheter mellan kulturer och mellan olika folks eller gruppers kulturella prestationer. Det anger tvärtom att dylika skiljaktigheter huvudsakligen kan förklaras genom den kulturella erfarenhet som varje grupp haft.”¹⁴⁸ Medverkan i ett yttrande som detta räcker för att garantera Dahlbergs plats i genetikhistorien. Hans sista ord i ämnet blev den 1955 utkomna *Raser och folk* (tillsammans med sociologen Joachim Israel, ny utg 1966), som fullföljde den avvísande linjen till rashygien och rasbegreppet. - Däremot deltog Dahlberg bara undantagsvis i statliga utredningar, än mindre i politiken, kanske för att han uppfattade sig främst som idéspruta och inte som trälände promemoieskrivare, och kanske för att han framför allt var akademiker.¹⁴⁹

Från början närmast privat hade Dahlberg haft en doktorand-skola, som resulterade i ett stort antal disputerade. Beroende på hur man räknar så kan antalet kanske räknas upp mot ett hundratal. Sammantaget - men inte analyserat här - bör det innebära ett genombrott för statistiken i medicinsk forskning vid Uppsala universitet. Målen kan studeras i den lilla skrift han gav ut 1942, *Utbetandet av en medicinsk doktorsavhandling*, ett i all blygsamhet som det verkar pionjärverk. Kanske man också kan tala om en inskol-

ning i en mentalitet som knappast passade veklingar. Disputationen beskrivs i alla fall som ett vilt slagsmål, en skärseld och något som bara passar den som inte har svaga nerver. Dahlbergs darwinistiska elitism framgår av följande: "Att alltför odugliga personer elimineras är naturligtvis en förtjänst, men detta mål skulle säkerligen kunna uppnås på ett mera humant och förnuftigt sätt."¹⁵⁰ Samtidigt var Dahlbergs linje socialdemokratisk. Hans elev och vän Hjalmar Sjövall skriver inför valet att studera för Dahlberg: "här har jag ett program, som jag vill genomföra", men att det behövs "en Myrdals kvalifikation för att göra sig. Och så fordras det självfallet en klar politisk uppfattning och målsättning och att omfatta den med en varaktig entusiasm."¹⁵¹ Elitism och socialt patos förenades i denna medicinsk skolning.

Utan något absolut uppbrott närmade sig forskningen under Dahlbergs chefsperiod allt mer mot medicinsk genetik. Man fortsatte på olika sätt kartläggningen av den svenska befolkningen. Tex undersöktes livslängdens ärftlighet utifrån Elgenstiernas Ättartal. Med ca 13.000 svenska ädlingar kartlagda kunde ärftligheten i detta avseende bekräftas. (Men frågan kompliceras naturligtvis eftersom den våldsamma döden åtminstone under vissa krigsperioder måste förrycka statistiken.) Den italienske gästforskaren Marco Fraccaro (senare professor i medicinsk genetik i Pavia) inventerade på samma sätt herdaminnena för att följa det svenska prästeståndets livskraftiga fortplantningsmönster. Så skedde för perioden mellan 1585 och 1920 men ledde inte till några redovisade resultat. "Hypotesen att präster skulle få fler flickor än pojkar har ej verifierats", noterar protokollet. Gränsen till den gamla rasbiologiska forskningen var alltså inte glasklar, men den enskilde sattes mer satt i fokus, kvalitativa och rasmytiska omdömen försvann, folkhälsa i stället för värnandet om den nordiska rasen var syftet. Internationellt hade förändringen skapats av brittiska genetiker och biologer, av JBS Haldane, Lancelot Hogben och Lionel Penrose, den senare RA Fishers efterträdare som Galton professor of Eugenics vid University College i London. Till denna krets hörde Dahlberg: "JBS Haldane

was wont to say, with pardonable inaccuracy, that only a half dozen people in the world would know anything about human genetics, and with one exception - Gunnar Dahlberg, a Swede - all were Englishmen.”¹⁵² Om vi ska följa Kuhns betoning av läroböcker som uttryck för paradigmskiftet inom naturvetenskapen så utkom första upplagan av Curt Sterns inflytelserika handbok *Human genetics* 1948. Förändringen var internationell och tog några år men var genomförd åtminstone till namnet när det var dags för Dahlbergs efterträdare som chef för institutet.

Jan Arvid Böök (1915-) började sin verksamhet under Arne Müntzing i Lund, som 1946 skapat en avdelning för medicinsk genetik.¹⁵³ Hans tidiga populära skrifter under världskriget bör vi kanske rubricera som ungdomssynder. Från 1951 arbetade Böök vid institutet vikarierande för den sjuklige Dahlberg; han disputeerade 1953 på en isolatstudie av klassisk snitt, *A genetic and neuropsychiatric investigation of a North-Swedish population*, delvis på material insamlat i Pajala, varifrån fru Böök stammade och med sedvanlig hjälp från ortens prästerskap. Fortfarande var Skandinavien - och t ex Schweiz - särskilt lämpliga för studier av järnväglösa och svåråtkomliga isolat. Med sådana som utgångspunkt kunde man upprätta en genetisk nosografi. På sitt material studerade Böök denna gång framförallt schizofreni, på orten och på olika anstalter.¹⁵⁴ Böök var rätt man vid rätt tid och försedd med nödiga forskningsmedel när det var dags för den lediga chefstjänsten. Först anmälde också lundaantropologen Bengt Lindegård sitt intresse, men drog tillbaka sin kandidatur. De sakkunniga Tage Kemp, Gert Bonnier, Lionel Penrose och Torsten Sjögren hade alltså en lätt uppgift. Gert Bonnier klagade för skams skull över statistiken och att den böökska metoden egentligen var gammalmodig. Men till skillnad från det tidigare chefsbytet gick detta smärtfritt.

Forskningsriktning, ekonomi och organisation måste bestämmas. Tillsammans med professorn i anatomi i Uppsala Bror Rexed hade Böök bildat en subkommitté i Naturvetenskapliga Forskningsrådet för medicinsk genetik i december 1955. 1956, då det var dags för nyorganisation, lyckades man skaffa 50.000 dollar från Rocke-

feller och 100.000 från Wallenbergfonden. 1957 hade den i tider-
nas begynnelse så åtrådda Ellen Vleugels fond blivit tillgänglig och
vuxit till 120.000. Man arbetade med en stat på 200.000 och kunde
som enda svenska institutionen för medicinsk genetik locka till sig
forskare, som på platsen lärde sig ämnets teknik och teori. Lars
Beckman, senare professor i genetik i Umeå arbetade vid institutet
från 1957 som assistent, och bland yngre forskare märktes Jan Lind-
sten, blivande professor vid Karolinska Institutet och Karl Fredga,
med tiden professor i genetik i Uppsala. Den lilla institutionen knöt
också internationella forskare till sig som den nyss nämnde Marco
Fraccoro.

Med ny ledning var 1958 omorganisation åter aktuell. Böök
framhöll följande faktorer som orsak till den ökade vikten av medi-
cinsk genetik forskning: 1) En ökning av genetiskt betingade sjuk-
domar. Den av ogynnsamma arvsdrag direkt förorsakade sjukligheten
beräknas till 5-10% av den totala. 2) Radioaktiv strålning som orsak
till sjukdomsframkallande mutationer; detta något som bara medi-
cinsk genetik expertis kan bearbeta. 3) Humangenetikens ökade
tillämpbarhet inom rättsmedicin och praktisk klinisk verksamhet
(dvs genetiska familjekonsultationer). 4) "Fullständigt avståndsta-
gande från den äldre 'rashygieniska' inriktningen och övergång till
medicinsk genetik - dvs arvsanlagens betydelse för sjukdom och
hälsa". Forskning rörande faderskapsbevisning nämns som ett områ-
de där fysisk antropologi fortfarande hade relevans. För att klara
dessa mål behövs mer än statistiska och genealogiska forsknings-
metoder, dvs laborativ utrustning för den biokemiska forskning som
allt mer kommit att dominera. Sammanlagt önskas fyra helt nya
befattningar för att tillgodose det biokemiska laboratoriet, det cell-
biologiska laboratoriet, för den kliniska forskningen och den i antro-
pologisk genetik och fysisk antropologi.¹⁵⁵

Särskilt värda uppmärksamhet är den andra och fjärde punk-
ten: strålningsriskerna och avståndstagandet av äldre rashygien. 5-
10% av den svenska befolkningen hotade att drabbas av ärftlig defek-
ter av joniserande strålning, enligt Böök. Här fanns en ny och stor
forskningsuppgift. Den hade särskilt ivrigt förfäktats av Hermann

J. Muller, nobelpristagare 1946 och huvudtalare vid den stora genetikkonferensen i Stockholm 1948.¹⁵⁶ Bakom låg atombombssprängningarna över Hiroshima och Nagasaki och kapprustningen, men man kan också märka ett försvar av det västerländska vetenskapsidealet mot ideologiserad och lysenkoistisk ärftlighetslära. En annan tid var på väg än den som nyss - bokstavligen - gått i graven, med genetiken i en ny och förhoppningsvis positivare roll.

Avslutning: statlig rasforskning

I rätt stor detalj har vi skildrat Statens institut för rasbiologi från de första åren på 1920-talet till dess det uppgår i Uppsala universitet som institutionen för medicinsk genetik 1958. Från början hade det stora förhoppningar knutet till sig, men en bit in på 1930-talet hotade fiasko. Skälet var en tungrodd administration och en otymplig chef. Institutet låg fel politiskt innan vändningen kom vid 1930-talets mitt. Vi har följt verksamheten under dess tre chefer: Herman Lundborg, Gunnar Dahlberg och Jan Arvid Böök. Men institutionshistoria är inte bara ett antal biografier med vidhängande anekdoter. Tycker någon att betoningen alltför mycket legat på chefsnivå har ändå andra namn också beretts plats, liksom den dagliga verksamheten. Framför allt har de första femton-tjugo åren inventerats, och det av det enkla skälet att källmaterialet är rikare för den perioden. Institutets historia har framför allt setts inifrån, medan samhällsutvecklingen i stort bara skymtat. Detaljriktigheten är inte detsamma som fullständighet, men en avsikt med den här studien är i alla fall att så gott det går visa vad som egentligen hände. Med hjälp av en sådan faktabetonad historia kan man sedan gå vidare mot en djupare analys.

Vad är egentligen institutionshistoria? Den kan visa en vetenskaps födelse, uppväxt, socialisering och erkännande. Institutionshistorien visar vetenskapens förhållande till samhället. Det rör sig om ett ömsesidigt beroende: vetenskapen behöver medel för sin verksamhet, samhället söker legitimitet för sina reformer. Ett inslag

i denna process är att olika verksamheter professionaliseras och expertifieras, att etiketter skapas och tjänster tillsätts.

I rasbiologins tidiga svenska historia är det ingen som enbart är rasbiolog, men ganska många som ändå sysslar med sådana frågor. I ett senare skede finns rasbiologerna, fast de är på väg att byta namn. Ett uttryck för institutionaliseringen är kongresser och tidskrifter. Den nordiska konferensen 1925 liksom de skandinaviska naturforskarmötena vittnar om en sådan ambition. Någon tidskrift lyckades den svenska rasforskningen aldrig skapa. Jon Alfred Mjöens *Den nordiske Race*, utgiven i Oslo mellan 1919-1931, vann begränsad spridning. Kriget hejdade internationalismen men innebar också ett paradoxalt tillskott genom de utländska arkivarbetarna. Den svenska genetikens språkrör var *Hereditas*, ederad från Lunds horisont och senare den av Dahlberg redigerade *Acta genetica et statistica medica* (Basel 1948-1957). Något svenskt rashygieniskt forum skapades emellertid inte.

Det vetenskapliga utbytet från institutionen är svårbedömt. Aktiviteteten är aktningvärd men också amatörismen. Lundborg arbetade intensivt med inventerande uppgifter, men ägnade sig i skrift annars mest åt propaganda. Rasbiologi som han och hans generation såg det utgjorde en blandning av fysisk antropologi, medicin och dyster kulturbetraktelse. Moderna blodgruppsstudier gick sida vid sida med nostalgiska hembygdsundersökningar. Dahlberg slängde åtskilligt äldre gods över bord och kunde så uppnå en annan och spänstigare produktivitet med en rad avhandlingar som han på det ena eller andra sättet stödde. Han själv var i hög grad skrivande och debatterande och måste räknas som en av de viktiga svenska popularisatorerna av naturvetenskap och medicin i sin generation. Forskningsmässigt går man under Dahlberg från den mer antropologiskt inriktade forskning som Lundborg ledde till medicinsk genetik. Man kan säga att ett äldre mera kvalitativt ideal ersattes av det moderna kvantitativa. Ändå finns kontinuiteten på en rad områden. T ex kan man för hela perioden tala om en geografisk förkärlek för Lappland synlig inte bara i Lundborgs forskning utan

också i Sjögrens, Bööks, Beckmans och flera andra. Här som i andra fall har Lappland och samerna - utan att själva ha önskat det - skapat en svensk forskningstradition. Det är ur samma forskning som det enda internationellt riktigt betydande vetenskapliga bidraget från institutet stammar; Wahlunds varians, en biprodukt från Wahlunds och Lundborgs arbete med samisk antropologi.

Utanför institutet vann den fysiska antropologin en företrädare i Uppsala i Bertil Lundman (1900-1993). Han hade närmat sig institutet redan vid starten men skrämts bort av "den otäcke souschefen Dahlberg". Lundmans ställning inom forskarsamhället var från början diskuterad, dels genom hans ganska egenartade person, dels genom antropologins skamfilade rykte. Dahlberg försökte förgäves förhindra hans docentkompetens. Ämnet hade även flera lundensiska företrädare, vars produktion går åt ett annat, främst osteologiskt håll (Gaston Backman, Bengt Lindegård, Carl Herman Hjortsjö, Nils Gustaf Gejvall m fl), men de hörde hemma i anatomin och ämnet blev aldrig institutionaliserat.¹⁵⁷ På ett förvirrande sätt har Lundman snarare än Lundborg i den allmänna uppfattningen har fått representera rashygien, som för många förblivit mest ett kuriös skallmätning. Rasbiologin var aldrig kuriös, utan kunde på goda grunder uppfatta sig som en av tidens progressiva krafter och som vetenskapligt modern.

Men rasbiologin var splittrad. Inte bara antropologin utan också genetiken var starkare i Lund än i Uppsala. Den hade vunnit stora framgångar genom Nilsson-Ehle och de olika växtförädlingsinstitutens företrädare. Från slutet av 1940-talet trädde Arne Müntzing fram som den ledande svenske genetikern, även han med rashygieniska synpunkter. Müntzing satt i Rasbiologiska institutets styrelse och hans berömda lärobok i genetik, *Ärftlighetsforskning* (1953, 1964, 1971, 1977, 1985) speglar i sina olika upplagor förskjutningar inom eugeniken. Hela denna forskning, vad man än tycker om enskildheterna, är oupplösligt förbunden med tiden och kan egentligen bara värderas mot bakgrund av ett större sammanhang och omfatta fler namn än vad som här bereds plats för.

Tron på vetenskapen var stark under hela den period som Rasbiologiska institutet existerade. Det betyder inte att det är samma vetenskapliga tradition som gäller. Man brukar följa rashygienens utveckling som en väg mot ljuset, från grumligt kvalitetstänkande till vetenskaplig kvantitetsforskning. Den internationella gränslinjen mellan "mainline" och "reform eugenics" gäller som sagt även för den svenska historien och bör dras vid Dahlbergs tillträde som chef för institutet. Men båda modellerna har fungerat parallellt och i växelspel. Båda har sina retoriska grepp som blandas och ges: såväl avskräckande bilder som obegripliga matematiska tabeller kunde visa samma pågående degeneration. Rashygienens stora seger i svensk 1900-talshistoria var den steriliseringsverksamhet som administrerades av Medicinalstyrelsen, men med bred uppslutning från många andra enskilda och offentliga håll.¹⁵⁸ Statlig rasforskning eller åtminstone "rasutredning" har alltså förekommit på fler håll än vid Rasbiologiska institutet. Ytterst ingår rashygien i den stora folkhälsokampanj som löper under hela 1900-talet och som omväxlande tycks värna om det allmännas rättigheter och omväxlande om individens möjligheter och som har gjort rashygienikerns värv intressant för samhället. Det folkbildande inslaget i rashygien är omfattande och som bland annat den här studien visar vann man gensvar. Eftersom ordets innebörd var så oklar var rasbiologin länge en vetenskap för amatörer och världsförbättrare i allmänhet.

Men rasbiologin som vetenskap smalnade under de här åren. Hur detta sker kan följas i ämbetsbeskrivningen för chefen vid Lundborgs avgång. Med smalare definition förlorade rasbiologin intresse för en allmänhet men vann samtidigt vetenskaplig prestige. Ämnet var inte längre en livshållning eller en världsbild, utan en specialitet bland andra. Det ägnade sig inte längre åt exotiska ämnen som samernas antropologi eller kulturens degeneration utan åt vardagssjukdomar och statistisk teori. Allmänhetens förhoppningar om snabba och enkla svar förbyttes till inomvetenskapliga positionsförflyttningar. Efter Lundborgs tid försvinner Rasbiologiska institutet ur media. För vetenskapen tappar också rashygien som

program intresse, som en följd av mutationsgenetik, kromosomundersökningar och en allt mer komplicerad biokemisk uppfattning av arvet. Man hade annat att syssla med.

Genomgående för hela den här perioden är att resonemang kring etiska problem saknas. Djurförsöken har när vår historia slutar inte fått den uppmärksamhet som sedan kom dem till del. Diskussionen om högrisklaboratorierna skulle dröja till mitten av 1970-talet. Man kan tycka att en rad klassiska frågor ändå låg serverade: individens rättighet inför samhället, och vice versa, ingrepp som sterilisering, abort, människans rätt till "förädling" av naturen osv. Och rasbiologen mötte i sin vardag ständigt problem av etisk art: vad fick användas i kyrkboken eller den medicinska journalen? Vilken rätt hade man att fotografera människor och mäta dem för syften de inte var medvetna om? Anmärkningsvärd och en av efterkrigstidens stora luckor i svensk idédebatt, är avsaknaden av en genomgripande rannsakan av vetenskapens, inte minst genetikens, förhållande till samhället, politiken och mänskligheten. Dahlberg resonerar ibland om fakta och värderingar, men detta leder sällan eller aldrig till en diskussion om konkreta frågor. I Sverige tycks en uppgörelse om vetenskapsmännens roll i Förintelsen saknas ända fram mot slutet av 1960-talet. Skälen härför återstår att utreda, men kan förslagsvis kopplas till den felslagna utveckling som pågick i Sovjet under ledning av Trofim Lysenko - man befann sig ändå på rätt sida. Den enklaste förklaringen är kanske att vetenskapen för vetenskapsmännen själva följer ett ganska enkelt utvecklingsmönster framåt trots en besvärande omvärld. Men för historikern är naturvetenskapen bara en del av annan historia och alltså djupt och komplicerat förankrad i samhället, sådant det varit och är.

Det betyder att rashygienen verkligen hade en etisk dimension, att den snarare fick rollen av en sorts moral på vetenskaplig grund, som manade mänskligheten att tänka på rasens, nationens och familjens väl och ve. Herman Lundborg talade gärna om att människan hade satt naturlagarna ur spel och erbjöd med sina tio rashygieniska budord som en sorts vetenskaplig dekalog.¹⁵⁹ Men

sedan diskuterade man inte denna etik och hur välsignelserik den egentligen var. I vart fall behövde inte Rasbiologiska institutet rida ut i någon opinionsstorm efter 1945 beroende på att dess namn skulle ha komprometterats. Nazismens raslära var en så uppenbar perversion att institutet i Uppsala inte ansåg sig träffat. Svensk genetik har i stället kunnat peka på den viktiga samhällsroll som ämnet spelat i jordbruk och sjukvård. Men det har också betytt att den statliga rasforskningen och den svenska steriliseringspolitiken gömts och glömts, som om sådan verksamhet tillhörde en annan tid än vår.

Noter

¹ Standardverket för rashygienens historia framför allt i de anglosaxiska länderna är Daniel J. Kevles, *In the name of Eugenics. Genetics and the uses of human heredity* (1985) - där uppdelningen i mainline och reform eugenics - medan man för Tyskland med fördel kan läsa Paul Weindling, *Health, race and German politics between national unification and Nazism, 1870-1945* (1989) och Peter Weingart, Jürgen Kroll och Kurt Bayertz, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland* (1988). *The Wellborn Science. Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia*, ed Mark Adams (1990) är som framgår komparativ. En färsk undersökning av rashygienens historia i ett långt perspektiv ger Hertha Hanson, *Alkemi, romantik och rasvetenskap* (1994).

² Jfr Gunnar Broberg, "Arvshygien och arvsynd", i *Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala Årsbok* 1987/88. Om Lundborg se Gunnar Broberg i *SBL* (1988).

³ Jfr ytterligare Gunnar Broberg, "Statens institut för rasbiologi - tillkomst-åren", i *Kunskapens trädgårdar* (Stockholm 1988), 179-221. En översikt finns även i Gunnar Broberg och Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige* (Sthlm 1991). Flera artiklar och smärre studier har ägnats institutet, t ex Rolf Gustafsson i *Kritisk psykologi* 1984 och Pia Åkerlund i *Uppväxtvillkor* 1993:3; vidare ett examensarbete vid Journalisthögskolan i Göteborg vt 1987, av Britt Nyberg m fl, och ett antal seminarieuppsatser på B- och C-nivå. Åtskillig annan forskning om hygienisering, folkhemsbygge m m kunde nämnas, arbeten av Yvonne Hirdman, Karin Johannisson, Hjärdis Levin, Bosse Lindqvist m fl, liksom Mattias Tydéns och Maija Runcis pågående doktorsarbeten (historia, Stockholms Universitet). En brett essäistiskt hållen framställning ger Jan Olof Björkman, *Om rutiga och randiga sebror. Något om svenskt rasfilosofiskt plankstrykeri* (Uppsala universitet, Sociologiska inst. 1987). Användningen av begrepp som "ras", "folk" och "nation" inm andra vetenskaper, t ex historia och arkeologi, kunde ytterligare studeras. Se Stig Welinder, "Svensk arkeologisk protorasistiska föreställningssediment", *Tor* 1994.

⁴ Hon ges då anställningsinstyg; A. befann sig 1933 i Köln för tvillingforskning; I 33 no 123).

⁵ B Heribert Nilsson 2/7 20; B Baur 20/2 21.

⁶ P 27/10 1921, Bil 2 ; Orvar Nybelin i samtal 22/3 77 (Krauss'svenskstudier). B E. Bergfors 18/9 21, 8/11 21 (svält m m). B Krauss 6/12 20 (Lappland).

⁷ Nordenstreng till Lagerborg 15/2 24 Åbo akademi, Rolf Lagerborgs brevsaml 52; panegyriken motiverades kanske av ambitionen att förmå paret Lagerborg att ställa upp som illustrationer i den svenska upplagan av Günthers bok. Om Günther se Hans Jürgen Luthzöft, *Der nordische Gedanke in Deutschland 1920-1940*, Stuttgart 1971, passim; Jfr Geoffrey G. Fried "Nordic Racism"; *J History of Ideas* 38:3 (1977), 523-540 och Klaus von See, "Das 'Nordische' in der deutschen Wissenschaften des 20. Jahrhunderts", *Jahrbuch für internationale Germanistik* XV:2.

⁸ FK 1924 motion nr 16.

⁹ För att få verksamheten att gå ihop engagerade sig institutet i en tragikomsik arvstvist efter en kommissionär Per Gustaf Eriksson i Uppsala. Eriksson och hans hustru skulle enligt muntligt vittnesmål ha hört ett föredrag av Lundborg och då uttryckt sin önskan att stödja hans forskning - om detta skulle tolkas som hans privata forskning eller institutets och om vittnesmålet ägde någon giltighet var liksom en del annat oklart. Då det avgavs i april 1920 fanns ju inte institutet ens på pappret; dessutom hade "testamentet" uppenbarligen tillkommit efter några konjaksgroggar (kvantiteten beräknades till 75 cl!) (I 11/6 24; *Upsala* 9/7 24, div I o U 25, även 8/11 26). På en liknande förfrågan angående en förmögen persons eventuella donation svarade Lundborg kanske bara alltför positivt. (I tre brev 1925 från borgmästar Spens i Ulricehamn). Året innan hade Lundborg skrapat ihop 6.000 extra genom privatpersoner (bl a hade Krauss skänkt 2.000 kr). Men styrelsen måste avslå ett holländskt stipendium till förmån för "den mänskliga rasens fysiska och psykiska förbättring" avsedd enligt krångliga statuter för blonda långskallingar av åtminstone medelmåttig intelligens. Handhavandet av stipendiet kostade mer än vad det skulle inbringa. (P 18/10 27, U 27)

¹⁰ B 12/3 23; B 13/10 24; B 5/7 24 (vidsynta donatorer); B 1923-25; B 13/6 27 (Leman).

¹¹ U 7/6 24; P 29/1 25; Robert Larsson B 23/9 24; B (koncept) 25/19 24.

¹² B 26/5 23 osv.

¹³ B 23/5 24.

¹⁴ I 26/4 28; I 12/3 29.

¹⁵ Att man inte fick vara kvar hade sannolikt att göra med bråket med Ella Heckschers bruk av vissa handlingar, en stor affär som gick långt upp i den juridiska hierarkin - se nedan s 00.

¹⁶ Särskilt Krauss arbetade med museifrågan och publicerade också ett förslag till en ideal uppläggning - ("Plan and aims of a museum of anthropology and eugenics with special reference to population studies" utgiven av *Comitato Italiano per lo studio dei problemi della popolazione*, Roma 1931). Museet skulle bestå av sju avdelningar: 1 Methodology, 2 The Theory of Heredity, 3 Osteology and Palaeanthropology, 4 Somatology, Psychology and distribution of present day Human races, 5 Inbreeding and Race-crossing, 6 Selection problems and Social-biological Population Statistics, 7 Practical Eugenics and Social Hygiene.

¹⁷ För Lundborgs besök vid Landskrona-anstalten se Tomas Söderblom, *Horan och batongen. Prostitution och repression i folkhemmet* (Lund 1992), 65ff.

¹⁸ I 4/3 26.

¹⁹ I 11/4 22 (Öje); 15/2 23 (Kihlberg).

²⁰ I 9/3 23 (Hille); *Fäderneslandet* 15/11, 29/11 24; kopior av skrivelser bl a från Israel Hedenius, I 24 .

²¹ P 17/1 23; I 13/3 24; Sandström hänvisar bl a till O. Croneberg, "Tryckfrihet och sekretess", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1903, 119f.

²² B G. Sundgren 19/8 27; *Hudiksvalls Nyheter* 11/4 27.

²³ Citat ur Årsberättelsen och diverse reklammaterial från institutet.) Avvikande röster gavs inte plats. Annars opponerade sig Karel Roth-Lutra, specialist på nordisk antropologi, mot uppfattningen att skallindex förblev detsamma "throughout different professional groups and social strata". Det stod i stället i nära sammanhang med yrkesroll och social position. Arbetet var helt enkelt bristfälligt i sin statistiska tolkning (*Archiv für Soziale Hygiene und Demographie* NF 3, 1928, 363f).

²⁴ NDA 1/2 27; *Soc. Dem* 2/2 27, rättelse NDA 10/2 27.

²⁵ U 26 nr 533; I 4/10 26.

²⁶ Krauss I 30/6 27; U 28/8 27. Jfr ang rasporträtt Nordenstrengs till sist framgångsrika övertalning av Rolf Lagerborg att figurera på rasbiologisk planch (ovan not 7). Som bild på nordisk ras används onämnd Gustaf Cas-sel och härnösandsbiskopen Ernst Lönegren. Frågan om den personliga

integriteten gjorde i sinom tid att nakenbilder av samer inte togs med i del två av Lapplandsboken; de berörda hade inte tillfrågats.

²⁷ *Social-Medicinsk Tidskrift* feb 28; *GHT* 23/11 27 sign S.Hn.; *GHT* 2/12 27; *Soc Dem* 6/12 27 - till Lundborgs försvar.

²⁸ I 13/11 23.

²⁹ Flodström skulle också ge sitt bidrag till den intensiva debatten om det fanns en särskild "dala-ras", vilken han kallade "ostsvensk", men som bl a F Paudler (1917-18) förklarade vara avkomman av cro-magnonbefolkning! Sammanfattning av teorin i Lundborg, *Rassenkunde des schwedischen Volkes* (Jena 1928), 56-73.

³⁰ Ansökan i Statistiska Centralbyråns arkiv; där även diverse annat material om Flodström som antropolog.

³¹ I 13/2 o. 13/4 28, 24/4 29.

³² Jfr Lennart Lundmark, "Den undflyende etniciteten", *Sv D* 12/6 1994, även *Thule* 1994.

³³ Svenskamerikanen John Sandgren i Chicago berättade om hur han i barn-
domen lade märke till den "skarpa rasskillnad, som markerades av gårds-
gården och grinden mellan Harg och Edebo i Uppland." När man vid hel-
gerna korsade gränsen uppstod alltid blodvite, så att pojkarna fick fraktas
till sjukhus lassvis. En pojke fick en yxa i ryggen så att den satt kvar! "En-
dast *rashat* kan frambringa sådana resultat." Gränsen var tydlig också språk-
ligt enligt Sandgren, som också bjuder på några vidlyftiga resonemang om
rospiggarnas härkomst. Likaså övertygad om en rasgräns i Uppland, nu längs
linjen Täby - Vallentuna - Markär - Orkesta, var veterinären Karl Levin,
som utgick från arkeologen Sune Lindquists uppfattning om landets forna
bebyggelse. Han fann det märkligt att befolkningen på andra sidan grän-
sen, vilken osagd, inte intresserade sig för RLF och överhuvud taget gav ett
passivt intryck! Uppfattningar av den här arten var vanliga men deras idé-
mässiga tyngd är svår att avgöra. (I no 81 31 - Sandgren; I no 93 34 -
Levin).

³⁴ ÅB 1928.

³⁵ Jfr packningschema för fotografen U 1928 nr 219.

³⁶ I 6/12 25; telegram från Schött, Wahlund och Ljung, Lannavaara, till HL
4/1 26.

³⁷ I 2/5 27.

³⁸ Sara Ranta Rönnlund, *Nådevalpar* (Sthlm 1971), 81ff.

³⁹ I 6/11 25. På liknande sätt hade också andra expeditioner genomfört sina undersökningar. Institutet fick visst obehag av en österrikisk grupp under Georg Kyrle, som redan 1913-14 verkade däruppe. Man hade inte haft någon läkare med sig men lurade lapparna till undersökning under löfte om att förse dem med medicin. I stort sett misslyckades den österrikiska undersökningen, de magra resultaten utgavs långt senare av Eberhard Geyer. Eugen Fischer ville ungefär vid samma tid komplettera sina studier av rehoboterbastarderna med rasblandning hos samerna men avrättades beroende på Lundborgs undersökning; även senare hade han tankar på en liknande undersökning. Åtskilliga andra anmälde genom åren intresse för lapplandsundersökningar av motsvarande slag, t ex R Ruggles Gates. 1934 skriver Lundborg till Gerhard Lindblom vid Riksmuseet om att italienske professorn Cipriani planerade en antropologisk undersökning i Lappland. (U 34 no 194, 18/5 (Fischer); I 33 no 372 (Gates); I 34 19/1 (Bergfors)) Men härför stod ju institutet sedan många år. Gustaf Bergfors ville en gång företa mätningar på lappkranier hos professor Schreiner i Oslo, men denne lämnade inte ut sitt material. Därtill Halfdan Bryns, Mjöens, den finländske geografen J E Rosbergs och säkert ytterligare en skara etnografer och språkmäns undersökningar. Fascinationen vid samernas avvikande gestalt och förväntade utdöende gjorde Lappland till ett övningsfält för rasbiologi och kulturspekulation.

⁴⁰ PM till August Ljung, U 34 no 421.

⁴¹ B Sven Wiking t Lundborg, Tärna 2/9 1927.

⁴² En sådan förutskickas i Lundborgs recension av Nils Wohllins *Om den äktenskapliga fruktsamhetens tillbakagång på Gotland* (1917). Demografien sägs ställa problem, men det ankommer andra vetenskaper, framför allt den moderna rasbiologin resp. rashygienen att "utreda deras orsaker och angifva nya riktlinjer för vårt handlande i framtiden." Han hade "redan långt innan doc. Wohllins arbete sett dagen" studerat öns befolkningsförhållanden. (*Sthlms Dagblad* 20/2 1916); om Wohlin se Birger Hagårds monografi (1976).

⁴³ B 1/12 24 (Klint); U till folkskoleinspetör Karl Linge Leksand, som avsåg att skriva arbete om socknen 1/10 28; U 29 no 552 (Lärka); I 18/4 31, 10/6 31 (Hasselberg); U 29/1 30 (Garboe, som året därpå gav ut *Arvelighedsforskning og social forsorg*).

⁴⁴ Krauss till Hoas U 3/1 27; U 13/7 29, 26/8 29). I 19/7 1929; 12/8 29. Litt. H. Neander, *Gammal-Svenskby* (Sthlm 1922). Tidigare hade också

läkaren Hjalmar Andersson anmält sig villig att ge sig till Gammal-Svenskby för antropologiska undersökningar 1922 (B 1922).

⁴⁵ I 25/11 26. Schötts resultat, "Blodgruppsundersökningar av lappar och den därvid använda tekniken" publicerades i *Hygiea* 88 (1926), 480-96. Bland svenskar som gått vidare i denna forskning kan nämnas Lars Beckman.

^{45a} För Wahlunds internatinella betydelse, se standardverket Douglas J. Futuyma *Evolutionary Biology* 1986, 138f.

⁴⁶ En hel del udda undersökningar förtjänar omnämnande. Institutet måste tacka nej till undersökning av den s k "Skakasläkten" i Jämtland, en forskningsuppgift liknande den lundborgska på listerlandet. 1925 ville idrottsläkaren Gunnar Frostell demonstrera sina rasbiologiska undersökningar: "Det gäller miljöinflytelserna med kroppskulturens betydelse för hälsan, men måste jag därvid också komma i kontakt med ärftlighetsförhållandena". Samma höst stöddes Emanuel Bergman med instrument för undersökningar vid fattigvårdsanstalten Gibraltar i Göteborg. 1928 korresponderar Krauss med Gunnar Kumlien i Dijon om dennes antropologiska studier över nordisk ras i Frankrike. Nils Wohlin förslår två undersökningsfält, dels en statistisk bearbetning av straffregister som förvarades i Statistiska Centralbyrån, varvid man kunde utnyttja rättegångshandlingar i fråga om miljön, dels en undersökning av svenska kolonier i Galizien - dvs demografiska rester från 1600-talskrigen. (I 19/5 24 - Festin; I 19/1 25 - Frostell); Emanuel Bergman skrev t ex om "Dalbon ur antropologisk synpunkt", *Västsvenska hembygdsstudier tillägnade Hjalmar Lindroth*, Göteborg 1928 och "Bohuslänningen ur rassynpunkt", *Vikarvet* 1931 baserade på egna undersökningar. Bergman understryker starkt medicinarnas och hembygdsforskarnas gemensamma uppgift och önskemålet att gå vidare i utforskandet av andliga egenskaper; I 24/1 28, U 27/2 28 (Kumlien); I 24/1 26 och I no 283 30 (Wohlin). Att rasbiologi kunde vara mångahanda framgår redan av det här axplocket.

⁴⁷ I 3/6 26, U 24/11 26; Bergfors arbetade med att konstruera ett instrument att mäta gomens kurvatur i syfte att upprätta en antropologisk tandklassifikation (I 11/11 25).

⁴⁸ B Georg Bergfors 10/9 27, 26/11 27; DN 14/1 28; om Larsens blodgruppsundersökningar på Hawaii se I från G Bergfors 13/5 27.

⁴⁹ U 23/9 28 (1928); I 34 no 142-45, 167, 175 (reserapporter).

⁵⁰ I 35 no 42; Honolulu 5/4 35, UUB okat 504 g, von Hofstens papper; U

35 no 265 (försök att behålla tjänsten); William W. Krauss, "Race crossing in Hawaii", *Journal of Heredity* vol 32 (1941), 371-78.

⁵¹ I 30 no 330.

⁵² I 21/1 26 U 27/1 26; Mjöens artikel "Harmonic and Disharmonic race-crossings, i *Eugenics in Race and State vol 2. Scientific Papers of the Second International Congress of Eugenics*, New York 1921, Baltimore 1923, 41-61; Castle i *Journal of Heredity* 1924.

⁵³ *Fysisk fostran* feb. 1916.

⁵⁴ "Om rasbiologi och släktforskning", *Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet* 1923:2, även *Släktboken* (1925, dess tredje del avsedd särskilt för rasbiologisk forskning) och Lundborgs "Om betydelsen av rasbiologiska socken- och häradsbeskrivningar", *Skola och samhälle* 1925/26 - där uppgifter om utförda sockenregistreringar.

⁵⁵ I 18/1 22 (Edberg); I 17/4 22 (Mattson); I 14/3 23 (Engström); I 2/7 24, 20/8 25 (Halland).

⁵⁶ I 9/11 28 (statare); 22/3 29 (Rålamb); 17/5 29 (furstehus); I april 29 (institut).

⁵⁷ I 15/5 25 (kusingifte); B odat ("Greta").

⁵⁸ P 24/4 28.

⁵⁹ U 24/12 24 (Schreiner); I 5/1 25 (Hannesson).

⁶⁰ Deltagarna i Uppsalakonferensen 1925 (U 34 no 229): 1 Dr F Mjöen (Oslo), 2 Herr Broderson (Trondheim), 3 Herr Koch (Oslo), 4 prof Ramström, 5 Dr Edwardsson, 6 Dr Ringbom (Åbo), 7 Dr Naeser (Kpmn), 8 prof Fürst, 9 landshövud Hammarskjöld, 10 prof Ribbing, 11 Herr Ekblom-Gullberg (Sidney), 12 Frök Sjöström (Uppsala), 13 prof Högbom, 14 Dr Nordenstreng, 15 Kapt Wulff, 16 prof Sernander, 17 Doc Sjögren, 18 prof Linders, 19 prof Lundell, 20 prof Arenander, 21 Fru Nordenstreng, 22 doc de Geer, 23 Dr Johanne Naeser (Kpmn), 24 prof Lundborg, 25 prof Hannesson (Reykjavik), 26 Dr JA Mjöen (Oslo), 27 Fru Dahlberg, 28 Dr Bryn, 29 prof Göthlin, 30 prof Häggqvist, 31 Dr Bergfors 32 Frök M Larsson (U-a), 33 prof L Backman, 34 Dr Krauss, 35 Dr Cederblad, 36 prof G Backman, 37 doc G Dahlberg (obs titlar delvis senare). (*Den nordiske Race 1925*!, 6ff).

⁶¹ B 28/1 20 (Bryn); Protokoll vid Mendelska sällskapetets sammanträden 1910-1930, 40ff.

⁶² Om Finland se Marjatta Hietala, om Danmark Bent Sigurd Hansen och om Norge Nils Roll Hansen i kommande arbete om steriliseringens historia i Norden (University of Michigan Press, 1995).

⁶³ Otto Nordenskiöld B 10/12 22 (rasbiologisk sektion); B Nilsson Ehle 14/11 22 (1916); B Hildén 18/6 28. Jfr Nils Eriksson, *"I andans kraft, på sannings stråt"*. *De skandinaviska naturforskarmötena 1839-1936* (Göteborg 1991) 373ff.

⁶⁴ I 7/1 24.

⁶⁵ Lundborgs almancka för 1921 (privat ägo); B Welinder 7/12 24 (USA); I 1925 nr 322 ms på svenska, 22 sid med 8 tecken på degeneration och 10 avslutande punkter nationen måste iaktta.

⁶⁶ I 22/4 27 (Sovjet); parisföredraget tryckt i *Bulletin de la Société de Morphologie* 1929:3-4.

⁶⁷ I 30/11 29.

⁶⁸ Se artiklar härom av Daniel Kevles och Paul Forman i *Isis* 1971, 47-60 och 151-80; Paul Weindling, "The Rockefeller foundation and German Biomedical Sciences 1920-40; from Educational Philantropy to International Science Policy", i N. Rupke (ed), *Science, Politics and the Public Good* (London 1988), 119-40; där om stödet från Rockefeller Foundation till tysk eugenik fram till 1935.

⁶⁹ B Mjöen 23/3 23; *Den nordiske Race* /1923/, 31; jfr Mendelska sällskapets protokoll, 48.

⁷⁰ I 11/3 26.

⁷¹ I 17/9 27 (Leunbach); AB 21/4 28 (försumpning); I 9/8 29 (svenskar); U 10/9 29 (Geneve).

⁷² Die Rassenmischung, orig U 1928 nr 327, 19 s; P 13/4 32 (amerika-anlag); I 24/11 31 (Nordenskiöld); I 33 nr 213 (standardisering).

⁷³ U 25 nr 96.

⁷⁴ För Olof Kinberg se numera Roger Qvarsell, *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnesjukdom* (1993), som även på flera andra sätt tangerar framställningen här.

⁷⁵ I 23/5 28; Ehle hänvisar också till föredrag han hållit om eugenik i Amsterdam 1928.

⁷⁶ Mrs Hodgson till Lundborg 5/3 1929.

⁷⁷ Översikt av organisationer i I 31 nr 3.

⁷⁸ I 27/12 29, U 29 nr 607, referat U 1930 nr 126-27 (Muckermann); Larsen, född 1890, utvandrad 1893, hade även varit lärare tre år vid Cornell university; i brev från Wien berättar han om sina polynesiska blodgruppsundersökningar, som visar att många av de gamla teorierna om koloniseringen är felaktiga; ursäktar sin dåliga svenska (I 17/4 30).

⁷⁹ Uppräkning efter ÅB och tidningsurklipp.

⁸⁰ Ett litet ironiskt exempel, en dagsvers av signaturen Henrik /Alf Henriks-son/ apropå en föreläsning av Mjöen om musikalitet: "Det finns ingen makt, har hr Mjöen sagt/ som på alla sätt ej är lik sin ätt,/ ty talang och slarv gå direkt i arv. Rita självporträtt är lätt:/ Min far var bas, min farfar bas,/ min morfar kontrabas, / och därav kan den satsen dras/ att även jag är bas./ Vad som förehas eller företas/ kraschar tvärt i kras inför min ukas:/ Min son blir bas, min sonson bas,/ min dotter kontrabas." Åhörarna bibringades en sorts basal biologisk determinism (DN 24/10 30).

⁸¹ U 4/9 24.

⁸² U 33 nr 405.

⁸³ I 8/11 22 (*Morgonbris*); I 8/11 26 (Nordenskiöld); I 4/12 29 (Blandini); I 25/4 27 (Henning).

⁸⁴ B 25/1 25, 30/1 o. 16/9 22 (Sundelin); I 14/2 26, U 25 /2 26, U 13/5 27 (Johansson); I 26/1 28 (Carlgren). En mer omfattande framställning av rashygienens popularisering i mellankrigstiden skulle också innehålla ett avsnitt om Bengt Lidforss, Robert Larssons, Ivar Bromans och flera andras författarskap, bl a publicerat på Gleerups förlagi Lund.

⁸⁵ B 26/1 23 (Svedelius); I 9/10 23, Upsala 14/12 23 (arméfilm). Det finns gott om rasistiska inslag i den svenska tjugotalssfilmen (jfr *Svensk Filmografi* del 2, registret, men det rashygieniska temat tycks aldrig ha gjorts till huvudsak. Internationellt skulle den medicinska upplysningsfilmen blomstra bl a i Tyskland.

⁸⁶ DN 21/2 1930.

⁸⁷ I 30 nr 286.

⁸⁸ Upprop daterat november 1930; intervju *Stockholmstidningen* 1/2 31; även Aiva Upströms *Stor-Mor i Dalom* med avslutande vädjan om hjälp från

Lundborg, 1930; *Dalarnas Hembygdsbok* 1932 innehåller uppföljning av undersökningarna; I 35 nr 145 (Sv Uppslagsbok).

⁸⁹ DN 21/3, 24/3, 29/3 1923; uppgiften om Kinberg tillskriven i Institutets klippsamling. I ett längre perspektiv sällar sig Fogelquist till raden skeptiker till biologisk människosyn bland DN:s kulturredaktörer. Sedan kom Tingsten, som förklarade allt sådant vara vidskepelse, senare Pär Wästberg med sitt Afrika-engagemang, verksam idag är Arne Ruth, som särskilt tagit upp tredje rikets människosyn och raspolitik (Ingemar Karlsson & Arne Ruth, *Samhället som teater. Estetik och politik i Tredje riket*, Sthlm 1984).

⁹⁰ DN 17/2 28 /ej sedd/

⁹¹ *Vestsvenska Dagbladet* "HT och rasbiologin", 12/5 1932.

⁹² Lägesrapport av Krauss U 32 nr 457.

⁹³ P 13/4 32; fonden uppgick till 19.000 enl P 13/1 33. Samtidigt meddelas att den genealogiintresserade Sofia Hejkensköld testamenterat 3.000 till rashygienens fromma.

⁹⁴ P 31/8 32 (enig besvärsskrivelse); P 13/1 33, I 21/2 33 (anslaget 30.000); FK 1933 nr 68, P 4/4 33 (riksdagsmotion); I 14/7 33 (HL:s avsked); P 24/1 34 (återtaget).

⁹⁵ Koncept UUB okat. 504:g:2.

⁹⁶ U 34 nr 197.

⁹⁷ U 34 nr 174.

⁹⁸ P 25/4 34, 9/7 34. När läget senare förbättrades påstods det att kronprinsen Gustav Adolf bistånd varit avgörande. "Kronprins Gustaf Adolf har personligen räddat rasbiologiska instituter" (rubrik i *Vägen framåt* 1935:9).

⁹⁹ B Nilsson Ehle till H Federley 19/2 32 (Åbo akademi); Institutionen för medicinsk genetik, Pärm "Kuriosa".

¹⁰⁰ Om Ålander Per Johan Wollert i *Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet*, 1967. Ålander (1883-1967) beskrivs som en blandning av antisemit och godhjärtad Franciscus-gestalt. Född i Kiel och med starka tysksympatier ska han ha korresponderat med Göring. På uppmaning av von Richthofen sände han en värja från Wira bruk och fick som tack Richthofens berömda flygplan! Dock fick det stå deponerat vid något tyskt museum. Ålander var anhängare av aga och anmälades härför för Domkapitlet i Härnösand.

¹⁰¹ I 20/3 23; jfr utförligt reportage i *Hudiksvalls Nyheter* 11/4 27!/? "De rasbiologiska undersökningarna i Gnarp voro synnerligen lyckade och uppvisade intressanta typer"; artikelns undertitel lyder: "Frihetstidens paroll om likhet gäller icke längre". Under en och en halv månad hade 500 invånare mätts av assistenten Anna Myrsell med biträde av Ålander.

¹⁰² I 28/ 10 30 (mot kapitalet); B 2/2 30 (skjutsersättning); B 4/4 30 (*Kulturpolitiska faror* - det elvasidiga häftet, tryckt Bergsjö 1927, omfattar 45 punkter varav nr 13 handlar om stöd till rasbiologin och om därav följande lagstiftning; I 25/3 33 (opinion för HL); I 33 nr 309 (Sundsvalls-damen).

¹⁰³ I 4/9 33. Fischer hade tidigare ryckt ut till institutets hjälp mot *DN* och vitsordat dess internationella betydelse: "Såsom förebild tjänade icke blott det svenska institutet som sådant, utan även den forskning, som där presterats, den anda, som där härskade, och arbetskraften hos institutets chef, prof. Lundborg, och hans medarbetare." Han betygar att rasbiologin inte har något att göra med "svärmeriet för någon viss ras, varken med den nordiska rasrörelsen, zionismen eller antisemitismen - rasbiologien vill helt enkelt objektivt fastställa ett folks ärftliga särmärken och utforska de på detsamma verkande miljöinflytelserna." (*NDA* 2/4 28).

¹⁰⁴ I 17/9 22 (Landegren); I nov 25 (Pettersson); U 10/5 27 (Günther); B 26/4 28 (Hedengren); B 31/7 29 (Vaaben). Citaten kunde lätt utökas. Så här skrev Ragnar Liljeblad, chef vid ASEA, 1931: "Eins dürfte sicher sein. Wenn wir, von vorurteilen geblendet, uns weigern, auf die Stimme der Vernunft und auf die Warnungen der Wissenschaft zu hören, dann handelt es sich höchstens um einige wenige Generationen, bevor die Totenglocken auch über uns in Schweden ertönen, über die Rasse und den Stamm, von dem aus seit grauer Vorzeit soviel edelstes Blut der Menschheit sich über den Welt verbreitet hat. Aber wenn wir denn Willen zum Leben haben, dann lasst uns nicht zögern zu handeln." (Citerat av Lundborg i *Die Sonne* april 1931, 151.)

¹⁰⁵ I 30 nr 348; U 30 nr 575 (Svenska Orden); I 30 nr 348 (äktenskapsbyrån); I 32 nr 148, 165, 176; U 32 247 (Carlberg-Baur).

¹⁰⁶ I 30 20/10 (med. Sune Crona); I 31 nr 398 (Håkan Fernholm vid NM); I 14/6 32 (Kjellström, som pläderade för ett svenskt släktforskningsinstitut med starka rasbiologiska inslag - *Pedagogisk Tidskrift* 1934, 268-73 - och som i stor skala skulle komma igen vid krigsslutet med samma förslag - *Ett svenskt-nordiskt släktforskningsinstitut* (1945), en skrift som vittnar om begränsade själsförmögenheter); I 33 nr 358 (Carlsson).

- ¹⁰⁷ I 33 nr 139, 146 (Swartz. Jfr art i *StT* 20/10 1933; man ordnade också en rasbiologisk föreläsningsserie med föredrag av botanisten KVO Dahlgren om ärftlighetsläran, juristen A. Fredericksson om Europas folktyper, sörmlandsläkaren Thorsson om folkhälsan och professor vid KI Gösta Häggqvist om ärftlighetsläran - *NDA* 26/1 33); I 34 nr 211 (Arrhén); I 35 nr 140 (Brisman).
- ¹⁰⁸ I 15/6 31 (Skrivelse till K Maj:ts ordenskansli); Lundborg t Federley 27/1 25 Hfors UB *Coll* 53:1-5 (antisemitism); ibid 19/3 28 (d:o); B 30/9 24, avskr U 24 (Furugård).
- ¹⁰⁹ I 13/3 30; U 30 nr 165 (rekommendation för Günther); I 30/12 30 (Lundborgs porträtt).
- ¹¹⁰ *Die Sonne* 1933, 307f, 414f (HL:s korrigeringar); ibid 1935, 91f (Kamke).
- ¹¹¹ P 27/10 21 (första sammanträdet. Jfr P 4/10 22: "Därest ej chefsens lönsättes högre än lönen för en teoretisk professur, vilken som helst, äventyras kontinuiteten i institutets vetenskapliga verksamhet." Löneförslaget gick tydligen ut på en motsvarighet till överdirektören för Statens Meteorologiska-hydrografiska anstalt - B Nilsson-Ehle 12/9 25); P 17/9 25 (Hammarskjöld); U 29/6 26 (HL:s meritlista).
- ¹¹² P 25/11 32 med bifogade handlingar.
- ¹¹³ Förslaget tryckt som bilaga till Björcks m fl:s motion i FK 1933 no 68 och AK no 152; jfr Kungl Majts proposition 1934 no 155; författarfördelningen enl. UUB okat von Hofstens papper 504 g:2.
- ¹¹⁴ P 25/11 32.
- ¹¹⁵ P 21/9 33; Mot förslaget reserverade sig Olof Olsson, som fann programmet lika omfattande som tidigare; Olsson fann att man fortfarande gapade över för mycket.
- ¹¹⁶ U 35 nr 73.
- ¹¹⁷ *Svensk författningsamling* 1935 nr 153.
- ¹¹⁸ I 20/5 27, maj 2, 3/6 28 (löfte och tvekan); U 31/5, 4/6 28 (HL:s besvikelse); B I Broman t HL 18/7 28; I 28/1 33 (Essen-Möller).
- ¹¹⁹ P 19/6 33.
- ¹²⁰ Dahlberg t Hjalmar Sjövall 15/4 1941 (privat ägo); cit apropå världskrigets utgång. - Belysande för Dahlbergs profil är följande självreflexion: "Som yngre hade jag ibland korta perioder, då jag också var deprimerad och tvivlade på mig själv. /.../ På grund av den lilla erfarenhet jag har, har jag det

intrycket, att det enda man kan göra är att försöka göra klart för sig att man genomgår en ogynnsam fysiologisk fas, som tar en viss tid, och att försöka att undvika att fatta beslut, som rör framtiden eller dylikt under en sådan period. För egen del brukade jag resonera så, att jag inte ville låta kemiska förändringar i min kropp påverka mitt sätt att tänka. Denna känsla av opposition mot de kemiska processer, som ändå reglerar ens psyke, gjorde mig aldrig glad och nöjd, men jag lyckades att vinna ett visst lugn. /../ När allt kommer omkring är ändå ett logiskt tänkande det enda vapen man har mot sina egna känslöstämningar, och i själva verket är det nog inte ett så starkt vapen.” (Dahlberg t Sjövall 17/9 1943).

¹²¹ P 20/12 34; jfr brev Nilsson-Ehle - von Hofsten UUB 30/8 34, 9/6 34. Ur det senare: ”Politiska motsättningar kunna och böra naturligtvis ej undvikas vid sakkunnigval, vare sig i allmänhet eller i detta fall. Dock tycker jag att det här, med hänsyn till den brännbara naturen i ämnet rasbiologi nog kan vara bäst att undvika motsättningen nationalsocialism-socialism. En tysk programtrogen rasbiolog kan inte se objektivt på en socialist och vice versa.”

¹²² P 30/11 34, I 30/1 35.

¹²³ Till von Hofsten skrev Federley (24/5 34, UUB okat 504 g:2) att han hela tiden varit på det klara över Dahlbergs vetenskapliga försteg. Om hans utnämning vore lycklig var en annan sak. ”Instituttet bleve då ett rent sifferinstitut fruktar jag.” Biolog i ordet egentliga bemärkelse var Dahlberg inte.

¹²⁴ Sakkunnigutlåtanden i P 1935.

¹²⁵ Ibid Bil 2.

¹²⁶ Ibid Bil 3.

¹²⁷ P 29/1 36; jfr styrelsens svar P 28/4 36.

¹²⁸ B G. Dahlberg t G. Myrdal 18/5 36, Arbetarrörelsens Arkiv Sthlm; Herbert Tingsten, *Notiser om liv och död* (Sthlm 1970), 170.

¹²⁹ Jfr Ann-Katrin Hatjes, Yvonne Hirdmans, Broberg-Tydéns med fleras framställningar.

¹³⁰ I privat ägo.

¹³¹ Dahlberg, ”Den nordiska rasen från social-antropologisk synpunkt”, *Ord och bild*, 1932, 426-432.

¹³² Gunnar Dahlberg, Pärm över professorstillsättningen i rasbiologi (privat ägo); P 21/9 33 (Bauers yttrande).

¹³³ P I 25/11 35.

¹³⁴ *Die Sonne* 1938, 177.

¹³⁵ Fischer i nekrolog i *Der Erbarzt* 1 (1943). I Tyskland var Lundborg ihågkommen ytterligare en tid. Arvode efter hans stora undersökning om degenerationen på Listerlandet inflöt från Gustav Fischer Verlag ännu på 1950-talet. (Meddelande från sonen Allan Lundborg).

¹³⁶ Ett par år senare, under kriget, då Dahlberg skulle skriva ett omdöme om Sjövall säger han sig ha undvikit beteckningen rasbiolog "då titeln ju är en smula komisk". (B t H Sjövall 13/1 1940).

¹³⁷ Elof Axel Carlson, *Genes, Radiation, and Society. The Life and Work of H.J. Muller* (Cornell 1981), 244.

¹³⁸ Herbert Wehner. *Beiträge zu einer Biographie* (Köln 1976), 122f.

¹³⁹ Helmuth Müssener, *Exil in Schweden* (München 1974); Wolfgang Grothe, "Stockholmer Flüchtlingsballade. Exilschicksale zwischen 1933 und 1939", ms 1986, 30ff. Namn bland arkivarbetare vid institutet finansierade av Arbetskassan (1944-): Thorleif Glott (direktör Oslo), Mendel Bernstein (disponent Oslo), Werner Oppenheimer (dr jur Berlin), John Wagner (rektor Hessen), Viktor Albert Kunze (matematiker Hessen), Wladimir Tiit (landshövding Estland), Arnold Korbi (folkskollärare Estland). Wehner, Kunze och Korbi stannade längst, Wehner till 15 sept 1946 och Korbi till 1957. Sammanlagt nära ett tjugotal flyktingar fann en fristad vid institutet. Avlyssningen enl Heléne Lööw, *Hakkorset och Vasakärven. En studie i nationalsocialismen i Sverige 1924-1950* (Göteborg 1990), 436, 438.

¹⁴⁰ Cit ur Hans Nilsson-Ehle (sonen till Herman N-E), "Rasbiologisk självbesinning", *Dagsposten* 9/5 1943. Artikeln hör annars inte till de extrema. Liknande i sign Petter Frisk (Anders Byttner) "När får man tala om ras?", *Dagsposten* 4/2 1942; dens "Rasföljelse", *Dagsposten* 13/7 1942 etc. Andra bruna pressorgan, *Vägen fram*, *Klingan*, *Ungt folk* osv kunde också visa sitt misshag med Rasbiologiska institutet.

¹⁴¹ Dahlberg t Hj Sjövall 15/4 1941. Fortsättningen: "Skriver dessa inte alltför märkvärdiga synpunkter, då jag är rädd att Du tagit alltför starkt intryck av Huxley, vilket kombinerat med Dina personliga moraliska tendenser kan riskeras medföra en alltför hårt rätlinjig inställning."

¹⁴² Meddelande från doc Hertha Hanson, som har en undersökning av genetik och samhället i Sverige mellan 1945 och 1975 under arbete.

¹⁴³ Det sträckte sig från 1910 och tillhandahölls genom tillmötesgående från föreståndarinnan Ruth Claesson (P sept 37).

¹⁴⁴ P 18/11 37, P 11/12 37, P 38.

¹⁴⁵ Gösta Liljestrand i *Nordisk Familjeboks Månadskronika* 1 (1938), 629f; jfr *SOU* 1937:31.

¹⁴⁶ Text i samband med Dahlbergs återupprättande 1939 av Svenska sällskapet för rashygien - inaktivt sedan 1923 - efter process med Otto Rosenbergs sterbhus: Dahlberg förklarar sig som stark motståndare till Nilsson-Ehles inträde. Dels var Ehle periodiskt sinnessjuk och därmed oberäknelig, dels var han Dahlbergs personlige fiende. Dahlberg hade inte inbjudits att bli medlem av Mendelska sällskapet eller den nybildade Svenska nationalföreningen för Folkvård och aldrig fått trycka i *Hereditas*, allt områden kontrollerade av Ehle. (Brev Dahlberg 19/6 41 till onämnd, UU). Nilsson-Ehle i sin tur talade illa om Dahlberg i brev till bakteriologen Alfred Pettersson vid Karolinska Institutet. (9.1 1941, KI Ms 863:1)

¹⁴⁷ "Något om ärftlighet och arvshygien", i *Sexuallivet i modern belysning* (1944), 42ff.

¹⁴⁸ Punkt sex enligt *Bordsamtal i rasfrågan* (1955), 62; för de olika tilläggen 1951, 1964 och 1967 se vidare Ashley Montagu, *Statement on Race* (3rd ed) (Oxford 1972).

¹⁴⁹ Samtal med Hjalmar Sjövall 85-06-11.

¹⁵⁰ G. Dahlberg, *Utarbetandet av en medicinsk doktorsavhandling* (Uppsala 1952) 74f.

¹⁵¹ Hj. Sjövall t G. Dahlberg 30/1 1938.

¹⁵² Daniel Kevles, *In the name of Eugenics*, 205.

¹⁵³ Om den forskningspolitiskt viktige och ideologiskt utforskade Müntzing se notiser i Broberg och Tydén, 168ff.

¹⁵⁴ Publ *Acta Genetica et Statistica Medica* 1953, separata vol iv. Motsvarande genetisk-genealogiska studier inom den ärftliga törstsjukan, Diabetes insipidus, vid akademiska sjukhuset i Uppsala och disputation under Dahlberg (1945) har Hans Forssman skildrat livfullt i sin memoarbok *Törst efter vatten och vetande* (1986).

¹⁵⁵ Uodat Till ecklesiastikdepartementet och PM beträffande omorganisa-

tion av Rasbiologiska institutet såsom en institution för medicinsk genetik under Uppsala universitets medicinska fakultet.

¹⁵⁶ Muller fanns på förslag till priset redan 1938 enligt brev från patologen Folke Henschen till Harry Federley (Helsingfors UUB *Coll* 53:1-5).

¹⁵⁷ Bertil Lundman, *Minnen* (Huddinge 1987), 22, 39. Se vidare Åke Sjödings utförliga bibliografi i *Ymer* 1964, suppl (Lundman ensam står för ca 100 titlar).

¹⁵⁸ För steriliseringens historia i Sverige se Broberg och Tydén och även Bo Lindquist, *Förädlade svenskar* (Falun 1991).

¹⁵⁹ Jfr Gunnar Broberg, "Arvssynd och arvshygien" (ovan not 2).

Personregister

Fotnoterna bara selektivt indexerade

- Adams, Romanzo 32
Almqvist, Ernst 43
Almqvist, Johan 43, 56f
Alström, Carl Henry 73
Ancker, Estrid 13
Andersson, Hjalmar 16
Andersson, Hugo 15
Arrhén, Erik 57
Arrhenius, Svante 8, 10
Aschaffenburg, Helga 14
Backman, E. Louis 45, 66, 68, 73
Backman, Gaston 43, 84
Bager, Bertil 19
Bárány, Ernst 66
Bateson, William 7
Bauer, Fritz 12
Baur, Erwin 14, 40, 46, 53, 57, 70
Beckman, Lars 80
Bengtsson, Bengt Olle 6
Bergfors Gustaf 14f, 32, 92
Bergfors, Georg 16, 26, 53
Bergman, Emanuel 34, 92
Björck, Vilhelm 53
Blandini, Lennart 48
Blomquist (menig) 20
Bluhm, Agnes 40
Bodinsson, Berit 13
Bonnevie, Kristin 38f, 45
Bonnier, Gert 80
Branting, Hjalmar 10
Bratt, Ivan 42f
Brisman, Bertil 57
Broman, Ivar 64
Bromée, Emilia 12
Brooks, Clinton 23
Bryn, Halfdan 26, 37f, 40, 91
Bunak, V 24
Böök, Jan Arvid 79ff
Carlberg, Carl Ernfrid 53, 59
Carlgren, Albert 49
Carlsson C J 57
Castle, William E. 33
Cederblad, Carl 17
Charlier, Carl 23
Dahlberg, Gunnar 12f, 16, 30f, 64-83
Dahlberg, Stina 5, 6, 13
Dahlgren, Ossian 44, 47, 98
Dahlgren, Sigurd 13, 31, 44ff, 52, 54, 72
Darwin, Leonard 40f
Davenport, Charles 19, 24, 33, 39f, 66, 68
Edberg (släktforskare) 34
Edin, K A 43, 45
Edwardsson, John Paul 12, 15, 37, 59, 72
Eickstedt, Egon von 39, 47
Ekblom-Gullberg, J 40
Ekholm, Gunnar 45
Engberg, Arthur 11, 59
Engström, Agnar 34f
Engströmer, Thore 12, 75
Eriksson, Emil 29
Eriksson, Per Gustaf 88
Erlander, Saga 73
Erlander, Tage 72
Essen-Möller, Erik 43, 64, 73f
Essén, Rutger 56
Federley, Harry 38f, 41, 44f, 47, 58, 66f
Fischer, Eugen 19, 33, 42, 44, 55, 71, 91, 97
Fisher, R A 79
Fitzgerald, J G 17
Flodström, Isidor 26, 43, 90
Fogelquist, Torsten 50f
Ford, Henry 17

Forel, August 41f
 Fraccaro, Marco 79f
 Fredga, Karl 80
 Frostell, Gunnar 92
 Funquist, Herman 45
 Fürst, Carl M 37, 43
 Furugård, Birger 58
 Fåhreus, Robin 66
 Galton, Francis 7
 Garboe, Axel 30
 Gates R R 39
 Gejvall, Nils Gustaf 84
 Geyer, Eberhard 91
 Gripenberg, Bertel 49
 Grotjahn, August 40
 Grundström (pastor) 28
 Günther, Hans F. 13, 15, 25, 44, 56, 58
 Göthlin, Gustaf 12, 43, 60, 68
 Hagelstam, Jarl 39
 Haldane, J B S 79
 Hallenquist, C A 43
 Hammarskjöld, Hjalmar 11, 60
 Hannesson, Gudmund 37
 Hansen, Sören 26, 39f, 44
 Hanson, Hertha 6
 Hansson, Nils 11f, 45
 Harmsen, Hans 46
 Hasselberg, Bertil 30
 Heckscher, Ella 13, 21f
 Hedengren, Sven 56
 Heilborn, Otto 47
 Hellström, Nils Enoch 12
 Henning, Inga 48
 Henriksson, Alf 95
 Hildén, Kaarlo 26, 39, 45f
 Hjortsjö, Carl Herman 84
 Hoas, Kristoffer 30
 Hofsten, Nils von 9, 12, 32, 43f, 60ff, 66, 76,
 Hofsten, Erland 72
 Hogben, Lancelot 72, 79
 Holm, Hilja 28
 Holmbäck, Åke 73
 Holmes, S J 33
 Hooton, E A 24
 Hoving, Johannes 17
 Hultkrantz, J Vilhelm 11, 12, 20, 43, 65
 Häggquist, Gösta 76, 98
 Högbom, Ivar 65
 Högfeldt (godsägare) 53
 Inghe, Gunnar 66, 72
 Isaksson, Maja 57
 Jacobowsky, Bernhard 70, 75
 Jochnick, Adolf af 12, 63
 Johannsen, Wilhelm 7, 38ff
 Johansson, Ivar 45, 47, 68
 Johansson, Karl Erik 48
 Just, Günther 46
 Kamke, Ivar 59
 Kemp, Tage 80
 Kihlberg, Eskil 20f
 Kinberg, Olof 43, 52, 72, 75
 Kjellström, Johannes 35, 57, 97f
 Klint, Axel 29
 Kraitschek, Gustaf 48
 Krauss, Wilhelm Wolfgang 13f, 16, 24, 28, 30, 32, 36, 40f, 47f, 56, 72
 Kretschmer, Ernst 46, 76
 Krohne, Otto 41
 Kumlien, Gunnar 92
 Kyrle, Georg 91
 Lagerborg, Rolf 90
 Lagerlöf, Selma 34, 50
 Landegren, Carl 56
 Lander, Elvir 72f
 Lange J 47
 Larsen, N P 19, 32, 46, 95
 Larsson Robert 8, 13
 Laughlin, Harry 40f
 Leche, Vilhelm 8

- Lehman, Edvard 45
 Leman, Axel 16f
 Lennmalm, Frithiof 10ff
 Lenz, Sigfried 34, 39, 45, 47
 Leunbach, Jonathan 41
 Levin, Karl 90
 Liljeblad, Ragnar 97
 Lindberg, Metta 73
 Lindegård, Bengt 84
 Linder, Viktor 66, 69
 Linders Frans Josua 12, 16, 23, 36f, 66f
 Lindman, Arvid 10
 Lindsten, Jan 80
 Lithberg, Nils 35
 Littmark, Robert 35
 Ljung, August 13, 26, 37
 Lo-Johansson Ivar 49
 Lundborg, Erik 28
 Lundborg, Herman 8 *et passim*
 Lundborg, Tyra 57
 Lundman, Bertil 83f
 Lundell, J A 45
 Lysenko, Trofim 86
 Lärka, Karl 29
 Lönegren Ernst 90
 Mac-Auliffe 19
 Matton, Emil A. 16
 Mattsson, Otto 34
 Mjöen, Jon Alfred 33, 38f, 44, 46, 82, 91
 Mohr, Otto Lous 38f, 44, 46, 70
 Molander, Harald 50
 Mollison, Theodor 46
 Muckermann, Herman 39, 46
 Muller, Hermann J 72, 81, 102
 Müntzing, Arne 73, 79, 84
 Myrdal, Gunnar 40, 69, 77f
 Myrsell, Anna 13, 48
 Nilsson, Martin P:n 46
 Nilsson, Nils Heribert 14, 43, 45
 Nilsson-Ehle, Herman 8, 12, 16, 33, 38, 43ff, 54, 62ff, 75, 84, 99, 101
 Nordenskiöld, Erland 42
 Nordenskiöld, Otto 48
 Nordensson, Erik 19
 Nordenstreng, Rolf 15, 43
 Nordström, Lubbe 49
 Penrose, Lionel 79f
 Petrén, Alfred 10, 16, 53
 Pettersson (fröken) 28
 Pettersson, Alfred 56
 Philiptschenko J 40
 Plate, Ludwig 58
 Ploetz, Alfred 58
 Popenoe, Paul 24
 Pöch, Rudolf 14
 Ramström, Martin 43
 Retzius, Gustaf 19f
 Rexed, Bror 80
 Ribbing, Lännart 43, 45
 Rietz, Torsten 28
 Rodenwaldt, Ernst 33
 Romanus, Torsten 72
 Rosberg J E 91
 Rosen, Eric von 35
 Rosenberg, Otto 43f
 Roth-Lutra, Karel 89
 Rüdin, Ernst 62, 64, 66f
 Runnström, John 47
 Rydberg, Viktor 49
 Rönnlund, Sara Ranta 28
 Saller, Karl 67
 Sandgren, John 90
 Sandström, Josef 21f
 Schauman, Ossian 39
 Scheele, Frans von 35
 Scheidt, Walter 25, 46
 Schlaginhaufen, Otto 33
 Schreiner, Kristian Emil 26, 38ff
 Schött, Eric Daniel 12, 31, 38, 41, 45

Segerstedt, Torgny 13
 Severin, Hugo 53 53
 Sheldon, William 76
 Siemens, H W 46
 Sjöbring, Henrik 66, 68, 73, 75
 Sjögren, Torsten 12, 16, 31, 52,
 64ff, 67, 73, 75, 80
 Sjövall, Einar 43, 46, 72,
 Sjövall, Hjalmar 6, 78, 99
 Skattman, Margit 73
 Staaf, Karl 50
 Stenhoff, Frida 49
 Stern, Curt 79
 Sundelin, Uno 48
 Sundgren, Gunnar 22
 Sundquist, Alma 42
 Svedelius, Julia 49
 Swartz, Erik C:n 57
 Söderblom, Nathan 23, 46
 Tamm, Alfild 21
 Thomsen, Oluf 66
 Tingsten, Herbert 65, 73
 Trygger, Ernst 69
 Tydén, Mattias 6
 Törneman, Algot 35
 Vaaben, Ejnar 56
 Vahlquist, Bo 73
 Verschuer, Otmar von 39, 46
 Vigert, Viktor 70
 Vleugel, Ellen 52f, 80
 Wahlund, Sten 12, 16, 27, 31, 37,
 46f, 50, 52, 72, 76f, 83
 Wallenberg, Marcus 56, 58
 Wehner, Herbert 72
 Welinder, Birger 17, 54
 Westergaard, Harald 24, 39
 Westerlund, Fredrik Wilhelm 26
 Westman, K G 63
 Wiklund, K B 64
 Wiksell, Sven 23, 70
 Wimmer, August 41, 44f,
 Winge, Herluf 44
 Wohlin, Nils 10, 43, 53, 92
 Zebrozyntia, Margareta 49
 Zolotarev, D 46
 Åberg (cykelmontör) 24f
 Åberg, Nils 45
 Åkerhielm, Annie 56
 Ålander, Ernst 54f, 96f
 Öberg-Callowhill, Gulli 17
 Öje, Ejnar 20

